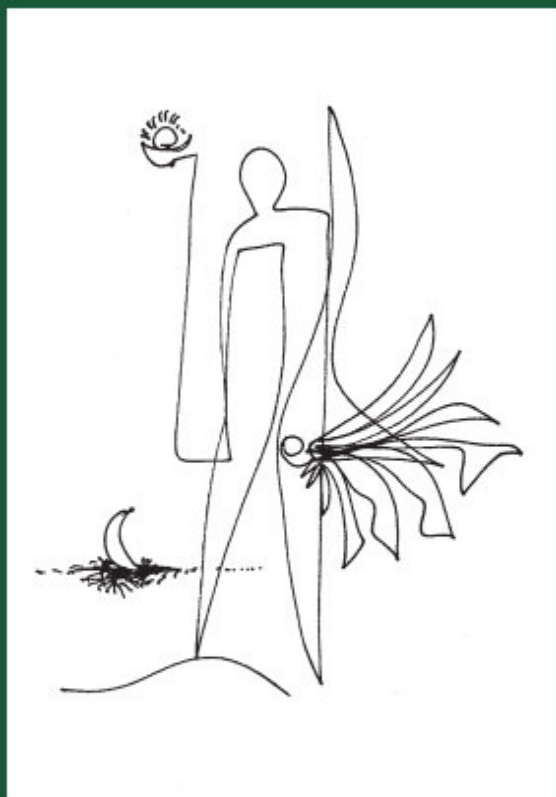

Gyimesi László

Az elegáns bozótharcos

Gyimesi László
**Az elegáns
bozótharcos**

Gyimesi László

Az elegáns bozótharcos

Esszé Gyarmati Béla életművéről

*„Az ember végül mindig az egész életével felel
a fontosabb kérdésekre.”*

Márai Sándor

© Gyimesi László

Borítóterv: Tari László

Borítórajz: Némethi Lajos

ISBN 978-963-88203-5-8

Kiadó: Herendi 2004 Kiadó

Felelős vezető: a Herendi 2004 Bt. vezetője

Készült a Borsodi Nyomdában, Miskolcon 2010-ben

Felelős vezető: Ducsai György

Miért?

Az utóbbi években egyre többet foglalkoztam Gyarmati Béla műveivel. Nem volt ez valamiféle nagy elhatározás, írói program. Véletlenek sorozata hozta így, alkalmi irodalmi segéd munkák vezettek hozzá, amelyek nélkülöztek minden teroszerűséget, nagy-képűsködő vagy akár őszinte elhivatottságot.

Tettem a dolgom: elolvastam a kéziratokat, gondozgattam a szövegeket, egy közös barátunk felkérésére fülszöveget, lektori jelentést írtam róluk, majd könyvbemutatókon ismertettem a megszületett műveket – de mindig tudtam a helyemet, hiszen szerény közreműködésem nélkül is létrejöttek volna ezek az alkotások, Gyarmati Béla első igazi, szépirodalmi munkái.

Aztán kíváncsi lettem az író előéletére, arra a hosszú, eredményekben (esetleg kudarcokban?) gazdag *közéleti* és *civil* létre, ami lehetővé tette a pálya kiteljesedését, előlegezzük meg: az íróvá, sőt, a jelentékeny alkotóvá válás folyamatát.

Egyik ámulatból a másikba estem. Rádöbbsentem, hogy Gyarmati Béla az irodalmi teljesítményétől függetlenül is nagy formátumú egyéniség, izgalmas és irigylendő *ember*, ritka példánya az új világban is otthont követelő régi vágású értelmiségieknek.

Ha két szót szabadna csak szólnom jellemzésére, ez a két szó a *műveltség* és az *erkölcs* lenne. Szerencsére több terem van jellemzésére, mégis azt hiszem, e kis könyv minden fejezete, minden bekezdése e két fogalom fogságában születik.

Gyarmati Béla egyszerre birtokosa a klasszikus görög-latin és a zsidó-keresztény műveltségi és erkölcsi eszmények

minden pozitív hozadékanak, anélkül, hogy egy percre is a szemforgató mindentudás, vagy a farizeus ítélkezés vétkébe esnék. Műveltségének mélysége megvédi az elhamarkodott ítéletektől, szerénysége ellenáll a szirénhangok csábításának, átsegíti a *vonzások és választások* buktatóin, szilárd, rendíthetetlen embersége pedig súlyt ad minden, akár a legkisebb, akár a legnagyobb kérdésről leírt, kimondott szavának.

Úgy vélem, a görögöktől kapott örökség egyik fontos, ha nem a legfontosabb eleme a *kalokagathia* felfedezése, áthagyományozása lehet. Az ismeretelméleti, etikai és esztétikai fogalomtár központi kategóriáinak egységéről van itt (leegyszerűsítve) szó, azaz: az igaz, a jó és a szép szentháromságáról. Ha ez a hármas követelményrendszer beépül az életünk irányító mechanizmusába, legyünk alkotók vagy befogadók, kétkezi munkások vagy értelmiségiek, császárok vagy csizmadiák, *nembéli emberként* vehetünk részt sorsunk – magán- és köztörténelmünk – alakításában.

A három tudatforma ítéleteinek egymásra tükröztetése megteremti az alkotók háttérjének rövid, de közérthető iratlan alkotmányát, azt a követelmény-rendszert, amely lehetővé teszi mindegyikünk számára a felemelt fejű életet, a világformálásra képes, azaz alkotói létet.

Gyarmati Béla egész élete (persze, nem utolsó sorban írástudói tevékenysége) ezen hármas egység valódi és virtuális birodalmában játszódik. Bizonyára betartja a külvilág formális törvényeit is, a hétköznapi szabályrendszerének fontos és fontoskodó etikettjét, de számomra, számunkra ez lényegtelen. A láthatatlan alkotmány felülírja a csip-csup törvényeket, az alkotói létben és a műben egyaránt.

Hűsége az igazhoz, a jóhoz és a széphez – ez az, ami miatt Gyarmati Bélát és eddigi életművét választottam e szerény kötet főszereplőjének.

Persze, rengeteg más érvem is van, de ezek mind egy kiemelt, alapvető etikai gondolatkörhöz kapcsolódnak. Közhely, hogy a korábbi évszázadokban, mondjuk a huszadik század

első feléig az irodalom vállalta fel csaknem mindenütt, de hazánkban feltétlenül az eligazítás feladatát a társadalom megismerése, a haladás útjának keresése terén, s az irodalom vette vállára leghitelesebben a rászorulókat, a *megalázottak és megszorítottak* képviselőjének ügyét. A haza és haladás bonyolult, külső és belső ellentmondások töviseivel terhelt kérdés-bokra csak az irodalom segítségével hozhatott virágot.

A tudományok fejlődésével, a diszciplínák sokasodásával, a társadalmi szervezettség (állam, pártok, korlátozott- és ál-demokráciák) fejlődésével az irodalom minden-szerepe megszűnt, társadalomtudósok, politikusok hada vizsgálja, értékeli és prognosztizálja az egyéni- és társas lét minden kis szeletét, szakszerű elemzéseikkel hogyan is tarthatna lépést a „szaktudatlan”, menthetetlenül valóságfüggő, az érzéki világban otthonos mezei literátor!

Az irodalom egy része – nem véletlenül – belenyugodott társadalmi térvészítésébe. Új utakat keresett, s úti céljai tiszteltre méltóak. Hatalmas energiákat fordított a nyelv lényegének, a jel és jelentés összefüggéseinek, az alkotás-befogadás folyamatának megismerésére, a belső történések feltárására, az asszociációs rendszerek vizsgálatára. A művek mellett megteremtette az őt támogató irodalomtudományi iskolákat, létrehozta formális és informális kapcsolatait, már-már azt mondtam, intézményrendszerét. Eredményeiket nem vitatom, számos nagyszerű regény, verseskönyv született a fordulat nyomán (bár a bennem lakozó kisördög néha azt súgja nekem, hogy nem az új elméletek miatt, hanem sokszor azok ellenére).

Az irodalmárok egy része – nem kis része, és nem is a tehetségtelenebbek – nem szegődött az új iskolák hívévé, megmaradt a hagyományos feladatrendszer mellett. Továbbra is *képviselői* szerepet vállalt, természetesen a korhoz igazítván *szolgálata* módját. *Elkötelezett* maradt a társadalom számkivettjei, a szélre szorítottak, a kiszolgáltatottak ügye mellett. Nem volt hajlandó a haza és haladás szerves egységét

felaprítva beledobni egyetlen irányzat, tanszék, neadjisten párt bográcsába.

Nem, nem a nagyrészt mondvacsínált, a politika által gerjesztett népi-urbánus szakadásról beszélek! A képviseleti irodalom művelői között éppúgy vannak népiek, mint urbánusok, több évszázados családi hagyományra támaszkodó polgári entellektüelek és elsőgenerációs értelmiségiek. Illyés nyomán mondom, elsősorban nem az különbözteti meg őket egymástól, hogy honnan jöttek, hanem az, hogy hová kívánnak eljutni. *Hová akarják befogadóikat eljuttatni.*

Mindegy lenne tehát a hátország? Dehogya. A különböző társadalmi rétegekből, népcsoportokból más és más jelzőrendszert, nyelvet, szokásmódot, világképet hoz minden író, költő – s ha elég tehetséges, ezt az egyedi darabot illesztheti be a nemzeti- és világirodalom sokszínű mozaikjába (a maga szubjektív elemét a virtuális síkon objektiválódott egységbe).

Meggyőződésem, hogy Gyarmati Béla mozaikdarabjai nélkül hiányos lenne ez a vélt vagy valóságos egység. Mint később látni fogjuk, az ő általa közvetített jelzőrendszerek, nyelvek, szokásrendek és világképek hiteles üzenetet hordoznak, művei elmúló és születő életformákról adnak (mástól aligha várható) *lenyomatokat*.

Ezek a nyomatok eleinte a redakciós taposómalmokban, rádióstúdiók idegörlő hajszájában születtek, de a korai korszakok írásai sem nélkülözik a kalokagathia belső alkotmányának iránymutatását. A publicisztikák, rádiós jegyzetek, szakcikkék, a színházi írások nagy része nem került ugyan kötetbe, de a későbbi kutatók az országos és helyi lapokat, dokumentumtárakat átböngészve igazolhatják majd, hogy a rotációs romlásnak leginkább kitett munkák éppoly joggal kerülhettek volna bele a gyűjteményekbe, mint a beválogatottak. A terjedelmi korlát, a kiadói tervek szabtak határt, nem a minőség. A közelmúltban például a *Miskolci Tükörben* megjelent két portrériport (Kiss János István orvosprofesszorról és Feledy

Gyula grafikusművésről, 2009. májusában) a szerző legalaposabb és legmegindítóbb publikációi közé tartozik.

Ezekkel a sorokkal csak megelőlegezni tudom a címben megjelölt kérdésre adandó feleletemet. Remélem, ha az olvasó e szerény kötet végére ér, eljut az alaposabb és teljesebb válaszomig. Remélem, hogy a *tisztelet és szeretet* korántsem mellékes szavai mellett a szakma és a hideg, józan ész érvei is hitelessé formálják ezt a választ.

Vándor a huszadik század útvesztőiben

Mielőtt az alkotóval megismerkednénk, ismerjük meg a civil embert, Gyarmati Bélát, a korosodó miskolci értelmiségit, nézzük meg, honnan, hogyan jutott az önkifejezés talán legmagasabb fokát jelentő magas művészetig, milyen őshazákból hozta éltető menázsiját az esztétikum világának kései, de nem elkésett honfoglalója.

Lexikoncikkekből, szakmai kiadványokból, a szerző itt-ott megjelent életrajzaiból, önéletrajzaiból, beszélgetések summázatából próbáltam összeállítani azt a rövid biográfiát, amelynek segítségével – csak a lényegre szorítkozva – eljuthatunk az alkotói életműhöz.

A huszadik század kétharmadát maga mögött hagyva nem akármilyen világ útjai vezették át Gyarmati Bélát a harmadik évezredbe.

Úgy gondolom, mindenki élete csak úgy ismerhető meg, ha egy pillantást vetünk az előző nemzedékre, a szülőkre, esetleg a nagyszülőkre, hiszen ők azok, akik közvetlenül vagy közvetve tartalommal töltik meg a legfogékonyabb időszakban a gyermeki lelket, ők adják azt az útravalót, amelyből – szerencsés esetben – élete végéig táplálkozhat.

Gyarmati Béla édesapja tanító, ahogy akkoriban mondták, *néptanító* volt. 1931-ben ő hozta létre azt a tanyasi iskolát (a Csanádapáczához tartozó Vilma-majorban), amelynek hosszú időn át vezetője volt, s ahol a kisgyermek Béla három-négy évesen első benyomásait szerezte az iskoláról, az értelmiségi hivatásról és a szociális érzékenységről. Anyai ágon is a nemzet napzsamosai voltak az ősök, tekintélyes, ám a helyi

hierarchiában jóindulattal is csak az alsó középosztályhoz tartozó emberek. Ez az „úrnak paraszt, parasztnak úr” közeg rengeteg kiváló értelmiségit, példás életű nagy embert adott a nemzetnek, Gyarmati Béla édesapja minden bizonnyal közülük tartozott. Nem egyszerűen tanítók voltak ők, hanem a helyi közösség központi szervező erői, kultúraközvetítők, hagyományőrző, öntevékeny csoportok megteremtői és gazdái, népiéleti törekvések letéteményesei, a csírázó demokrácia első kertészei (meg is kapták érte a jutalmukat a később kinyilvánított „népi demokráciában”, az öreg Gyarmati is a szegedi Csillagban gondolhatta át élete e termékeny szakaszának tanulságait). Együtt éltek, lélegeztek a mélyszegénységből kitörni kívánó cselédekkel, parasztokkal, ők adtak hangot vágyaiknak, ők szenvedtek együtt velük (tartalékos tisztként) a doni katasztrófakor vagy a hadifogságban, nem költői túlzás, hogy eggyé váltak velük.

Ezeket a kötelékeket az apák szerencsés esetben átörökölhették a fiaikra – kellett a szerencse is, mert tévutak, sehova sem vezető ösvények, véget nem érő útvesztők is várhattak rájuk. A keményen dolgozó ember *tisztelete*, a megalázottakkal és kiszorítottakkal való tevékeny szolidaritás, értékeik kritikus számbavétele meghatározó alapélményként hagyományozódtak azokra, akikben meg volt a hajlam az apák művének folytatásához.

És Gyarmati Bélában megvolt.

De térjünk át az életút vázlatos ismertetésére! Könyvünk hőse 1935. augusztus 26-án született, Csanádapácán, a dédanyja házának udvarán épült kicsiny házban. A sors fintora, hogy magának a nagyháznak már híre-pora sincs, míg ez a kisház máig dacolt az idővel. Édesapja tíz éven át tanított Vilma-majorban, az első nyolc évben egy tanyaház szobájában, míg végre felépült az iskola a tanítói lakással együtt; két évig ez lett a gyermek Béla otthona. Az elemi iskola első éveit helyben, később az (akkor már általános iskola) felső tagozatát Békéscsabán, majd Szegeden a piaristáknál, illetve a tanárképző főiskola gyakorló iskolájában végezte el. Általános

iskolai tanulmányainak befejezése időszakában (1948-49) kellett szembesülnie – börtöni beszélők során – édesapja méltatlan sorsával. Középiskolai tanulmányait Fehérgyarmaton végezte, közgazdasági technikumban, 1950 és 1954 között. Megbélyegzettként nem mehetett egyetemre, ez a csalódás mélyen érintette, későbbi írásaiban valamilyen formában gyakran visszatér erre a méltánytalanságra. Végül is a nyíregyházi főiskolán szerezhetett 1968-ban magyar-történelem szakos tanári diplomát.

A tanulás és a munka 1954-től összefonódott életében, s ennek a folyamatnak ma sincs vége. Ha kellett, a szükséges diplomát is megszerezte (a Színház- és Filmművészeti Főiskola színházelmélet-dramaturg szakán), de a tanulás az ő esetében az érettségi óta elsősorban nem iskolához kötött formális folyamatokat jelent, hanem mindennapi szellemi táplálkozást.

A néptanítói örökség hamar kiütközött a felnőtté serdülő fiatalemberből: 1954 és 1960 között népművelői munkát végzett, először a vásárosnaményi kultúrházban (egy szeretett tanára „protekcijával” került oda), majd Csengerben (1956), végül Nyíregyházán (1957-60). A közművelődési munka első vonalában ismerkedett meg az ismeretterjesztés új formáival, ott szerelmesedett bele az újságírásba, s akkoriban kokettált először (az idők során sajnos – ő úgy mondja szerencsére – elkallódott dramatizálások, egyéb írások alkotójaként) a szépirodalommal is. 1955-56 fordulóján egy ávós tiszt ébersége folytán ez a „kultúrosi” tevékenysége megszakadt, néhány hónapot pályamunkásként kellett eltöltenie. Bár visszamehetett népművelőnek, hamarosan az újságírói munka lett a főhivatása, 1960-ban a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójába került, s tíz éven át – hamarosan a kulturális rovat vezetőjeként – adhatta közzé jegyzeteit, kritikáit, tényfeltáró riportjait, rádióesszéit, három megye kulturális eseményeinek krónikáját. A rádió szerepe abban a világban egészen más volt, mint ma, valóságos közképviselési szerepet töltöttek be az igen

hallgatott műsorok, s egy vérbeli, néptribuni vénájú újságíró – a bornírt előírásokat kerülgetve, bár a tabukat tiszteletben tartva – valóságos küzdőteret találhatott magának, s gyakran valódi győzelmeket is aratott. A helyi újságok szerepe is fontosabb volt, az írott szó nagyobb figyelmet kapott (az olvasóknál is, a hatóságoknál is), mint ma.

Gyarmati Béla gyakran, szívesen emlékezik a stúdiók és kiadók, lapkészítő műhelyek levegőjére. Elveszett vagy lap-pangó értékeket idéz fel, nem sztorikat, pletykákat. A magyar újságírás világa, minden bohém hóbortja ellenére, vagy inkább azzal együtt, még a legkisebb vidéki szerkesztőségekben is a szellem birodalma volt. Tudjuk, hogy egyszerű „vidéki” újságíróként kezdte sokak között Mikszáth és Móricz, Gárdonyi, Tömörkény, Móra, sőt Ady Endre is, és ezeknek a szellemi óriásoknak mind végig kellett járniuk a redakciók számlálétráját, meg kellett tanulniuk a lapkészítés minden tartalmi és technikai fortélyát. Hogyan írhatott volna valaki a vonal alá, teljes nevével, ha még csak egy hírfejet sem tudott megfogalmazni...

Bizony, a szakmai univerzalitás alapkövetelmény volt, minden más csak ráadás, jó esetben hab a tortán. Gyarmati Béla szerencséje, hogy még a szakma hőskorának végén, az internet és a bulvárosodás eluralkodása előtt tanulhatta meg a tisztességes anyaggyűjtés kínkeserves (de emberformáló) fogásait, s aligha tankönyvekből. S nem csak ezt, hanem az írástudó felelősségét is, és ezek az idejében megszerzett ismeretek egész pályafutása során meghatározóak maradtak.

A nyíregyházi rádiós évek után (természetesen a rádiós évek nem jelentik azt, hogy az írott sajtó idegen lett volna tőle ezekben az időkben, hiszen számos lapnak volt közben szívesen fogadott szerzője) Miskolcra csábították. A sors fintora, hogy maga a csábító végül nem vett részt abban a vállalkozásban, amely az áttelepülő újságírót végleg az ország második legnagyobb városához kötötte.

1969-től szerződött az akkor induló Déli Hírlaphoz, s kilenc éven át vezette (s írta) annak kulturális rovatát. Egy új lapot sikerre vinni még egy kétszázézes városban sem kis feladat. A tudatos tervezés (és a véletlen) olyan gárdát sodort össze, amely képes volt győzelemre juttatni a sokak által eleve kudarcra ítéltnek vélt próbálkozást.

A miskolci évek alatt rendszeres szerzője lett a rangos *Napjaink* című irodalmi folyóiratnak, sőt 68–69-ben rábízták a folyóirat művelődési rovatának vezetését is, amitől csak színházi munkája miatt vált meg. A folyóirat utódaiban azóta is jelen van. 1978-ban Gyarmati Béla itt nem részletezhető okokból a Déli Hírlaptól a „konkurenciához”, az Észak-Magyarország című megyei napilaphoz szerződött át, ahol mintegy két éven át a kulturális-irodalmi rovatot vezette. Rövidesen azonban jelentős pályamódosítást hajtott végre. Miután 1979-ben a Színművészeti Főiskolán megszerezte második diplomáját, 1980-tól tizenkét éven át a Miskolci Nemzeti Színház igazgatójaként dolgozott. Nevéhez fűződik a miskolci színházi élet egyik legfényesebb korszaka, direktori regnálása alatt a magyar színművészet legjelesebb színészei, rendezői tettek hosszabb-rövidebb látogatást az intézményben, a színház a hazai szellemi élet legkiemelkedőbb műhelyei közé emelkedett. Ne feledjük, ezekben az években zajlott a rendszerváltásnak nevezett fordulat előkészítése, s maguk az alapvető változások is az ő igazgatói megbízásának idején történtek meg.

E fontos tisztség betöltésének éveiben sem az újságírást, sem a tanítást nem hagyta abba. De ez irányú munkája igazgatói megbízása után, amikor a Miskolci Színművészeti Múzeum színháztörténésze lett, ismét meghatározó jelentőségűvé vált. 1989 és 2004 között a legendás Miskolci Bölcsészeti Egyesület – amelynek 21 éve alapító tagja volt – Nagy Lajos Király Egyetemén tanított dramaturgiát, dráma- és színháztörténetet, műfajismeretet és több, ezekhez kapcsolódó tárgyat. Cikkei, jegyzetei, színháztörténeti írásai, tárcái az Észak-Magyarország-

ban, a Déli Hírlapban, valamint a helyi rádióban folyamatosan jelen voltak, s a város alkalmi kiadványaiban, periodikaiban ma is jelen vannak (Miskolci Tükör).

A város kulturális eseményeinek, fesztiváljainak előkészítésébe, lebonyolításába rendszeresen bevonják, korábban (fiatalabban, erősebben) az operatív munkában jeleskedett, ma inkább a háttér-tevékenységekben vesz részt.

A város (és nem csak a város) szellemi életében olyan vitathatatlan tekintélyre tett szert, amire kevés mai értelmiséginek van esélye. Egy-egy produktum, írás vagy előadás megítélésekor gyakran elhangzik a vitázó felek valamelyikének szájából a kérdés: *„és vajon Gyarmati Béla mit mond erről?”*... Mert ha mond valamit, az általában perdöntő.

A hivatalos elismerés sem maradt el, munkájáért 2006-ban életmű díjat kapott, korábban (1992-ben) pedig a Déryné Díj kitüntetését kapta.

Egy életrajzi fejezet persze nem lenne teljes, ha nem ejtenénk pár szót a családról: több mint fél évszázada él kiegyensúlyozott, jó házasságban, megbízható háttérrel jelentő családban, két lánya, két unokája van, a nagyvárosi nyüzsgésből egyre gyakrabban kívánczik ki cserépfalui „birtokára”, ahol a kertészkedés mellett az új művek létrehozásához elengedhetetlen nyugalom is várja.

Ennek a kötetnek a fő feladata az, hogy Gyarmati Béla könyveit mutassa be, ajánlja az olvasók figyelmébe. Eddig – szándékosan – ezekről nem szóltam, hiszen dolgozatomban későbbi fejezetei a könyvek megjelenésének sorrendjét követik. Talán nem árt előljáróban leszögezmem, hogy nem állítottam fel valamiféle értéksorrendet a szépirodalmi és egyéb munkák között, s ha az autonóm művészetnek van is némi kitüntetett helye a műfajok hierarchiájában, most ezzel sem törődöm, egyetlen mércét kívánok alkalmazni, a művek belső igazságának, minőségének mércéjét.

Vegyük tehát sorra a megjelent köteteket:

Beszélni muszáj! (1994) – gyakorlati retorika – tankönyv
Hogyan lehetek hírlapíró? Egy zsrnalista feljegyzései (1996)
És tetté lettek a szavak (1997) – tanulmány
Szószólóban (1999) – válogatott publicisztikák
Írjuk a magunkét (2006) – *Bekes Dezsővel* közösen – „észkarok”
A szűzprimadonna (2007) – regény
Pelyvarosta (2008) – regény
Régi órák (2009) – regény
A gyermekkor térképe (2008) – elbeszélés

Ez a felsorolás 2010. februárjáig érvényes. Remélem, amikor én befejezem ezt a hosszú esszét, ő is leteszi következő könyvét a kiadó asztalára. A készülődésről hírem van, a kéziratot még nem láttam, s így az nem is képezheti e kötet tárgyát. Annál inkább a kíváncsiságomét.

Utak, tévutak, rejtektutak

Nem vagyok híve a biográfiai meghatározottságot túlhangsúlyozó elméleteknek, de nem is veszem semmibe a megélt élet hozadékait, az egyéni és közös sorsból kibomló megmunkálható nyersanyagot. Az előző fejezetben felvázolt életúttal párhuzamosan ott húzódik egy nem is annyira rejtett ösvény: a szellemi önkiteljesítés kaptatója.

Bevezetőmben hangsúlyoztam a szerző műveltségének fontosságát, az ismeretelméleti, művelődéstörténeti, társadalomelméleti tudása fontosságát. Az a valóban máig tartó tanulási folyamat, amelyben Gyarmati Béla példát mutat valamennyiőnknek, nélkülözhetetlen eleme és egyik tartópillére a kiteljesülő életműnek.

A jóakarát, az együttérzést, a segíteni akarás szép szándéka semmibe hull, ha nem támasztja alá a tudás, a hozzáértés, a szakértelem. Szerzőnk bármihez nyúl, bármilyen munkába fog, sosem teszi azt felkészületlenül. Pontossága, témaismerete nem kicsinyes, mégis a részletekig hiteles. Felméri, a soron következő műhöz, alkotáshoz, munkához, akár egy egyszerű előadáshoz milyen tényekre, adatokra, milyen életanyagra és milyen elvont ismeretekre van szüksége, s meg is szerzi azokat. Birtokba vesz mindent, hogy továbbadhassa.

A műveltség természetesen nem öncél, s nem csak az írások (vagy más alkotások) színvonalának, alaposságának fundamentuma, hanem egy – eddig nem elég határozottan emlegetett – belső készítés hajtóereje is. Ez az emberi lényegből fakadó készítés pedig nem más, mint az *átadási vágy*, az

igényes tanítói, ismeretterjesztői szándék. Ahogy hajdan a néptanítók, ma az ezzel a belső késztetéssel megáldott-megvert értelmiségiek lesznek közösségük mindenesei, a közkultúra robotosai, a lassan érő szabadság bizományosai. Kevesebben, mint szeretnénk, kevesebben, mint amennyire szüksége lenne az országnak.

A tudás birtokosai között több olyan magatartási típus figyelhető meg, vagy mondhatnánk úgy, több olyan magatartási típus válik uralkodóvá, amelyeknek a képviselői – megalapozott érvek mentén, de többnyire valódi érvek nélkül – nem vállalják ezt a közéleti szerepet, ezt az alázatos „aprómunkát”.

Az ismeretterjesztés természetesen a tudóstól nem kis önkorlátozást követel: a beavatottnak laikusokhoz kell szólania, közérthetően, tehát a szakmai zsargon, *a fél szavakból is értjük egymást* biztonsága nélkül. Az elméletek varázslatos világából póri mezőkre kell leszállni, a nembeli ember (vélt vagy valódi) magasából a köznapis ember földszintjére.

Az ismeretterjesztés útja – ha mégis elindul rajta – akaratlanul tévutakra vezethet, az egyszerűsítés sokszor hamisítássá lesz, a könnyű ösvény ígérete hamis illúziókat kelthet.

A magam számára régóta alkalmazom a *rejtektút* kifejezést. Nem valami csodaszer ez, de a magam ismeretterjesztő munkája során bevált eszközzé lett. A szakzsargon magyarra fordítása az a kulcs, ami az átjárást biztosítja a tudomány és a hétköznapi tudás között, s a problémák analogikus, többnyire képszerű megvilágítása lett számomra a legfontosabb tényezője. A természettudományos ismeretterjesztéstől kölcsönöztem a szemléletességre törekvést, s a régi mesterektől a példabeszédes megközelítést. Általában beváltak, s a didaktikus szándékaim is rejtve maradtak annyira, hogy bátran alkalmazhassam a tudás átadásához a rejtektút minden előnyét.

Úgy látom, Gyarmati Béla hasonló, bár nem teljesen azonos receptet dolgozott ki magának. A konkrét, pontos, érthető

fogalmazás a legfontosabb erényei közé tartozik, a legritkábban alkalmaz idegen (akár szakmailag helyénvaló) kifejezéseket, s ha él velük, mindig – legtöbbször bekezdésen belül – megadja magyarított változatukat. Az ő szemléletessége más, mint az enyém, de ez így is van rendjén, a világa más képeket követel. Példabeszédei pedig nem rínak ki a bármilyen célú, formájú narrációból, a történetei egyszerre közvetlenül ható mesék, s egyszerre a maga megemelt *exegézisei* (szövegmagyarázatai, szövegértelmezései) is. Ezáltal az ő rejtekútjai nem is annyira titkosak, hanem inkább mások számára ismeretlenek, járatlanok. Ezért roppant izgalmasak, kalandra csábítóak. Nem követel valamiféle beavatottságot, egyszerűen kézen fog és vezet: erre még nem jártál. Vagy ha jártál, nem volt eléggé nyitva a szemed.

A fejezet címében tévutakat is előlegeztem. Eddig azt sugalltam, hogy Gyarmati Béla, az újságíró, a szépíró, a színházcsináló, a rádiós, általában: az értelmiségi *ember*, mindig jó úton járt, lett légyen az jelzett közút, rejtekút, mindegy. Ez a sugallat kizárná a tévutakat, ha nem tévedek. De nem így van! A tévutak minden alkotó ember életében fontos szerepet játszanak. Számtalanszor indulunk el sehova se vezető utakra, lehetetlen irányokba, sokszor hagyatkozunk érvénytelen irányjelző táblákra. Ez nem volt másként szerzőnk esetében sem. Újságírói pályája során érték (jó és rossz) kísértések, s nem mindig a legmegfelelőbbre hallgatott. Pályája teljes, ezt nem vitatom, végzetes bűnt nem követett el maga ellen (más ellen meg még annyira sem), de önnön kifutási lehetőségeit, önmegvalósítási esélyeit sosem használta ki megfelelően. Szolgálni akart akkor is, amikor magára kellett volna gondolnia, a közös világot akarta építeni akkor is, amikor a saját birodalmát kellett volna kialakítania. Könnyen rámondhatnánk: elaprózta magát. De szerencséjére (s a mi szerencsénkre) az aprómunka hozadékanak java nem került a rotációs avulás felderíthetetlen papírtengerébe. Lassan, persze, de épült belőlük az előbb említett birodalom, nem szélfúttá lapokból,

hanem nemes anyagokká tömbösülő értékekből. Későn épült fel, de nem elkésve, s reméljük, még hosszú évekig bővül, csinosodik.

Szerencsét emlegettem, de nem csak arról van szó. Sokáig keresgéltem a megfelelő hasonlatot, de csak a már-már köz-hellyé vált *mozaikig* jutottam. A munka során, egészen a kezdetektől, Gyarmati Béla apró színes kockákat hozott létre, a maguk műfajában csinosakat, pontosakat. Későn kezdte ugyan összerakni ezeket a kockákat (először a *Szószólóban* kötetben, majd a regényekben), de elkezdte, s a mozaikkockák valódi nagyszabású, impozáns képekké álltak, állnak össze.

Nem lenne teljes ez a fejezet, ha pár szóval nem térnénk ki a politika és az író viszonyára. A hosszú pályafutás alatt sokféle politikai kurzus, ha a politológia meghatározásait elfogadjuk, többféle rendszer politikai kihívásai között kellett létrehoznia életművét. Minden korai élménye alkalmassá tette volna arra, hogy a szocializmusnak szánt rendszer ellensége, vagy legalábbis ellenfele legyen. Nem lett az – a kritikus együttműködés mellett döntött. Műveiből, eredményeiből pontosan kiderül, miért. A deklarált elvek nagyszerűsége, a rendszer uralkodó elméletének meghirdetett humanizmusa, az osztály nélküli társadalom illúziója – a legjobbak közül is – sokakat rabul ejtett.

Az elmélet fénytörésében hajlamosak voltak a sokszor nyilvánvaló, máskor rejtett ellentmondásokat (a szocialista kísérlet legalább négy eltérő szakaszában más és más súlyosságú bajokat) az új társadalom gyerekbetegségeinek tekinteni, nem ismerték fel időben azt, hogy az épülő rend éppúgy osztálytársadalom, mint a korábbiak, s a hatalom birtokosai éppúgy élnek az elnyomás, a kizsákmányolás eszközrendszerével, mint elődeik.

Ez a tévedés az, ami az értelmiséget, azaz annak legnagyobb részét korról korra úgymond együttműködővé tette. Energiáikat a gyökeres fordulat előkészítése helyett a „gyermekbetegségek” gyógyítgatására fordították, a részeket pró-

bálták reparálni az egész átalakítása helyett. Ez a buzgalom, vagy akár csak hétköznapi munka nem volt teljesen sikertelen. A rendszer határait, tabuit nem bolygató ügyekben lehetett sikereket elérni, néha apróbbakat, néha nagyobbakat. Ezek a szükségszerűen részeredmények valamelyest igazolták a cselekvést, s bizonyos távlatot adtak a munkához.

A rendszerváltás előkészítése, lezajlása újra illúziókat keltett, s újra csalódásokhoz vezetett. A korábban felismert határok és tabuk ledöntése nagy elégtétel volt az alkotó emberek számára, de az „új” rendszer – a sokáig szociális piaczgazdaságként emlegetett – kapitalizmus vadkeleti válfaja nem sokáig titkolta valódi arcát. Az új uralkodó elit pedig, akik között nem kis számban persze ott vannak az időben átöltözöttek, éppen azokat az eredményeket számolta fel, mégpedig igen gyorsan, amelyeket a korábban gyógyító munkaként jellemeztem, azokat a sikereket és fél-sikereket, amelyek az előző berendezkedést sokak számára emberarcúvá tudták tenni.

A kétszeres illúzióvesztés óvatosabbá tette a továbbra is a népet (a továbbra is kiszolgáltatott rétegeket) szolgálni, képviselni akaró értelmiségieket. Megkezdődött az önvizsgálat szakasza, amelynek nem kevesebb a tétje, mint a kíméletlen szembenézés teljes életünkkel, tetteink és terveink teljes felülvizsgálata, az újrakezdés lehetőségének megteremtése.

Azok az újságírók, írók, művészek, akik nem váltak a levitézlett rend bűneinek részeseivé, akik a maguk cselekvései korlátai között mindvégig a valódi haladásért, szabadságért, egyenlőségért küzdöttek, sokszor kénytelenek elviselni a valódi bűnösök helyett az *irányított közharag* csapásait. Ugyanakkor kénytelenek folytatni azt a küzdelmet, amit – más zászlók alatt, de ugyanazokért a célokért – korábban elkezdtek.

A legjobbak sem kerülhetik meg az önvizsgálatot, a *mit-miért-hogyan* teljes átfogalmazását, de legalább a lelkiismeretükkel nem keverednek megoldhatatlan konfliktusba. Lehetek volna okosabbak? Igen. Láthattak volna többet a lényegből?

Igen. Félre kellett volna állniuk? Nem, még egyszer: nem. Szolgáltatuk, munkájuk nélkül a katasztrófák mélyebbek, a rendszerhibák súlyosabbak, az emberi sorsok sanyarúbbak lettek volna. S ha most állnak félre, akkor újabb katasztrófák történnek, újabb rendszerhibák jelentkeznek, újabb tömegek szédülnek reménytelen sanyarúságba.

Tragikus, hogy az egypártrendszer ellenhatásaként a társadalmi élet újjászerveződése pártpolitikák mentén valósult meg, a civil szerveződések hatékony érdekképviselői rendszere helyett a lövészárkokkal elválasztott, de a lényegét tekintve ugyanazon új elitet (annak különböző érdekcsoportjait) képviselő pártok felszíni küzdelme települt a társadalomra.

Ha nem kíván a hatalom udvaronca, rosszabb esetben lakája lenni (lehet még újfajta udvari bolond, médiahuszár, *celeb* – de ezek a szerepek megvonják tőle az írástudó rangot), az értelmiséginek, véleményem szerint – ritka kivételektől eltekintve – a civil világban, annak sejtjeiben van a helye. A polgárok mellett. A magyar nyelvben nincs külön jó szó a burzsoára és a citoyenre, polgárnak mondjuk mindkettőt. Ugye, nem kérdéses, melyik polgárookra gondolk?

Gyarmati Béla azon kevesek közé tartozik, akinek – rendszerek, kormányzatok ide vagy oda – egyetlen korábban leírt cikkét sem kell szégyellnie, visszavonnia. Közös barátunk mesélte a napokban, hogy valamilyen dokumentumrendezés során előkerültek a szerző régi-régi rádiós munkájának magnószalagjai. A belehallgató ismerősök megdöbbentek a több évtizedes anyagok frissességén, őszinteségén, és – igen! – aktualitásán. Ez azonban természetesen őt sem menti fel az önvizsgálat terhe alól, csak ez az önvizsgálat más, mint az idomulóbb lelkűeknél, nem bűnbocsánatot, penitenciát kér, hanem helyesebb utakat keres.

Gyarmati Béla nem véletlenül fordult szépírói munka felé sem. Egyik fontos lélektani ösztönzője ez a fent emlegetett értelmiségi önvizsgálat igénye lehetett. Az elbeszélés, a regény nagyobb teret nyújt a valóság árnyalt, több szempontú ábrázo-

lására, kritikus birtokbavételére, mint a lényegéből eredően célirányosabb publicisztika.

Utak, tévutak, rejtekutak... Ha a színvonalas próza ezek feltérképezésére vállalkozik, természetesen a régi ösvényeket kell először berajzolni, aztán a manapság épülő útpályákat, s csak azután a holnap (mindig reméljük: szebb, jobb) létesítményeinek terveit.

Gyarmati Béla egész írástudói munkája során ezen a kép-
letes térképen dolgozott, hírlapíróként, rádiósként, színdirek-
torként, kultúraközvetítőként, tanárként, íróként. Emberként.
Így bemutatása sem szorítkozhat egyik még oly fontos szere-
pére sem... Kezdjük tehát – a megjelent könyvei időrendjét
követve – *a tanár úrral*.

Beszélni muszáj! – Gyakorlati retorika

Mint tudjuk, az írott szó korán kenyéradó gazdája lett Gyarmati Bélának, sőt, rabtartója és szerelmetes társa egyszerre.

A korábban említett mozaikkockák első, s talán legnagyobb kollekcióit a napi rendszerességgel letett flekkek, hasábok, kolumnák jelentették. Mégis első könyve nem ezeknek az írásoknak valamiféle gyűjteménye lett, hanem egy *szabálytalan tankönyv*, népművelői, kultúráközvetítői, tanári és rádiós tapasztalatainak hozadéka.

A klasszikus retorika és a stilisztika hajdan nem vált el egymástól, s így a friss retorikai munkákban, ha jók, ma is ott lappang a stilisztikai igény. Ezért mindaz, amit ebben az első könyvben szerzője a beszélt szövegről elmond, *mutatis mutandis* vonatkozik a leírt változatokra, sőt a kizárólag olvasásra szánt munkákra is.

Nem faggattam ki a szerzőt arról, hogyan, honnan jött a könyv megírásának gondolata, annyira nyilvánvaló volt előttem az a gyakorlati szükséghelyzet, amely létrehozta. Egyre több ember kerül olyan élethelyzetbe, hogy nyilvánosan meg kell szólalnia. Beszélünk értekezleteken, üléseken, bíróságon és lakóközösségekben, munkahelyi megbeszéléseken, beszélünk barátok és idegenek között, társadalmi eseményeken és a családban, ünnepeken és hétköznapiokon, keresztelőn és temetésen. Egyre több ember kényszerül hivatalos helyeken felszólalni jogaiért, járandóságaiért, valódi vagy vélt igazáért. És nem tudunk beszélni! S ha a lényeg, az üzenet valamilyen okból nem jut el a közlőtől a befogadóig (adótól a vevőig),

nem jöhet létre – még kölcsönös jóakarat esetén sem – a visszacsatolás, azaz nem történik semmi, a nép egyszerű nyelven szólván: szórjuk a borsót a falra.

Népszerű, sőt divatos ma a kommunikáció-elmélettel foglalkozni, tanszékek sora nyüvi a jobb sorsra érdemes diákgagyakat ezzel a *jajbegriss* tudománnyal. Doktori értekezések sora születik a jel-jelentés-információ tárgyköréből, röpködnek a gondolatok textusról és üzenetről, pozitív és negatív visszacsatolásról, de a sors fintora, hogy az alapvető emberi közlekedési mód, azaz a beszéd alig kap szerepet az oktatásban, még a vizsgák nagy része is írásban történik (ez is megérne egy misét).

A szakzsargonba burkolt elvont gondolkodás, a tananyag-gá szervesülő tudás sokakban azt a látszatot kelti, hogy a közlés, a retorika, a szónoklat művészete valami roppant bonyolult dolog, nem is a hétköznapi embernek való. A tankönyvek nagy része (tisztelet a jó kivételeknek) ezt az érzést csak erősíti. A szakma bikkfanyelvén sorjáznak a tudnivalók, a vizsgán felmondandók-kitöltendőek...

Gyarmati Béla a kultúrált beszéd megtanításának igénye mellett a szakmai nagyképűség, fontoskodás ellen is felvette a harcot. Az első oldalon (persze Kabdebó Lóránt igen ráhangolt előszava után) azonnal megfogalmazza a könyv célját. Idézem az egészet:

„Ez a hat ív terjedelmű nyomtatott szöveg

- *nem irodalmi retorika*
- *nem a szónoklattan kulcsa*
- *nem szabálygyűjtemény*
- *nem a gyakorlati tudnivalók csokra*
- *nem módszertani útmutató*
- *nem használati utasítás*

Ön olvasókönyvet

tart a kezében, amelynek segítségével

ha van hite és akarata

utat találhat az emberekhez.

A saját útját!"

Ez a programadással felérő néhány szó valóban meghatározza és előre vetíti a könyv tartalmát. Szó sincs itt szakszövegről, bemagolandó szabályrendszerekről, ugyanakkor olvasókönyv jellegét megtartva – tehát valóban olvasmányosan – bizonyos lehetőségekre, járható utakra mutat rá, szemléletesen, valóságos történetekbe (már-már azt mondtam: adomákba) ágyazva.

A műveltség nem villogtatható műfogsor – a műveltség átadása nem valamiféle programozott mutatvány. Gyarmati Béla szabálytalan tankönyvének elején úgy válnak beszélgető-partnerünké az elődök, Quintilianus (a retorika első nagymestere), Cicero, Démoszthenész, vagy éppen Shakespeare Antoniusa, mint a közös probléma megoldását segíteni akaró *társak*. Mind tudtak és akartak beszélni, s egyikük sem titkolta megszólalásának fortélyait. Fortélyok voltak-e ezek, vagy valami velük született tehetség kibontása? Elsajátítható eszközök rendszere, vagy istenektől, múzsáktól származó ihlet? (Talán emlékezünk, a retorikának, ha nem is tekintették azt az autonóm művészetek egyikének, *már a régi görögöknél is* volt múzsája, Polüümnia a himnuszok és a kardalok mellett „mellékállásban” felügyelt az emelkedett beszédre, latin utódai, az éneklő nimfák (Canens, Camenák) valószínűleg ebben is követték.

Amikor a könyvben rálapozunk a beszédkészítés gyakorlati kérdéseire, az első követelményen máris fennakadunk. A szerző elsőként ugyanis nem valami stilisztikai-retorikai *okosságot* követel az érdeklődőtől, hanem Quintilianus nyomán két erkölcsi tulajdonságot, csupa nagybetűvel szedve. A beszélő legyen ERKÖLCSILEG IS KIVÁLÓ FÉRFIÚ, és legyen SZÓ-TARTÓ EMBER. Nem sokkal később Cicero nyomán ott a harmadik: a példamutatás erényének megkövetelése. Ahhoz tehát, hogy valóban beszélő emberré váljunk, először meg kell ismernünk önmagunkat, mondanivalónkat és annak célját, s

meg kell tisztítanunk szavainkat, sőt egész bensőnket az anyagi-szellemi szennytől.

Tehát a nyilvános beszédnek meg kell állnia az etika belső becsületbírósága előtt is, sőt először ott kell győzedelmeskednie.

A kötet rövid, egy lélegzetre áttekinthető fejezetekbe rendezi az alapkövetelmény eléréséhez szükséges lépések leírását, bemutatását. Először tisztázza, hogy a szólás tudománya nem isteni adomány, hanem megtanulható mesterség, s valamilyen szinten mindenki képes elsajátítani azt. *Vállalni önmagunkat* – mondja alcímbe is –, csupán ez kell, és menni fog. Nem a mesterek utánzása a cél, hanem a beállítódásuk megértése, s annak átmentése a magunk korába, a magunk mondandójába.

Az elméleti okfejtéseket (oldásként is, hasznosítható tanácsként is) gyakorlati tudnivalók sora tagolja. Olvashatunk a lámpalázzról és leküzdéséről, az öltözködésről, a közönség elé lépés külsőségeiről. De mielőtt belefeledkeznénk az apró részek humorába, máris óriásokat léptet elénk: a magyar történelem legnagyobb szónokai segítségével bizonyítja be, hogy *a készületlen – dicstelenül távozik*, a sikeres szóláshoz igen alapos, a részletekig tisztázott felkészülés szükségeltetik. Kossuth Lajos segítségével mutatja be a felkészülés és a rögtönzés összefüggéseit, a nagy államférfi jegyzeteinek alapján bizonyítja be, hogy a jó rögtönzés is csak megfelelő tudásanyag és előre rendszerezett mondandó esetén hatásos.

Ezután példák során át ismerkedünk meg a szónoki beszéd fajaival, a tudós és a költő megszólalásaival, s természetesen leghosszabban az alkalmi szónokok elé állított követelményekkel. Ez utóbbiakat sem szabályokba foglalja a szerző, hanem – saját életéből vett példákon át – vezet a legészszerűbb megoldások irányába.

Külön fejezetet szán a nyelv, a szavak tiszteletének. Mesterei közül Fischer Sándort idézi, amikor a szöveg érthetőségének, tagoltságának fontosságára hívja fel a figyelmet, e

nélkül a hagyományos követelmények (*az érdeklődés felkeltése, a jóindulat megnyerése* stb.) nem érvényesülhetnek.

Tudnunk kell, mit akarunk mondani, mit akarunk megszólalásunkkal elérni. Tudnunk kell, milyen a viszony köztünk és hallgatóink között. Az egyenrangúak közötti szabad beszéd ideáltípusára kell törekednünk – sugallja Gyarmati Béla, amikor a hatalmi helyzetből elhangzó diktátori beszédet kitaszítja a retorika világából, amikor a legsúlyosabb bűnök közé számítja a bértollnok, a bérszónok fizikai undort keltő tevékenységét.

Nem véletlenül zárja az ezzel foglalkozó fejezetet Seneca-idézetel: *„Úgy beszéljünk, ahogyan érzünk, és úgy érezzünk, ahogyan beszélünk; szavunk és életünk fedje egymást.”*

Az *első* szó hatalmáról szóló fejezetet is a szabad szólást követelő idézet vezeti be, ezúttal Wesselényi Miklós szájából. A szabad szólás azonban csak akkor valósulhat meg (persze, bizonyos társadalmi feltételrendszer megléte esetén), ha *„hatalmadban vannak a szavak”* (Seneca), azaz nem csupán érzelmileg hangolódunk rá beszédünk mondanivalójára, hanem a nyelv minden elemének birtokában vagyunk, azaz jó kiejtéssel, jó artikulációval, értelmes tagolással, kerek, világos, szabatos megformálással közöljük mondandónkat. Csak a szép, kifejező előadásmód juttat el célunkhoz, ez vezethet el a meggyőzésig, a hallgatók megindításig, aktivizálásáig.

Külön alfejezetet szán a szerző a magyar szó értékeinek hangsúlyozására. Bajza József és Tamási Áron egy-egy gondolatát kölcsönvéve jelöli ki legfontosabb szónoki feladatnak az anyanyelv tiszteletét, s csak azt tartja erkölcsileg felkészültnek a megszólalásra, aki az anyanyelv tisztaságának őrzésére, fejlesztésére is kész.

A következő alfejezetekben valamiféle kaptafa helyett újfent a gondolkodó ember tervszerű előkészületeit ajánlja olvasói figyelmébe. Ismét hangsúlyozza (és szemlélteti) a befogadó közeg ismeretének fontosságát, múlt század egyik legnevesebb kutatóját idézve (*Dale Carneigne*) hangsúlyozza a

példák, példabeszédek kiemelkedő szerepét a mitikus időkől napjainkig. A műveltség sohasem nélkülözhető, de a szónoknak különösen birtokában kell lennie a hallgatói körében ismert mitológiáknak, mesevilágoknak, művelődéstörténeti ismereteknek, sőt a hétköznapi élet szólásrendszereinek, a veretes szállóigéktől a közmondásokig, a nyelvi divatoktól a szappanoperás közhelyekig.

Hasznos tanácsokat kapunk a beszéd megszerkesztéséhez, a bevezetés, tárgyalás, befejezés arányainak meghatározásához, a tárgyhoz ragaszkodó egységesség követelményének érvényesítéséhez és nem utolsósorban a gondolatmenet meghatározásához.

Természetesen minden a nyilvánosság elé lépéskor dől el. (Az előadás: *először, másodszor, harmadszor* – idézi Gyarmati Béla Démoszthenészt.) Mit sem ér minden felkészülésünk, anyaggyűjtésünk, ráhangolódásunk, *ha a közönség előtt nem ragyog fel beszédünk fénye.*

Szükségszerűen számba kell vennünk a leggyakoribb hibákat. Először két igen fontos és gyakori jelenségre mutat rá a szerző: a terjengősség vétkére, és a kontrollvesztés bűnére.

A terjengősség, az oldalhajítások elburjánzása csökkenti a beszéd befogadhatóságát, hatékonyságát, de ha a célhoz és az erkölcsileg megalapozott alapvetéshez hű marad, végső soron bocsánatos a bűn. Korrigálandó, de bocsánatos. Szigorúbban veszi Gyarmati Béla a kontroll-, illetve önkontroll-vesztést, amikor a szónokot elragadja saját lendülete, elszakad a céltól és az erkölcsi alapoktól, zabolátlanná válnak szenvedélyei. Ilyenkor fordulhat elő az, hogy a hatás szembe fordul az eredeti szándékkal, a kiváltott cselekvés építő erő helyett romboló viharra lesz.

A következő részekben – hogy megfeleljen a saját maga által is megerősített szemléletesség elvének – két rossz beszéd kapcsán (*Pap a ravatalon; A funkci szól...*) a gyakorlatban mutatja be a közkeletű hibák legjellemzőbbjeit. Különösen az utóbbit kéne jól átolvasniuk napjaink politikai megszólalóinak.

Az egypártrendszer belterjes bikkfanyelve ugyan ágakra bomlott, itt-ott rá is ojtottak egy-egy ágat, de lényegében ugyanolyan borzasztó, mint volt negyedszázaddal ezelőtt.

A könyv következő részében az írott és a beszélt nyelv eltéréseiről olvashatunk. Mivel a következő kötet ismertetése e különbség némi elemzésével kezdődik, itt csak annyit jegyzek meg, hogy a bárki, akár a szónok által leírt tanulmány felolvasása nem szónoki beszéd, Gyarmati Béla ismét azt hangsúlyozza, hogy semmi sem pótolja a szónok önállóságát a beszélt nyelv gyakorlása közben.

Lírai kitérőként is értékelhetjük, de a retorikai értekezés szerves része a *Magántörténelem* alcímű önéletrajzi fejezet – a szerző édesapjának a bíróság előtt *az utolsó szó jogán* elmondott szavai, s azok hatása azt bizonyítja, hogy a hiteles szó a legnehezebb körülmények között is utat talál a közönséghez. Mint az író megállapítja: „...a szónoki beszéd nem egy alakítás a sok közül. Hanem szolgálat, olyan szerepvállalás, mikor nem fölveszek valamely magatartást, hanem eggyé válok a vállalt szereppel.”

1994 előtt íródott ez a kis könyv, de Gyarmati Béla már akkor oly mértékben látta a beszédekben elburjánzó, s a mögöttes létben is pusztító demagógia veszélyeit, hogy a *Demagógok* című önálló fejezetben tárgyalja ezt a jobb időkben periférikus jelenséget.

Világosan látta és láttatja, hogy hajlamosak vagyunk az élesebb megfogalmazásokat, sarkos meghatározásokat, kényelmetlen következtetéseket *ledemagógozni*, így először világos, szinte tudományos igényű definícióját adja a demagógiának, utána elemzi feltételeit, hatásmechanizmusát, társadalmi veszélyességét. *A tömegek primitív ösztöneire kell hatnunk* – hirdette cinikusan Goebbels. A szótár finomabban fogalmaz: nagy hangú, hazug ígéretes, és az érzelmek, szenvedélyek felelőtlen felszítása... Folytathatnánk, de Gyarmati Béla folytatja helyettünk. Érzékletes példák sorával teszi világossá, hogy a demagóg nem csak a szavak világában rombol (s hozza létre a

gondolat- és képzavarok fejfájdító vagy nevetséges katyvaszát), hanem tevékenyen ássa alá gondolkodó, alkotó ember minden egészséges törekvését. Abból a csőcselékösztönből táplálkozik, bizonyítja Karinthyval, amely ösztönt a maga képére sikerült formálnia. Hamis mítoszépítés és közönséges hazugság, tények és igazságok hamis kontextusba helyezése, érzelmi zsarolás és a fizikai erőszak ígérete egyaránt részévé válik a szónoklatnak, s – rossz esetben – a kiváltott cselekvésnek.

Hétköznapijaink folyton visszatérő jelensége ez, s minden magára valamit adó megszólalónak, s nem csak értelmiséginek, küzdeni kell, hogy beszédéből – s ami, mint már tudjuk, jó esetben egy ezzel – gondolataiból, szándékaiból mindörökre száműzze még oly apró „hozadékait” is.

A szerző nagy magyar szónokok, költők szövegeit idézve tér vissza a gyakorlati normális szónoklat világába, hogy aztán gyakorlati tanácsokat is adjon.

A kötet függeléke ugyanis (*Beszéd típusok és -alkalmak* címmel) valódi mintaszövegeket közöl. De nem sablonokat! Nem arra valók, hogy valaki a behelyettesítendőkhöz behelyettesítésével, mintegy kitöltve azokat máris a nyilvánosság elé léphessen. Nem mintát adnak, hanem szellemiséget közvetítenek. Aki alaposan átolvassa őket, s utat ad személyisége érvényesülésének, könnyebben megtervezheti, elmondhatja a saját alkalmi szónoklatát. Könnyebben, de nem erőfeszítés nélkül.

Letesszük lassan a *Beszélni muszáj!* című könyvecskét. Mit is olvastunk? Tankönyvet? Dehogy. Szórakoztató adomákat? Semmiképp. Tudományok kivonatolt tárházát? Azt sem.

Gyakorlati kézikönyvet olvastunk, egy élettel teli, de azért elvont ismeretektől sem mentes segédkönyvet, szellemi épülésünkre szolgálót. Könnyed hangon, áttekinthető szerkezetbe foglaltan, szájbarágós okítás nélkül, de hasznos ismeretátadási szándékkal. Valakinek a dologához éppen elegendő tudást adta át, valakinek átjárókat nyitott az alaposabb ismeretek felé. Velünk egyenrangú ember szólt hozzánk, komoly dolgokról,

hasznunkra. Hogy többet tud nálunk? Lehet. De ez nem valamiféle felsőség mindentudása, hanem a többet látott idősebb testvér bölcsessége.

Hogyan lehetek hírlapíró?

„Az ember beszélő állat. Ebből az állatból csak olyan arányban lesz ember, amennyire fogalmazni tud.” Ezzel a korántsem udvarias Márai Sándor-idézzel kezdődik a tanár úr második könyve. Már a mottóból látjuk, hogy valamiféle folytatás következik, az imént elemzett szabálytalan tankönyv folytatása. Így van, hiszen ez a könyv is alapvetően az emberi érintkezés alapformájával, a beszéddel foglalkozik. És másként is van: mert a beszéd leképezése, rögzítése, azaz objektiválódott-önállósodott formája (a nyomtatásba vagy hangszalagra, kőtáblára vagy elektronikus hordozóra átírt szöveg) sajátos törvényszerűségeknek is engedelmeskedik. Erre az előző kötet egy teljes fejezete emlékeztet (*Másként beszélünk, mint írunk*).

A második könyv tehát új világba vezeti át az érdeklődő olvasót: az írott szó világába, s azon belül a *hírlapírás* kontinensére. Említettem már, hogy a szépirodalom és az újságírás határait sohasem kezelhetjük mereven. Hiszen egyes műfajok „egybeérnek”, a tárcsa a legmagasabb esztétikai igényeknek is megfelelhet, egy irodalmi karcolat, ha csak úgy odavetik, alig éri el a kis színesek színvonalát... A történelmileg sokkal később kialakult újságírás a szépirodalom emlőin nevelkedett, s a mai szépirodalom pedig sokszor él kései gyermeke támogatásával, azaz kútfőnek, vagy forrásvidéknek használja a rotációs és elektronikus híradások tömegét. Amit ez a kötet (s itt a róla szóló fejezet) mond, elsősorban persze a hírlapírásra vonatkozik, de megállapításai, a következetesen

érvényesített alapkövetelmények rendszere a határokon túl is érvényes.

Lapozzunk bele a könyvbe!

Szokatlan előhang vezet be bennünket a hírlapírás világába. Nem a szakma ünneplésével, hanem rossz hírének felemlgetésével kezdi művét a szerző. Jókai segítségével mutatja meg, milyen borotvaélen táncol mindazok becsülete, akik erre a pályára tették fel életüket, vagy egyszerűen csak ide tévedtek. Kihasználja a bevezető bekezdéseket arra is, hogy – mint mindig – a morális követelményeket szegezze a megszólított leendő újságíró (*Kedves Fiatal Barátom!*) mellének. A felütésként emlegetett negatív példák arra szolgálnak, hogy az *újdondász* legfőbb törekvése önmaga demoralizálódásának elkerülése legyen. Aztán jöhet a szakma elsajátítása.

Az első tudnivalók korántsem műfaj-elméletiek. A könyv bevezető fejezeteiben Gyarmati Béla elsősorban magatartásbeli (végső soron etikai) igényeit közvetíti. Amit korábban erről elmondottunk, itt is érvényesül, természetesen az írott szó gyakorlati világára vetítve. Először a kéziratról, a szerzők és szerkesztők felelősségéről szól. Halász Gyulát, a múlt század első felének kitűnő újságíróját idézve állapítja meg: „Ha a grafológus a betűk puszta vonalaiból és kapcsolódásából következtet a jellemre, gondolkodásra, mennyivel biztosabb alapon ítélnék a szavak és a mondatok fűzéséből! Ha van ellenszenves és bizalomgerjesztő, nyugtalanító és megnyugtató kézírás, még sokkal inkább kelthet bennünk bizalmat vagy gyanút az írás belső szerkezete. A géppel írt *kézirat*, sőt a nyomtatott betű is leleplező.”

Ezért fontos, hogy a kezdő mindig jól megformált kézirattal jelentkezzen a szerkesztőségekben, s miközben hagyja érvényesülni egyéniségét a szövegben, legyen tekintettel a külsődlegesnek hitt elvárásokra is.

A szerkesztőségek világa, a szerzőkkel szemben felállított követelményrendszer kétségkívül hatalomfüggő. A diktatórikus rendszerek viszonyai – módszertanilag és tartalmilag –

jobban megkötik a zszurnalista kezét, mind a mai, kétségkívül szabadabb keretek. Ma a korlátok mások és nehezebben felismerhetők. Nincs garancia arra, hogy ebben a légkörben jobb szakemberek nőnek fel. A teljesítmény végső soron a szerzők és szerkesztők belső igényességén, taktikai érzékén múlik.

„Az újságírás mindenképpen több, mint kenyérkereset, még a hivatásnál is több – életforma, társadalmi jelenlét.” – kezdi az új fejezetet a szerző. – Az újságíró a legnagyobb szabadságban is rab, tehát mielőtt bárki erre adja a fejét, egy sor kérdést kell önmagának feltenni, s persze megválaszolni.

Az első kérdés: miért akar valaki újságíró lenni? Tisztáznia kell önmagával, nem csak a filmek, médiumok által sugárzott, erősített külsődleges sztereotípiák vonzzák-e, nem a könnyű siker útját látja-e a pályában. Mert ha igen, az első szerkesztőségi napok (*a hozzá három hírt! világa*) örökre kiábrándítják. A még *korántsem száguldozó riporternek* bizony meg kell tanulnia híreket szerezni, illetve ami fontosabb, megírni azokat a híreket. Gyarmati Béla egyszerű példákkal mutatja be a mondatszerkezetek, szórendek lényegi vonásait, hogyan emeli ki a nyelv ugyanabból a szókészletből a hír valamelyik elemét. Közben megtudjuk a legfontosabbat: a hírben a *ki, hol, mit, miért, hogyan* kérdés-együttese sohasem kerülhető meg büntetlenül.

Tisztáznia kell a leendő újságírónak, mi erősebb benne, a szenzációéhség vagy a társadalmi felelősség. Ha az első, lehet ideig-óráig sikeres. Ha a második, s ez megfelelő empátiával társul, s alanyait (minden műfajban) partnernek érzi, lehet jó szakember is.

Az őszinte, valódi kíváncsiságot alapkövetelménynek kell tekintenünk. Ahhoz, hogy őszinte és valódi legyen, ismét az emberi kapcsolat megteremtése szükséges. Ha nem vagyunk erre képesek, pályát tévesztettünk.

Vizsgáljuk meg érzékenységünket is! Alanyainkat nem imádni és nem sajnálni kell, hanem meg kell találni gondjaik,

örömeik forrását, meg kell értenünk cselekvésük mozgatórugóit. Ha erre képesek vagyunk, a többi könnyen jön hozzá.

A szerző ezután – színes példákkal, karikatúrákkal – végigvezet bennünket az újságírói allűrök bozotosában, rámutat a legkirívóbb magatartási hibákra. Külön kis fejezetet szán a nagyképűség kialakulásának lehetőségére, a *világban forgolódo* újságíró önértékelési zavarainak legveszélyesebbikére.

Tisztázni kell magunkban, hogy nem lehetünk „minden-evők”. A szakosodás nem csak külső követelmény, hanem saját erőink ésszerű beosztásának nélkülözhetetlen eszköze is. Csupa nagybetűkkel figyelmeztet: LEGYEN TÜRELMÜNK TEHETSÉGÜNKHÖZ! Amennyit kaptunk – azt karbantartani, fejleszteni kötelességünk.

A fontos követelmények sora a (Márai Sándor segítségével) az *azsúrral* (*a'jour*), a lépéstartás szükségességével folytatódik. Mindent látni, mindent magunkba szívni – a hír szolgája számára érthető, alapvető igény. Emellett azonban nem kerülhető meg a klasszikus értékek befogadása, tisztelete sem. Ezek képezik háttérünk, példakészleteink alapját. Százszor annyit kell olvasnunk, mint amennyit írunk – tanácsolja követeli Gyarmati Béla, nem kisebb tekintélyekkel támogatva meg szavait, mint *Lukács György* vagy *Hegedüs Géza*. Hivatkozhatna persze a maga példájára is, de azt szerénysége nem engedi.

Major Tamástól tanulta meg, hogy az újságíró, de általában minden nyilvánosan megszólaló ember példakészletének lehetőleg a klasszikus műveltség elemeiből kell összeállnia. Továbbadja ezt a felismerést, mert klasszikusokról mindenki, a látszólag érintetlen ember is hallott valamit harangozni, a mögöttes tudást, az asszociációs készséget tehát mindenkinél ezek mozgósíthatják a legjobban. Nem mondja ki, csak érezteti: a műveletlen íróember teljesítménye szükségszerűen szánalmas.

„Semmis életünk örökkévalósága, könyv” alcímmel viszonylag hosszú fejezetet szentel Gyarmati Béla az olvasás-

kultúra kérdéseinek. A tankönyv céljaihoz rendelve, de szélesebb körben érvényes módon világít rá az elektronikus kultúra korában is igen fontos hagyományos olvasás szükségességére, a rendszerezett tudás és a teljes műalkotás nélkülözhetetlen hordozóinak hasznosságára. Azt is megmutatja, éppen az újságírás óriása, *Egon Erwin Kisch* segítségével, hogy a műveltség aranyfedezetével bíró újságíró még látszólag hátrányos helyzetben is (jó értelemben vett) szenzációs írást tud letenni a szerkesztőség asztalára.

Az elméleti alapvetés után néhány oldottabb fejezet következik. A redakciók világától soha igazán el nem szakadt, tapasztalt tollforgató, bizonyos nosztalgikus felhanggal osztja meg olvasóival a friss lap várásának örömét, a szükségszerű csalódásokat, majd a témaválasztás nehézségeit. Minden mondatában hasznosítható tanulságok rejlenek, de mindig azonos irányba mutatnak ezek a burkoltan vagy nyíltan megfogalmazott tanulságok. Az igényes, felkészült, művelt újságírónak egyenrangú partnerként kell kezelnie, s elsősorban meg kell ismernie partnerét, s ismernie kell írásműve tárgyát. Nem tudósként, hanem okosan kérdező, egész személyiségét célirányosan mozgósítani tudó kíváncsi értelmiségiként.

Ha ez megvalósul, létre jöhet a csoda, a napi robot múlandó szemetéből kiragyogó alkotás. A szerző Sigmund Freudot idézi, aki szerint a legnagyobb csoda, ha két ember a pusztaszó által megérti egymást. Lehetséges, hogy igaza van, de a tollforgató ember nagyobb csodára vágyik. Ő azt szeretné, ha szavait nem egy, hanem tíz, száz, ezer ember értse. S ha ezt eléri, méltán mondja magát írástudónak.

Szerzőnk hangsúlyozza, hogy minden személyhez, minden műfajhoz meg kell találni a megfelelő kulcsot, amelynek segítségével közel kerülhetünk akár a riportalanyunkhoz, akár az ábrázolt jelenséghez, általában írásművünk tárgyhöz. Óva int minden hamisságtól, privatizálástól, elvtelen behódolástól. Bemutatja az újságírót akarva-akaratlanul érő kísértéseket, az

akár jó szándékú, akár tudatosan amorális szirénhangokat. Ki tudná az öreg színházi rókánál jobban, hogy egy színész nő csábos mosolya hogyan válhat egy jól felépített kritika mozdonyfordítójává... De a csábítás jöhet a közélettől, a politikától, vagy akár gyermekünk tanítóitól – az újságírónak meg kell őriznie arányérképét. Nem csak az esetleges ítéletekről van szó! Ami mondjuk egy óvodában sorskérdés, annak hírértéke a falakon kívül csekély, vagy éppen semmi. Ha egy hírneves vendég valahol megjelenik, az nem feltétlen teszi közügygé az ott zajló eseményt.

Gyakorlati példák vezetnek be könyv valamennyi műfajelméleti fejezetét. Hiszen a szerző hangsúlyozottan nem tanítani akar, hanem beszélgetni, társalogni egy szakma belvilágáról. De a beszélgetések nem kerülhetik meg az újságírói műfajok megismertetését. A sokak által lenézett *tudósítást* például nem helyezi a hierarchia aljára. Általában: Gyarmati Béla nem ismer el másfajta hierarchiát, mint a minőségét. Amikor a tudósításban rejlő lehetőségekről, tartalmi tényezőkről ír, azonnal kedve lesz az embernek kipróbálni, hogyan adhat új szempontokat egy ilyen írásban azoknak, akik résztvevői voltak az adott eseménynek. Bizony, a jó újságíró még a szereplőknek is szolgálhat meglepetésekkel, nemhogy az egy irányba figyelő passzív közönségnek.

Az olvasó előtt hamar világossá válik, miért véli a szerző a tudósítást a riport ősenek. Amikor ezt a kitüntetett műfajt tárgyalja, mindig visszautal a tudósítástól megkövetelt elemekre (e sorok olvasói untig hallhatták tőlem is ezeket): a tárgyismeretre, a személyes kulcsra, a kíváncsiságra és így tovább.

Hadd idézzek fel itt egy fontos mondatot a könyvből. Azért itt, mert roppant fontos a jó tudósítás írásakor, de még fontosabb a következő bekezdésekben érintett műfajoknál. „Káros jelenségekről, szennyes dolgokról lehet és kell írni, a nemtelen emberi tulajdonságokra rá kell irányítani a figyelmet, de – az újságíró indulatai, céljai soha nem lehetnek nemtelenek.”

A riporttal több fejezet is foglalkozik. Következtetései lehangolóak: kevés a jó riport ma, sőt sok helyről ki is szorult ez a műfaj. Ami helyette van, csak külsőségeiben felel meg a riport követelményeinek. Előre gyártott háttér-rajzok előtt párbeszédés tudósítások születnek, sokszor reklámcéllal, még többször egy vélt közönségigény kielégítésére. Pedig a riport valójában a legnehezebb, legidőigényesebb, s ezáltal a legköltségesebb műfaj. A hiteles riport szerzője – gondoljunk Móricz Zsigmondra, vagy a kortársak közül Moldova Györgyre – hosszú hetekig, hónapokig együtt él „alanyaival”, osztozik ügyeikben, örömeikben, gondjaikban, nem egyszer munkájukban is, belülről tapasztalja meg mindazt, amiről ír. Az elkészült művek aztán – szerzőjük kvalitásaitól, a befogadói közeg készségétől is függően, persze – helyet kaphatnak a „nagy” irodalomban is. (Gondoljunk *Sánta Ferenc Húsz órájára*, ami húsz órás riportnak indult, vagy az említett Moldova György harminchárom éve megjelent vasutas-könyvére, aminek a címe mindmáig élő szállóige lett – „*Akit a mozdony füstje megcsapott...*”) Vannak a fiatalabbak között is bátor, sokak számára csak *ráérős* fiatalok, Vujity Tvrtko jut először eszembe, akik próbálkoznak a nagy elődök teljesítményével felvenni a versenyt, nem is eredménytelenül. Rájuk azonban egy korábban nem létező veszély vár, vigyázniuk kell, hogy a *mass-media* ne tegye őket *celeb*jei egyikévé, vigyázniuk kell szellemi integritásuk megőrzésére.

Nem siratjuk el természetesen a publicisztika királynőjét, visszaszerzi még trónját, ha az a trónterem esetleg már nem is a Gutenberg-galaxisban épül. Ha ifjú hívei megfontolják azt az üzenetet, amit Gyarmati Béla (és a hozzá hasonló többi vén redakciós róka) küld nekik, nem a kézikönyvekben, hanem az újságírói gyakorlatban, talán könnyebb lesz az útjuk.

A riport helyét a gyorsuló időben és a felületesebb lapkészítésben sok kis rokon vette át. Ezekről is lelkiismeretesen beszámol a könyv, érték-központú szemlélete nem is engedi, hogy leszólva, vagy sajnálkozva tegye azt. A portré, a portré-

interjú, a tollrajzok némely formája, a színes körkép, a részletes beszámoló mind-mind hordozhat hasznos tartalmat, közvetíthet valódi értéket.

Az *interjú* persze önálló fejezetet érdemel. Az interjú látszólag nem más, mint az interjú-alany szaggatott monológja, sokan nem is tekintik az újságíró önálló alkotásának. Felületes ítélet ez. Az interjú során van a legnagyobb szükség azokra a tulajdonságokra, készségekre, amit a szerző nyomán eddig felvázoltunk. Úgy kell a szövegnek megszületnie, hogy az teljes mértékben tükrözze az alany akaratát, de a tagolás, a szerkezet, a hangsúlyok kialakítása bizony a szűkszavú kérdező feladata. Szereptévesztése lefokozhatja, vagy méltánytalanul felemelheti beszélgetőtársát, mindkét esetben hamis lesz a produktum.

Mielőtt az úgynevezett kisműfajokra tér át az író, még egyszer leszögezi, hogy minden újságírói műfaj szülőanyja a hír. A jól megformált hír pedig mindig *igaz*, s ezt az alapkövetelményt sugározza át a kevésbé szűkszavú leszármazottakba. A riportról, interjúról szoltunk már, egy-egy mondatot megérdemel Gyarmati Béla más műfajokról szóló ismertetője, értékelése is.

A publicisztika, mint gyűjtőfogalom, sokféleképpen értelmezhető. A vezércikkek obligát tartalmú világától az egysoros glosszáig minden idesorolható. Számomra a valódi publicisztika legjobb meghatározását a szerző Szunyog Szabolcstól idézett szavai adják: *okos ember fontos ügyben méltán dühös*. Az alkalmi definíció minden szavát részletesen kibontja az író, így világos, hogy másként jön át ez a „düh” a tárgyilagosabb kommentáron, jegyzeten, hírmagyarázaton, másként a karcosabb glosszán, és így tovább. De ne feledjük: *okos ember és méltán...* Ha ágyúinkkal verébre lövünk, ha házi perpatvarokat fokozunk világok háborújává, nem a jelenséget, hanem magunkat tesszük nevetségessé.

Számomra – aki gyakran írok kritikákat, recenziókat – roppant fontos a kritikáról írott fejezet. Mindig éreztem a felelősséget, ami a minősítéssel jár, azt a veszélyt, ami egy

méltatlan felemelésből vagy egy gondatlan lefokozásból következhet, s végső soron rám háramlik vissza. A gyakorló szerkesztő nálam világosabban vezeti végig a kritikával próbálkozó kezdőt ezen az ingoványon, Tanácsai most sem mások, mint korábban: minden külső befolyásnak ellenállva, és minden hátsó gondolattól mentesen kell vállalnunk önmagunkat, s legyen bármi a kritika tárgya, azt – a tévedés kockázatát is vállalva – saját szemünkkel kell látnunk, saját eszközeinkkel kell bemutatnunk. Sohase az alkotót, a bemutatót bántsuk, hanem a vélt vagy valós hibákat ostromozzuk. S tegyük mindezt a megszerezhető legtöbb ismeret, a lehető legmélyebb műveltség birtokában.

A vonal alatti műfajokról (tárca, karcolat, esszé) a későbbi fejezetekben szólok, itt csak megemlítem, hogy a zárszó előtt rövid, de fölöttébb nagyra értékelő szavakkal ezeket is bemutatja a könyv.

A zárszóban igen sok a kiemelés, a nagybetű. Érezni belőle, hogy Gyarmati Béla számára igen fontosak azok az üzenetek, amiket a karcsú kötetben az új nemzedéknek, a jövő újságíróinak összegyűjtött. Minden olvasó mást emel majd ki belőlük, és ez így van rendjén. Számomra az a legfontosabb, hogy minden kommunikáció, így az újságírás is, akkor szolgálja az embert, a társadalmat (jó, legyen, a jobb jövőt), ha egyenrangú felek valódi vagy virtuális párbeszédeként, a kölcsönös jóindulatot feltételezve úgy tárgyasul, hogy egyszerre feleljen meg a már többször emlegetett *igaz, jó és szép* követelményrendszerének. Azt már én teszem hozzá, hogy bár a hírben az igazon, a kommentárban, glosszában a jón, az esszében, tollrajzban a szépen van a hangsúly, ha legalább mozzanatként nincs jelen a másik kettő, fércmű vagy hamisítvány születik.

Remélem, a fejezetből kiderült, hogy a tanár úr most sem szabályszerű tankönyvet tett le hallgatói elé, hanem egy gazdag tény- és élményanyagot hordozó beszélgető-könyvet, dehogyis kötelező, *annál inkább ajánlott* olvasmányt, amelynek

minden sorát nagy mesterek munkái mellett a saját életművével hitelesítette.

Említettem már, hogy divat lett kommunikációval foglalkozó szakokat indítani, s gomba módra szaporodnak az újságíró-iskolák is. Nem felesleges akkor egy ilyen szabálytalan könyvecske, nem törpül el jelentősége a hivatásos képzőintézmények mellett?

Meggyőződésemm, hogy nem. Mert a korábban jelzett hibák miatt ezeken a szakokon „gépesített, programozott” ismeretátadás zajlik, jól-rosszul, de éppen az nem történhet meg (nem rosszindulatból, hanem a szervezet adottságai miatt), amit Gyarmati Béla megcéloz. Azaz: a *nevelés*, az újságírónak készülő fiatalember etikai felkészítése, értéktudatának felépítése nem nélkülözheti az ilyen segítséget. Nem pótolni kívánja a jó iskolát, hanem hasznosan kiegészíteni.

Véleményem szerint – sikeresen.

És tetté lettek a szavak

Korábban említettem, hogy Gyarmati Béla mindig megszerezte a művei hitelesítéséhez szükséges műveltséganyagot. Harmadik könyve színházi munkájával kapcsolatban igazolja ezt a törekvését – Hevesi Sándorról, a magyar színháztörténet egyik óriásáról szól, pontosan, szépen, s – ami egy tudományos tanulmánynál nem természetes – roppant gyakorlatiasan.

Számomra ez a (meglehetősen későn felfedezett) munka különösen nagy élmény volt. Próbálom dolgozatomban kikerülni a nem közérdekű szubjektív elemeket, de most kell egy kis kitérőt tennem. Fiatalkorom legfogékonyabb éveit, a középiskolás időket Nagykanizsán töltöttem. A kollégiumi tanulószoba mellett nyílt az igen szűk, de annál gazdagabb könyvtár, aminek a légköre mindig jobban vonzott a *silenciumok*, *studiumok* fegyelménél. Másodikos koromban vettem bele magam a színházi írások világába. Először a teljes Shakespeare-t olvastam ki, elbeszélő költeményestül, királydrámástul, szonettestül, lehetőleg minden elérhető fordításban, aztán a város nagy szülöttjének, Hevesi Sándornak a tanulmányaiba is belebotlottam. Addigi életutam nemigen tette lehetővé, hogy komoly színházba járónak számítsak, néha persze eljutottam a pesti színházakba (a szünidőkben, ugye), s megnéztem mindent, amit a kanizsai befogadó színház kínált (a teljes kaposvári repertoárt, a pécsiék javát, az akkoriban vadonatúj Eckbalettekkel, s persze sok más is).

Mindenevő voltam, zenés játék, operett, opera, abszurd és klasszikus – örökre elraktározódott bennem (mondjuk a

pécsiek *Nicolai Windsori* víg nők előadására, csodálatos balettbetétjével együtt, biztosan halálomig emlékezni fogok). Az így felhalmozódott kaotikus ismerethalmazban számomra Hevesi Sándor teremtett rendet. Ő mutatta meg – a maga alapos, de nem szájbarágós módján – a színházi értékrendet, amit később már tudatosan próbáltam magamban fenntartani. Az bizonyos, a Shakespeare-központú saját színházi világegyetemem nem létezhetne az ő írásai, elemzései, megjegyzései nélkül.

Talán ez a rövid kitérő magyarázza, hogy miért örültem meg annyira Gyarmati Béla Hevesi-tanulmányának.

A kis könyv értéke nincs arányban terjedelmével. 48 oldalnyi tanulmány csupán, amelyben a szerző röviden áttekint Hevesi Sándor életútját, művészi fejlődését, bepillantást enged legfontosabb színházi rendezéseibe. Nagyot markol, de – önhibáján kívül – keveset foghat, kötik a szűkre szabott terjedelem kegyetlen korlátai. Szinte minden fejezeténél érzem, hogy mondaná még a történeteket, folytatná az érvelést, de nincs rá tere. Ezzel együtt alapos, hiánypótló ez a könyvecske, színvonalában méltó a mesterhez, s az érdeklődő olvasó, színházrajongó másutt csak nehezen összevadászható ismeretekhez jut általa.

Az előszó általában nem szerves része egy kötetnek, nem is igazán szoktuk bevonni a vizsgálatokba. Most van egy olyan információ *Hegyi Árpád Jutocsa* bevezető szavaiban, ami mellett nem mehetünk el szó nélkül. Gyarmati Béla „tankönyveinél” láttuk, hogy milyen szoros az író világszemléletében és munkájában az elmélet és a gyakorlat egysége, a neves rendező ezt a megfigyelésünket terjeszti ki a színházra. „Amikor néhány éve a Miskolci Nemzeti Színház társulata Shakespeare *Romeo és Júliáját* próbálta, a próbatáblán mindennap, rövid folytatásokban megjelent Hevesi Sándor: Az igazi Shakespeare című magával ragadó esszéje. ... Emlékszem, milyen lázasan várták a színészek a következő folytatást, hiszen Hevesi minden gondolata alkalmazható, beépíthető volt napi munkájukba, azaz

abba, hogy Shakespeare-t próbáltak. Hevesi ott volt velünk, segített nekünk.”

Az ötlet nem Gyarmati Bélától származott ugyan, de az ő szemléletét tükrözi. S látjuk belőle, hogy a kötet címe („*És tetté lettek a szavak*”) nem jól hangzó szlogenként, hanem az alkotói szándékot demonstrálandó került a fedőlapra.

Az alapos dolgozat három fő részre tagozódik. A kötet első felét betöltő, „Hevesi Sándor pályafutásának első évtizedei (1901-1922)” címet viselő fejezet több kisebb egységből tevődik össze. Végigszaladok ezeken, de előre hangsúlyozom, hogy a rendkívül sűrű, s részleteiben is igen informatív szöveg tartalmi kivonatolására nem vállalkozom, mert ez a lényeg csonkítása nélkül nemigen lenne megvalósítható. Mindenkit arra biztatok inkább, sétáljon be a könyvtárba, kérje ki a kötetkét, valószínűleg egy ültő helyében el fogja olvasni.

Az első alfejezet címe beszédes: *Rendező születik*. Hevesi életpályájának kezdete nem szokványos. Külső emberként, „civilként” közeledik a színházhoz, egyetemistaként, reálskolai tanárként írja első színikritikáit, s adja ki *A dráma és a színpad* című első könyvét. Még mindig külső ember volt, amikor a második komoly tanulmány, az (1900-ban részletekben megjelent) *Dolgozatok a drámáról* már felkeltette a színházi világ figyelmét. Ezt egészítette ki egy memorandum, amiben a Nemzeti Színház igazgatójához fordult a Shakespeare-előadások megújítása érdekében.

A két munka alapján hívta meg őt Beöthy László a nemzet színházába, tegyen kísérletet elképzelései gyakorlati megvalósítására. Érkezése után azonban Beöthynek távoznia kell, így csak néhány szcenárium őrzi első éveinek eredményeit.

Munkájának egyik központi kérdése mindvégig Shakespeare, ahogy 1919-ben megjelent kötete címében mondja: „*Az igazi Shakespeare*”. Széleskörű kutatásai alapján, és a kortárs európai színjátszás alapos ismeretében Hevesi rádöbben, hogy az elmúlt évszázadok színházi kultúrája a reneszánsz óriást kalodába, idegen színházi technikák börtönébe kényszerítette.

Hevesi nagyszabású kísérlete, s annak mindmáig ható eredményei vezettek oda, hogy széttörték a rácsok, felpattant a kaloda.

Érdekes megfigyelni, milyen erőteljesen, milyen érzelemdús nyelven mutatja be Gyarmati nagy elődje eredményeit! Semmi távolságtartás, a halhatatlan eredmények a belsőjévé, sajátjaivá váltak. Olyan világosan megmagyarázni a shakespeare-i színjáték építkezését, a „jelenetekben elgondolt” dráma törvényszerűségeit talán még mesterének sem sikerült... Ahogy az elemzést olvassuk, elvesznek az idézethatárok, kis túlzással: nem tudjuk, mikor beszél Hevesi, mikor veszi át a szót a tanítvány.

Talán nem untatom a kedves olvasót, ha emlékeztetem a shakespeare-i dramaturgia alapjára: változatlan (alig díszletezett) színpadon kétféle darab játszható, a szigorú hármas egyiséget megvalósító (ógörög mintájú) dráma, vagy a *legnagyobb időbeli és térbeli szabadságot követelő shakespeare-i dráma*. Ez utóbbiban minden változást a jelenet fejez ki, s maga a darab szerkezete, cselekménye e jelenetekből alakul ki, ezekből áll össze. A költői szöveg díszletez, jelzi az idő múlását, a nyelv tereli a hitelesített színhelyek között a cselekményt. Így lehetséges akár negyven színváltozás (*Antonius és Kleopátra*) 16 éves szünet két jelenet között (*Téli rege*), anélkül, hogy a dráma épülete egy pillanatra is megroggyanna.

Gyarmati Béla bemutatja a felismerés megszületésének történetét, az első rendezésektől a nagy Shakespeare-ciklusok kezdetéig, a főiskolás *A vihar* előadástól a Thália Társaság kötetlenebb, szabadabb légkörében kialakított előadásokig. Amikor 1908-ban – főrendezőként – újra kezdődik Hevesi Nemzeti Színház-béli karrierje, már nem csak elméleti felkészültsége szól mellette, hanem óriási gyakorlata is (csak a Tháliában négy év alatt 36 művet állított színpadra, ehhez számítsuk hozzá a Nemzetiben, a Népszínházban rendezett bemutatókat...)

Amikor szerzőnk megpróbálja rekonstruálni Hevesi ars poeticáját, egy roppant rokonszenves attitűdre bukkan, „Örökké súgtam, mindig hátul álltam” – mondja ki Cyranoval a mester, s bizony ez a kissé konzervatív, kissé szokatlan rendezői szerep jellemző egész munkásságára. Nem tudott másként létezni, mint színházi emberként, így bármit akarunk megtudni róla, a színházi munkája felől kell megközelítenünk, félelmetes munkabírása, mondhatni „munka-dühe” is csak az eredmények tükrében méltányolható (14-16 órát dolgozott naponta, többnyire a színház magasfeszültségű terében).

Amikor Gyarmati Béla végigvezet minket az igazi Shakespeare-hez vezető úton, bemutatja nekünk a rekonstruált színpadot éppúgy, mint a színházi közeget, a Hevesivel együtt vagy vele szemben dolgozó igazgatókat, társulatokat (ne feledjük, akkoriban a nemzetiben több generáció, több iskola óriásai voltak mintegy összeforva), bemutatja, hogyan sikerül Hevesinek – megfelelő darabválasztással, szereposztással – egységet teremteni a különbözőségekből.

A tanulmány első része egy fontos kitérőt tartalmaz. Hajlamosak vagyunk Hevesi Sándort csak Shakespeare-szakértőnek tartani, munkásságának értékelését erre a körre szűkíteni. Sőt, néha a nemzetietlenség vádja is érte-éri a mestert. Holott kevesen tettek annyit a magyar dráma színpadon tartása érdekében, mint ő. A nemzeti darabunknak tartott *Bánk bán* hiteles bemutatásának problémájával szinte egész életében küzdött, s eredményei mindmáig megkerülhetetlenek. Bár *Madách Tragédiáját* korábban színpadképtelennek vélte, később ő közelítette meg, éppen a jelenetekből építkező színház megértése után, a leghitelesebben, s a mai rendezők is csak ritkán tudják megközelíteni az 1908-as előadás átütő sikerét. Neki köszönhetjük, hogy Az ember tragédiáját megismerték az angolszász kultúrkörben, ő porolta le az addig alig játszott *Mózes*t, vagy *Vörösmarty* remekét, a *Czillei és a Hunyadiakat*, de jó kézzel nyúlt Szigligetihez is,

nem beszélve a kortársakról, *Szomoryról, Márkus Lászlóról*, és így tovább.

Tudta, érezte, hogy kevés a klasszikus értékű magyar dráma, s ezt az űrt a dramatizálások folyamatos színpadra állításával igyekezett kitölteni. Maga is készített ilyeneket, s a legjobb kortárs írókat igyekezett rávenni a magyar próza jeles műveinek adaptálására. Így, ha nem is vérbeli drámák, de nemes irodalmi alkotások (*Jókai, Mikszáth!*) kerültek a színházába. Ne feledjük, neki köszönhetjük, hogy *Móricz Zsigmond* színpadi szerzőként is jelentékkennyé vált.

A tanulmány második része Hevesi Sándor igazgatói éveit tekinti át (*A Nemzeti Színház élén – 1922-1932*). Tudjuk, hogy valóban teljhatalmú vezetője volt különösen az igazgatói és intendánsi szerepkör összevonása után a nemzet színházának, de kevésbé tudjuk, milyen jelentőséggel bírt ez a kettős (a rendezőivel együtt hármas) szerep a magyar színház fejlődésében, világszínvonalúvá válásában.

A bethleni konszolidáció, Klebelsberg Kunó kultuszminiszteri tevékenysége kedvező légkört teremtett a színházak virágzásához. Nem véletlen, hogy a két mélységesen konzervatív, de értékelvű gróf hatalmi pályafutása befejezésekor fagyott meg a levegő Hevesi körül is. Párhuzamos regnálásukat a viszonylagos szellemi tolerancia, a szellemi kultúra sokirányú fejlesztésének más-más hangsúlyú, mégis közös szándéka tette lehetővé, s mikor a politika más irányba fordult, mindhármuknak vissza kellett vonulniuk.

Ebből a korból a színházi emlékezet elsősorban a nyolc Shakespeare ciklust őrzi, de Gyarmati bebizonyítja, hogy a ciklusokban színre került 31 (!) Shakespeare darab mellett jelen volt a kortárs világirodalom szinte teljes első vonala a Nemzeti színpadán. Molière, Szophoklész, Ibsen, Schiller, Gogol, G. B. Shaw, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov – pörgethetjük az egykori színlapokat.

Mivel a tanulmány elsősorban Hevesi színházelméleti jelentőségéről szól, logikus, hogy a legtöbb szót Shakespeare

kapja benne. A szerzőnek nincs tere részletes műelemzésekre, de a kortársak recenzióira, s az elég gazdag szakirodalomra építve az általa legjelentősebbnek tartott produkciók hozadéka bőven kitér. Nagyszerűnek tartom, hogy véleménye igazolására az idézeteket elsősorban nem színházi szakíróktól, hanem az irodalom nagyjaitól válogatja. Örömmel csodálkoztam rá újra és újra Móricz Zsigmond vagy Kosztolányi Dezső pontos ítéleteire, s a vélemények gondos nyelvi megformálására.

A ciklusok valóban meghozták a világsikert a színháznak – még a meglehetősen finnyás angol kritikusok is elirigyelték volna Hevesit a Nemzetitől... S közben természetesen a magyar közönség estéről estére élvezte, jelenlétével, tapsaival méltányolta ezt a sikert. Tudhatjuk, Hevesinek is ez volt a fontosabb.

Önálló alfejezetet szán az író a magyar „örök darabok” bemutatóinak. (*Kötelező magyar klasszikusok*). A szerző gondolatmenetét követve említettem már, hogy Hevesi sohasem volt érzéketlen a hazai értékek iránt. Nemzeti színházi igazgatósága alatt is nagy figyelmet szentelt a korábban már többször színre állított *Bánk bánnak*, korszerűsítési törekvéseivel nem kis vihart kavarva. (Érdekes, hogy amikor évtizedekkel később Illyés igazította ki a Hevesi által is felfedezett dramaturgiai hibákat, a vihar újra feltámadt. Hiába, a szakrálissá vált szövegekhez akkor sem lehet büntetlenül hozzányúlni, ha azok nem a legszerencsésebbek.) Végül a bemutató kompromisszumos megoldást hozott. A botrány lépéseit végigkövethetjük a dolgozatban.

Madách művei is újra színre kerültek, természetesen új értelmezésben. Először 1923-ban a paradicsomi almafa köré szervezett víziók formájában elevenedett meg a tragédia, kamatoztatva Hevesi (és Oláh Gusztáv) színdramaturgiai tanulmányait, majd néhány év múlva, mint 20. századi misztériumjátékot tekinthette meg a nagyérdemű. A két felújítás között újra színre kerül a Mózes is, méltó sikerrel.

Említettük, hogy még igazgatói korszaka előtt foglalkozni kezdett Vörösmarty csaknem elfeledett drámájával, a *Czillei és a Hunyadiakkal*. 1844 óta először az ő tapintatos munkája nyomán került színpadra a darab (1923-ban), a közönség és a kritika egyaránt elismeréssel fogadta.

Nagy vállalkozása volt a színháznak a magyar drámatörténetben mutatkozó folytonossági hiányok betöltése érdekében létrehozott *Magyar Elektra* előadás. Bornemissza Péter sajátos Szophoklész-átíratát, „magyarítását” a már a színházhoz kötődött Móricz Zsigmond öltöztette át, a korabeli mértékadó kritikusok szerint sikerrel.

A Nemzeti Színház kötelességszerűen törődött Hevesi idejében is a közönségigényt kielégítő 19. századi és kortárs magyar szerzők műveinek műsoron tartásával. Hosszan játszották a Herczeg Ferenc darabjaiból álló ciklust, háziszzerzőnek számított Zilahy Lajos, Csathó Kálmán, sikerre vitték Móricz Zsigmond két darabját (*Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, *Légy jó mindhalálig*), Szigeti József, Csíky Gergely, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty Mihály (az említetten túl *A fátyol titkaival*), Szigligeti Ede, ismert és ma már ismeretlen népszínművek szerzői – mind-mind szóhoz jutottak. S ne feledjük, ehhez a teljesítményhez mindössze alig több mint egy évtized állt a mester rendelkezésére.

Gyarmati kiemeli Hevesi egyik fontos színházvezetési döntését: a fontos előadásokat nemcsak lekettőzte, hanem hármас, nem ritkán négyes szereposztásban mutatta be. Ezzel megteremtette (az akkor is pénzsűke világban) a színészek egyenletes munkához juttatását, ugyanakkor az eltérő színészegyéniségek segítségével még jobban meg tudta közelíteni a műveket, még több rejtett értéket tudott felcsillantani a közönség előtt.

Az egyes drámák bemutatói kapcsán a szerző sokat elárul Hevesi módszertanáról, a lélektani elemzésekről, a Sztanyiszlavszkij módszer valódi tartalmáról, és így tovább,

ezeket a felfedezéseket azonban meghagyom az érdeklődő olvasónak.

Az bizonyos, hogy Hevesi Sándor, a színházvezető, a dramaturg, a rendező, az örök lázban élő színházi ember mindmáig megkerülhetetlen elméleti és gyakorlati eredményeket hagyott ránk, valódi korszakalkotó művész volt, a *lélektani realizmus* nagymestere, akinek gazdag életútját a Nemzeti élén töltött esztendőik megkoszorúzták.

A tanulmány harmadik – igen rövid – része (Az utolsó évek – 1933-1939) néhány mondatban vázolja a Nemzeti utáni évek eseményeit. Súlyos rágalmakkal kell szembenéznie, majd egy tragikus baleset éri – de a munkakedve helyreáll, ha kell, hordágyon viteti be magát új színháza, a Magyar Színház próbáira. Hat év alatt 13 rendezés, köztük újra az egyre aktuálisabb *III. Richard*. A Törzs Jenő címszereplésével bemutatott darabot sokan a rendezői életmű csúcsának tartják. Új helyén is folytatja a magyar remekművek dramatizált változatának bemutatását (*Kőszívű ember fiai*, *Pál utcai fiúk*), nagy sikerrel rendezi meg Heltai Néma *leventéjét*. Csaknem haláláig dolgozott, s akkor sem önként hagyta abba a munkát.

Mielőtt becsuknánk Gyarmati Béla színházi könyvecskéjét, másoljuk ide két utolsó mondatát. Tanítvány tiszteleg a mesternek? Színidirektor a színidirektornak? Ember az embernek.

„(Hevesi) Írásait olvasva időnként ismétелgetjük a sztereotípiát: mi lett volna belőle, ha nem magyarnak születik! Pedig inkább arra kellene gondolni: mi lett volna belőlünk, ha nem magyarnak születik...”

Végére értünk a tanár úr három könyve ismertetésének, ezután az újságíró, majd a szépíró Gyarmati Béla kötetait fogjuk fellapozni. Mielőtt azonban áttérnénk ezekre, egy-két összefoglaló mondat idekíváncozik. Ha figyelmesen olvassuk a „tankönyveket”, a tanulmányokat, könnyen észrevehetjük, hogy a szerző akarva vagy akaratlanul tulajdonképpen a (saját élete példájával megalapozott) szilárd *erkölcsi követelményrendszerét* fogalmazza át számunkra. S ezt úgy teszi, hogy

sohasem szakad el a szakmai céltól, tárgyának logikájától. Nem is lehet ez nála másként. Nem véletlenül emeltem munkám élére kedves írójának, Márai Sándornak a szavait: *„Az ember végül mindig az egész életével felel a fontosabb kérdésekre.”* Gyarmati Béla a különböző szakmai tevékenységek követelményrendszerének felállításakor is elsősorban saját életével felel a felmerülő kérdésekre.

Amit emellett elmond, persze, korántsem mellékes. Építi műveltségünket, szakmai fogódzkodókat ad, tágítja horizontunkat. Ha nem is ilyen közvetlen formában, de ezt teszi publicisztikai írásaiban is. De ne vágjunk a dolgok elébe, lapozzuk fel ezek első gyűjteményét!

Szószólóban

A mai – kényszerű, ám törvényszerű – sajtóátalakulás legnagyobb veszteségei közé sorolom a tárca eltűnését. Jó, ne essek túlzásba, nem az eltűnését, csupán a háttérbe szorulását. Miért? Személyes elfogultságom természetesen munkál ebben, sokszor írtam magam is „a vonal alá” karcolatokat, mini-portrékat, tárca-novellákat, aktuális szösszeneteket. De nem ez a személyes érintettség indokolja a félgyászt, hanem a tárca funkciójának eltűnése.

A tizenkilencedik század második felétől a vonal alatti tér, a hírlapi tárca helye volt az irodalom igazi edzőpályája. Név nélkül, álnévvel vagy valódi nevüket használva mindenki itt igyekezett (választékos nyelven, igényesen) közzétenni legszemélyesebb véleményét, pontosabban rövid művé rendezett ítéletét a világról. Kezdetben színikritikák, szubjektív reflexiók, könnyed vitairatok kerültek ide, de hamarosan a műfajok kavalkádja eggyé szelídült – a publicisztika legolvashatóbb, legszemélyesebb formájává, tárcává. Ha egyenként vizsgáljuk a munkákat, megállapíthatjuk, hogy ez itt karcolat, ez meg rövid elbeszélés, a másik portré, tollrajz, glossza, vagy éppen humoreszk, kroki, jegyzet, groteszk görbe tükör, vagy éppen recenzió vagy szösszenet, mégis tudjuk, a különbözőségeket egységben tartja az írók közös szellemi törekvése: szellemi élményt, ha szabad így fogalmazni, vegytiszta lélekfürdőt akarnak adni az olvasóknak. Ráérós szieszták idején az igényes hírlapfogyasztó nem véletlenül lapozott (és lapoz, ha van mire, ma is) ide.

Gyarmati Béla az újságírói „tankönyvében” (láttuk) foglalkozik a műfajjal, mond róla néhány hasznos mondatot, de véleményét igazán ebből a válogatásból ismerhetjük meg. Igen jó véleménye van róla! Mert ha nem az lenne, nem bízna rá legfontosabb ügyeit, legszebb gondolatait, Nem osztaná meg vele sem álmait, sem álmatlanságát. A kötet fülszövegében olvasom: a szerző ezekkel az írásokkal műfajt teremtett. Megbocsátható túlzás ez, mert bár nem ő teremtette a műfajt, de oly módon magához igazította azt, hogy e tette már-már teremtoi gesztus.

Nézzük hát a gyűjteményt! A szerző bevallása szerint a termés mintegy negyede került a kötetbe, de akkor nem figyeltünk a rádiójegyzetekre, a szaklapokba írott erre-arra... Egyszóval: nem gyűjtemény ez, hanem *válogatás*.

117 írás, három nagy ciklusba bontva, 345 szemrontóan kis betűkkel szedett oldalon. Szívem szerint minden darabjáról írnék néhány sort, de természetesen ezt nehezen tehetném meg. Annyit azonban előljáróban leszögezek, hogy a fejezet kissé bővebb terjedelmét nem a bőbeszédűségre való (tán nem is olyan erős) hajlamom, hanem a tárgyalt munka gazdagsága okozza.

Az első írás dátuma: 1990. szeptember 15. Az utolsóé: 1998. november 7. Arról, ami előtte letett az asztalra, nem esik szó, s természetesen hiányoznak a kötet megjelenése után megjelent publikációk is. (Ez utóbbiak egy részét 1996-ban mintegy félszáz oldalon megmutatta, erről lesz még szó, de ez csak enyhíti, nem tünteti el hiányérzetünket.) Tehát a válogatás nem egészen tíz év termésének javát tartalmazza.

Fussunk végig a kötetben!

Az első ciklus az *Egyik napról a másikra* címet viseli. Ez a könyv legterjedelmesebb része, 63 cikket tartalmaz, a kötet több mint felét ezek adják.

Bár tematikailag nem szerencsés megbontani a tárcák egységét, és nem kívánok műfajelméleti csapdába sem lépni, mégis meg kell kísérelnem a tagolás értelmezését. Az bizonyos, hogy nem műfajok szerint történt a besorolás, az

időrend ad némi fogódzót, de korántsem indokolja önmagában a szétválasztást. Talán akkor járok legközelebb az írói-szerkesztői szándék megfejtéséhez, ha az eseménytörténethez és a témaválasztás irányaihoz kötöm a szerkezetet.

Az első rész eszerint a rendszerváltást (annak „sűrűjében”) megelő Gyarmati Béla publicisztikus naplója. Az illúziók és azok szétfoslásának nyilvánosságra érdemes története, tele személyes és köztörténeti utalásokkal, példákkal, az értelem és az érzelem csatáinak hadijelentéseivel. Miről szólnak ezek a karcolatok, glosszák, kommentárok, egyperces novellák, egy szóval: *tárcák*? A hétköznapijainkról szólnak. A velünk, körülöttünk vagy fölöttünk történő eseményekről, amelyeknek kevésbé vagyunk szereplői, mint elszenvedői. Értünk szólnak, a mi megváltozásunkért. Hogy minél kevesebb dolognak legyünk elszenvedői, minél többnek alakítói. Hogy alattvalókból legyünk minél előbb *felemelt fejű polgárok* (citoyenek).

A rendszerváltó szándékok heve, érzelmi lendülete nem hagyta érintetlenül a szerzőt. Még amikor rengeteg tapasztalata, ember- és társadalomismerete visszatartotta volna az illúzióktól, ő túllépett ezeken, mert valójában hinni akart a lényegi, a gyors változásban. No, nem esett a másoknál oly sokszor tapasztalt túlzásokba, nem várt egyszeri megváltást vagy tejjel-mézzel folyó Kánaánt. De tiszta viszonyokat képzelt, összefogást, s arra épülő felszabadult teremtmény erőit. Ezek mögött az írások mögött világosan kirajzolható ezen illúzió kialakulásának, erősödésének, védelmének, szétoszlásának, megszűnésének egész folyamata. Természetesen nem a témaválasztás mutatja meg ezt a folyamatot, hanem az, ahogy a szerző a témákat kezeli. Hiszen ezekben a munkákban a témaválasztás mindig csak apropó, hogy azt ne mondjam, ürügy.

Egy gyászjelentés, egy új turkálóbolt cégére, egy elkapott hadijelentés (dúltak épp a balkáni testvérháborúk), egy gáztűzhely felújítása, vagy éppen egy orvosi látogatás éppúgy megindítja a *morfondírozást*, a mindig egy irányba térülő gondolatmenetet. Oldalról oldalra megajándékoz bennünket

egy-egy új gondolattal. Ha nem lenne pejoratív éle, úgy mondanám, a minden mindennel összefügg közhelyes igazságát festi életszínűvé, újabb és újabb felismerésekkel. Álljunk meg! Ne szőljük le *ab ovo* a közhelyeket, a sztereotípiákat, a gondolkozás hétköznapi ösvényeit! Hiszen valamennyien ezeken járunk, ezek segítik eligazodásunkat az új kihívások dzsungelében. Tudós fők állapították meg, hogy a közhely, elsősorban a nyelvben, bár túláltalánosított formában, de mégis *valódi közös tapasztalat* terméke.

A jó újságíró, a jó író igenis köteles eligazodni a közhelyek birodalmában. Persze azért, hogy szétörje a túláltalánosítás (vagy *Hernádi Miklós* szerint az *elhamarkodott általánosítás*) ránk csontosodott héját, hogy visszatérjen azokhoz a jelenségekhez, jelenség-halmazokhoz, amelyek ezt az állapotot létrehozták.

Gyarmati Béla érti ezt a feladatot, és kitűnő sebészként operálgatja le ezt a csonthéjat, elhamarkodott következtetéseink, ítélkezéseink, leegyszerűsítő értelmezéseink kérgét.

Az első ciklus írásaira az alapvető emberi értékek és hibák, az erkölcsiség, az erkölcsösség kérdéseinek bemutatása jellemző. Minden részlet egy irányba mutat: belső megújulásunk, lelki megtisztulásunk, emberi felemelkedésünk irányába. Rövid elemzései, a gyakorlati gondok szemléletes képei, a kéz-közelbe hozott problémák mind egy etikai szűrőn keresztül jutnak hozzánk, saját személyisége sűrűszemű szűrőjén.

Leginkább két alapvető közhellyel vívja a harcát, két egymásnak ellentmondó, ezekben az években naponta, untig hallott sztereotípiával. Ezek így hangzanak: (1) a nagy változások vihara a legjobbakat hozza ki az emberből; (2) az emberek alapvetően mindig ugyanolyanok maradnak, nem változtathatók meg. Az író természetesen nem totális támadást indít az elhamarkodott általánosításokkal szemben, hanem megpróbálja azokat a tényeket, s a belőlük fakadó első szintű tanulságokat megragadni, amelyek elvezethetnek minket egy pontosabb társadalomelméleti, szociálpszichológiai diagnózishoz.

Javaslom a kedves olvasónak, válasszon ki egy-egy számára fontos erkölcsi kérdést, s nézze végig az írásokat. Bármibe fogadnék, hogy megtalálja azt a tárcát, amelyben Gyarmati Béla az ő problémájára reflektál, az ő kérdésére keresi a választ.

Legyen szó a barátságról, a tiszteletről, az adott szó becsületéről, a bátorságról, a szeretetről, vagy ezek ellentéteiről (isten ments, hogy minden szóba jövő értéket és hibát, bűnt felsoroljak), szerzőnknek határozott, egyenes véleménye van. Nem ítélete, hanem véleménye. Ezt osztja meg – igen szemléletesen, *termékeny tömörséggel* – olvasóival.

Mindig, mindenhol, a negatív példákban is, a teljes ember érdekli. Az őszinte gesztusok éppúgy, mint a kivagyiság pózai, a kisúri vagy funkcionárius gőg éppúgy, mint a teremítő személyiség szerénysége. Az áldozatkészség éppúgy, mint az önzés bugyrai. Ahány írás, annyi kérdés, annyi kísérlet a válaszra. Hogyan – kérdezhetné az olvasó –, a szerző receptekkel is házal? Dehogya. Gyarmati Béla okosabb annál, hogy valamiféle egyedül üdvözítő megoldást kínáljon. Nem vátesz, próféta vagy hittérítő – egyszerűen gondolkodó ember. S mint gondolkodó ember, *válaszokat kereső* értelmiségi, feltételezi rólunk, befogadókról is a problémamegoldó gondolkodás képességét. Az önálló egyéniséget. Nem, nem csak feltételezi, a maga szelíd, elegáns módján megköveteli azt. S ebben rejlik írásainak ereje (s remélem, a tárcák népszerűségének titka is).

Milyen eszközökkel sikerül elérni mindezt? Említettem már legfőbb erényét, a termékeny tömörséget. Ehhez járul a *tiszta nyelv*. Az anyanyelv feltétlen tisztelete olyan erőt kölcsönöz az írónak, amit nem lehet túlbecsülni. Világos mondatait, választékos szófűzéseit mindenki könnyen követheti, a jól felépített, eligazító szövegszerkezet, anélkül, hogy iskolássá tenné, vezeti a gondolatot, kijelöli azokat a pontokat, ahol nélkülözhetetlen a bekapcsolódásunk.

Nem szóltam még Gyarmati Béla egy fontos készségéről, eszközéről, talán pontosabb lenne így mondani: lényegi tulajdonságáról. Pedig bármelyik korábbi fejezetben megtehet-

tem volna, hiszen egész munkásságát áthatja ez az eddig elhallgatott motívum. Ez pedig nem más, mint a humor. Nem a viccek, kabarétréfák röhögtető eszközkészletére gondolok, inkább az adomák, anekdoták mosolygósabb világára, csattanóra élezett, de nem gyilkos derűjére. És – elsősorban – az iróniára, ami száz változatban lép elénk az író tárcáiból. Az irónia, az önirónia a legfontosabb védőpajzsa a túlzások ellen, a saját véleményének abszolutizálása ellen, az igazságosztó szerepében tetszelgés ellen.

Az iróniába csomagolva jobban elviselhető a sebeket osztó ostor is. Pontatlanul fogalmazok: Gyarmati Béla nem osztogat sebeket. Soha, egyetlen esetben sem az egyes embert ostorozza (ha mégoly gyarló vagy bűnös is), hanem mindig *azt a tettet, vagy azt a tulajdonságot*, amelyik alkalmatlanná teszi hordozóját a *nembeli* ember szerepére. Az árulást, a becstelenséget, a harsány butaságot, a hatalmi gőgöt, az alantasságot.

A szelíd irónia a bűnök mértékének arányában nem egyszer válik metsző gúnyrá, gyilkos szatírává, de a szerző mindig elutasítja a demagógok útszéli mocskolódásának „humorát”, és sohasem ereszkedik le az altesti „poénkodások” szánalmas világába sem.

A humor Gyarmati felfogásában valóban éltető nedv: s olyan mértékben adagolja, hogy az se mondanivalójának, se az írás szerkezetének ne ártson. A bölcs ember mértékével.

A második ciklus fölé az *Irodalom és művészet* cím került. A 35 rövid írás a szerző kulturális tájékozódásáról ad számot, pontosabban annak kapcsán ízléséről, gondolatairól, ismeretterjesztő szándékairól.

Az első részről írott általános megállapításaim az ide sorolt írásokra éppúgy érvényesek, mint a harmadik ciklusban foglaltakra, tehát azokat felesleges lenne megismételnem.

A tagolást indokoló lényegi tényező itt egyértelműen a témaválasztásban leljük fel. A formai-műfaji sokszínűség fenntartása mellett (sőt gazdagítása mellett, hiszen a jegyzetek,

karcolatok és társaik között megjelennek (vagy megerősödnek) a kritika, a recenzió, portré elemei.

A felsorakoztatott munkákat összetartja (a szerző többször hangsúlyozott többirányú műveltsége mellett) a kultúra egészéről alkotott (ontológiai indíttatású) felfogása. A kultúra számára ugyanis *az emberi lét-egész minősége*, tehát sohasem szűkül le az úgynevezett „magaskultúrára”, sőt a tágabb humán- vagy szellemi műveltség fogalmára sem. Figyelme kiterjed a reáliákra, a hétköznapi élet világára, számára a kultúra, mint egész, az emberi viszonyokban kap testet, az embernek önmagával és társaival kialakított – ha szabad így fogalmaznom – egyszerre kritikus és méltóságteljes viszonyára. Hogy ez a kritikus, önkritikus viszony miért nélkülözhetetlen a kultúrált, felemelt fejű léthez, nem igényel különösebb magyarázatot. A méltóság igénye talán még igen. A kultúrált ember úgy fordul embertársaikhoz, a legelesettebbekhez és a legszerencsésebbekhez is, mint a nembeli ember egy-egy példányához, megelőlegezi számukra azt az integritást, teljességet, nagyságot, ami ezen minőségében mindenkinek kijár. Ha vallásos ember: az Isten saját képére teremtettt mását keresi bennük. Ha költő, tudja, „minden ember fenség, északfok, titok...” Ha tudós, az evolúció csúcsának kijáró óvatos tisztelettel közelít hozzájuk. Megelőlegezi számukra azt a méltóságot, amelynek elfogadását, tiszteletben tartását önmaga irányába is megköveteli.

Ezeknek az írásoknak a legfontosabb erénye a fentiekkel összefügg: az író – véleményalkotásának kialakítása és rögzítése során – mindvégig őrzi integritását, szellemi szabadságát, tehát méltóságát. Nem téved előítéletek csapdáiba, kívül tud maradni a divatokon, s nem csatlakozik az érték-relativizmus pillanatnyi sikerekkel kecsegtető vonulatainak egyikéhez sem. Világos, valamennyi írásából kiolvasható szilárd érték-tudata. Konzervatív ragaszkodása az elődök (bármely ideológia mentén gyarapított) kincsestárához, valamint radikális,

harcos kötődése az új értékek létrehozását célzó kísérletekhez – együtt jelentik Gyarmati Béla egyszemélyes kultúrpolitikáját.

Hogy a színház és az írott szó világa nagyobb teret kap ezekben a művekben, mint a kultúra többi területe? Igen. De hát a legjobbaknak is kell a kályha, ahonnan elindulhatnak a szellemi kalandok körtáncába. A legjobban ismert, legjobban szeretett életszeletek nem kizárják a többi részt, hanem a róluk kialakított gondolatok segítenek azok befogadását, elfogadását, megértését. Táplálják az igényt a teljességre.

A harmadik rész a legrövidebb, 19 válogatott munka került a *Halló, ki beszél?* cím alá. A tematika fűzi ezeket is egybe, de még inkább az a két tényező, ami a témaválasztások mögött lappang. Az egyik ilyen tényező folyvást erősödve jelen van az előző két részben is: a *személyiség egyedi szerepének vizsgálata*, a *személyiség és közösség kölcsönhatását elemző gondolatok sora*.

A másik rejtett tényező az ember legalapvetőbb sorskérdéseinek, az élet és halál, a születés és elmúlás problémakörének végiggondolása, végső soron az emberi lét értelmének keresése.

Itt egy bekezdés erejéig vissza kell térnem könyvem bevezető gondolataira: Gyarmati Béla gondolatmenete, példanyaga hol kimondva, hol csak sugallva mindig ahhoz az ott vázolt követelményrendszerhez jut vissza: létezésünknek, életünknek és halálunknak, s persze a születésünk és elmúlásunk közötti lélegzetnyi időnek csak *a szépre, jóra és igazra* való törekvésünk adhat emberi tartalmat. Közhellyé kopott követelményrendszer? Igen. De szép és jó és igaz.

A fejezet írásai – legyenek azok portrék, nekrológok, alkalmi morfondírozások, mind ezt a megélt tanulságot hordozzák. Talán emelkedettebb nyelven, mint az előzőekben, de sohasem patetikusan. A fájdalom és az öröm egyaránt emberi mértékkel méretik bennük.

Az újságírásról szóló fejezetben idéztem a publicisztika egyik találó definícióját: *okos ember fontos ügyben méltán dühös*.

Ha kibontjuk ezt a meghatározást, látjuk, hogy akár Gyarmati munkásságából is kikövetkeztethető lett volna ez a *bon mot*. Okos ember? Remélem, az eddigiekből (s a művekből mindenképpen) kiderült, hogy az. Fontos ügyekben szól? Csak fontos ügyekben! Ha magáról beszél, akkor csakis azért, hogy a legközelebbi példát mondhassa. Lapozzuk végig újra a könyvet, s meglátjuk, legfontosabb közös dolgaink jelennek meg munkáiban, legégetőbb bajainkra figyelmeztet, keres (nem ad, keres) orvosságot. Méltán dühös? De mennyire! Műveltsége, személyisége, emberi hitele feljogosítja a dühre, arra a dühre, ami sohasem vadul üres hőzöngéssé, sohase szűkül *privatizáló dohogássá* (a privatizálás újságírói szakszó, így itt nem magánosítást jelent, hanem a szerző magánérdekének közérdekként történő megjelenítését). Gyarmati Béla dühe iskolapéldája lehet az érted haragszom, nem ellened klasszikus követelésének, s nem árt megismételni, hogy sohasem a személy, személyek ellen, hanem az általuk képviselt magatartásformák, tulajdonságok ellen horgad fel haragja. *Nem általában* haragszik (mondjuk a gazdagokra), hanem *konkrétan* (a nyomorúságot fenntartó, mélyítő okokra).

Mielőtt becsuknánk a könyvet, ide kívánczik még néhány megállapítás. Az első a jó tollú, rutinos újságíróban megelőlegezi a későbbi szépíróét. Így szól: Gyarmati Béla bármit ír, egyúttal irodalmi igényű önéletrajzot is ír. Tárcáiból rekonstruálható életútja, segítségével könnyedén megrajzolható (szellemi) portréja. (Egyes tárcáinak témáit a későbbi regényekben újraolvashatjuk, persze nem átemelve, hanem *begyúrva*.) Nincs „magánember” Gyarmati és „közember” Gyarmati, mint ahogy nincs külön színházigazgató, rádiós, vagy éppen regényíró sem, egy Gyarmati Béla van, az alkotásaival minket szolgálni akaró (és tudó) régi vágású, s mégis oly korszerű értelmiségi, *felelős írástudó*.

Nem szóltam még a szerző szenvedélyes ragaszkodásához környezetéhez és a vele együtt élő emberekhez. Ha patetikusabb volnék, izzó hazaszeretetről beszélnék. De vele együtt

tudom, hogy mit sem ér *a hosszú csahos nyelvvel hazaszeretők* dagályos honszerelme a valódi tájak, városok, vidékek ismerete, s a bennük élő hús-vér emberek iránt érzett konkrét, ha kell: haragos szeretet nélkül! Gyarmati Béla hazaszeretete csendes, mély, magától értetődő, így megrendíthetetlen. Alapja az emberi értékek (a természeti, a tárgyi, a szellemi világ) tisztelete. Táplálója az anyanyelv féltő, hiba nélküli használata. Tartalma a jövőbe vetett szolid bizalom. Mert úgy tart tükröt hétköznapiakba torzult arcunk elé, hogy mindig érezteti: lehet, lehetne másként. S ez a másként ott bujkál minden bekezdésében, minden mondatában.

Azért tud igazán jó hazafi lenni, mert kitekintése van Európára, világpolgári műveltsége megóvja a provincializmus veszélyeitől, az itthoni értékek ismerete pedig a félműveltek hajbókolásától.

A Szószólóban cím találó is, félrevezető is. Találó, mert utal a megjelenések helyére (az Észak-Magyarország című lap mellékletére), mert kifejezi, hogy az írástudó mindig *szólóban*, azaz a maga nevében, a maga szavaival jelentkezik. Találó, mert kifejezi azt is, hogy ugyanakkor *szószólója* kíván lenni valakiknek, vagy valamilyen ügyeknek. Félrevezető annyiban, hogy számomra a cím áttételesen a magárahagyatottságra, az egyedüllétre utal. Pedig – ha így van – ez hamis asszociáció: a néptribuni alkat, ha a szellem napvilágánál fogalmaz, a legnagyobb magányban sincs egyedül. Tagja annak a virtuális, jobb esetben valódi közösségnek, amelyből vétetett, s amelybe munkája végeztével visszatér.

Utolsó megjegyzésem az írói „arzenálra” vonatkozik. Az évek során a szerző kialakította eszközrendszerét, megtanult bánni a kis-, közép- és nagy hatótávolságú írói fegyverekkel, elsajátította a védekezés fogásait, s bizony a sebesültellátás alapjait is. Egyszerűbben fogalmazva: pontosan tudja, hogy mikor kell karcolatot, jegyzetet, kommentárt írni egy jelenségről, tudja, mikor kell valakiről portrét, s mikor szatírárt írni.

Tud bánni a terjedelemmel, nem ír túl semmit, de nem válik szűkszavúvá ott, ahol mondanivalója bővebb kifejtést követel.

Egyesíteni tudja publicisztika munkáiban mindazt, amit elméleti könyveiben (lehetséges tanítványaitól) megkövetel, tárcái nyomán látjuk, hogy művön belül hogyan válnak tette a szavak. Ennyi az ő dolga, az írástudóé több nem is lehet – átadja a külvilágnak a továbbgondolás lehetőségét, s ráhagyja gyakorlati hasznosítás feladatát.

Írjuk a magunkét

A szerző következő könyve társbérletben született meg miskolci írótársával, barátjával, kenyeres pajtásával, az aranytollas újságíró-kollégával, a hozzá sok tekintetben hasonlító, de nagyon is önálló arcélú Bekes Dezsővel.

Nem keverednek írásaik, világos a határ: eddig az én munkáim, ettől a tiédek. Nem feladatom, hogy hasonlóságukat és különbségeiket elemezzem, de ha már egy pajtába kötötték lovaikat, el kell mondanom, hogy az aranytollas hírlapíró, Bekes Dezső céljaiban, világlátásában, igényességében igen hasonlít Gyarmati Bélára, de stílusa, talán szarkasztikusabb alkata kapcsán, talán az eltérő életút miatt, igencsak eltér az övétől. Nagy formátumú, karakteres, szuverén egyéniség ő is, erről egy hosszú, együtt töltött, éjszakába nyúló délutánon személyesen is meggyőződhettem. Minden bizonnyal lesz valaki, aki feldolgozza egyszer az ő életművét is.

Itt és most csak azt a félszáz oldalnyi írást ismertetem, értékelem, amellyel Gyarmati Béla foglalja el a karcsú kötet felét.

Lehetne ez egyszerű folytatása a Szószólóban válogatásának, hiszen azonos forrásvidékről származnak ezek a tárcák, s az őket létrehozó szándékok, indulatok is azonosak. Van azonban egy érdekes, meggyőződésem szerint nem lényegtelen különbség a válogatások létrejötté körül. Erről a rövidke előszó és (Bekes Dezső tollából) az egyoldalas zárszó tanúskodik, ez utóbbi címe: „Írjon velünk!”

Ebben a kétszer néhány sorban a szerzők tisztázzák a válogatás célját, s talán azt is, hogy miért jelent meg ez a kötet méregdrága merített papíron, gyönyörű tipográfiával, szép betűkkel, gondosan mért szövegmezőkkel... Ez a könyv *kedvcsináló* akart lenni. Kedvcsináló a tárca megmentéséhez. Segélykiáltás, társkereső hirdetés, ínycsiklandó példatár egy-szerre. Fiatal kollégáik között, a civilek között, a jó szándékú emberek között keresték maguk mellé (s a múltó időre sandítva: maguk után) azokat, akiknek átadhatják a vonal alatti teret, akik tehetségükkel, szorgalmukkal, szakmai alázatukkal önként vállalják e tér betöltésének felelősségteljes feladatát.

Nem tudom, ez a szándék mennyire vezetett eredményre. Léptek-e elő az ismeretlenségből olyan újdondászok, akiket ez a könyvecske terelt a már-már elveszett redakciók világába. Nem tudom, s most nem is ez az érdekes, bármennyire fontosnak tartom a minőségi újságírás, s ezen belül különösen a tárca sorsát.

Most Gyarmati Béla írásairól beszélünk, ehhez kell tartanom magam. A kötet bevezetője már címében friss színt nyom a tárca tarka palettájára, amikor megteremti az intellektuális karcolat – minden jó karcolat intellektuális – új alfaját (*Észkarcok*). Jól teszi, hiszen egy alig kétszer ötven oldalas válogatás nem léphet fel e kimeríthetetlenül sokszínű műfaj egészének bemutatási igényével. Kényszerűen és célszerűen korlátozza a merítést egyre, a *karcolatra*, s ezen belül is minden jó újságíró erőpróbájára, az ész és érzelem, a komoly szó és a vitriol megfelelő kevercsét újra és újra megteremtő *éskarcokra*.

Gyarmati Bélának 45 oldal jut a könyvből, erre a negyvenöt oldalra szuszakolja be 35 kis remekét. Dehogyan szuszakolja! Elegánsan rakja egymás mellé, egymás után. Egy-két oldalas írások mind, de külön-külön is, együtt is megformáztak, szilárd szerkezetük, a szűk térben is levegőjük van, Érződik az együttesben a szerző és a szerkesztő öröme, íme, illet adunk, illet tudunk, illet várunk töletek, utódainktól. Vagy ennél

jobbat. (Ezzel a biztatással zárul a könyv, írjatok „a miénknél is jobb cikkeket!”)

A Gyarmati-válogatott ezúttal is remekel. Biztosan nem a véletlen hozta így, hanem a szerkesztői tudatosság: valamennyi észkarc *szabályos* írás, tehát van eleje, közepe, vége, helyhez-időhöz igazodó apropója, amely azonnal bekapcsolja a hétköznapi olvasót a szellemi térbe, s pár mondat után már előkészítetten éri az üzenet.

Az sem lehet véletlen, hogy ezek a művek – kis túlzással – kizárólag a kultúrálódás, valamint a polgárosodás kérdéseivel foglalkoznak. A Bibliát nem lehet ellopni – hirdeti az első szemelvény, s a konkrét (a maga idejében nagy visszhangot keltett) bűncselekmény apropójától a gondolat sebességével jut el a tanulsáig: a megszerzett tudás, a műveltség elvehetetlen kincse az embernek. Vagy amikor képességeinek határait vizsgálva, szintén valódi problémákból (a vélt és valódi autizmustól és a diplomához szükséges nyelvvizsgától) jut el a szakmák és emberek egymásra találásának szépségéig, a diploma-fetisizmus leleplezéséig. Amikor hiányzó pályatársakra emlékezik, az értékek kortalanságáig jut, amikor a múlt nagyjainak szobraiba botlik, az emlékezés tartalmi kérdéseit helyezi a bombasztikus külsőségek fölé. A leghitelesebb tanúkat szólítja (mondjuk Krúdyt, Szindbádöt), ha az elmerülő kincsektől búcsúzik, azok újra felfedezését óhajtva-jósolva. Tudja, minden apróságtól egy iramodásnyira ott a lényeg, s mindig eljuttat minket ehhez a lényeghez.

A legfontosabb dilemma korunkban a külsőségek és a belső fejlődés közötti viszony tisztázása. A kulturáltság, a polgárosultság, a nagyvilágiság valóságos, tartalmi elemei hosszú, nehéz tanulási folyamat során, sokszor nemzedékek egymásra épülő hagyományteremtő munkája eredményeként sajátíthatók el. A folyamat persze felgyorsítható, de ez csak a teljes személyiség összes erőinek mozgósításával képzelhető el. Az első generációs értelmiségiek milyen hosszú sora próbálkozott eredménytelenül, vagy önsorsrontó eredménnyel a felzárkó-

zással! Szűk körömből fél perc alatt hat önpusztító tehetséget tudtam magamban felsorolni.

És ezek az értelmiségiek! Nem beszéltünk a szabad akaratukból vállalkozóvá lett munkásokról, parasztokról, alkalmazottakról, s azokról, akiket jobb híján kényszervállalkozóknak hívunk. Ha akarják, ha nem, ők adják majd a felnövekvő új polgárság gerincét. Mennyi frusztráció, mennyi kudarc, keserűség, személyi és családi tragédia vár rájuk, amíg magukévá teszik a szerepükhöz illő kultúrát, értékrendet, szabadságot, öntudatot.

Gyarmati Béla nagyon jól ismeri ezt a problémát. Tudja, hogy ez az alakuló új réteg minden tetteivel *kompenzál*, azaz a hiányzó tartalmakat külsőségekkel helyettesíti. Éppen ezért, amikor mosolyog az eluralkodó divatokon, a polgármajmoló, nyugatinak vélt igencsak parlagi gesztusokon, szokásokon, allűrökön, több benne a megértés, mint általában a közvéleményben.

Ez nem tartja persze vissza attól, hogy feltárja a hiányosságokat, az ellentmondásokat, ne mondja meg az érintetteknek, hogy a szmoking felöltése még nem teszi őket polgárrá, s bármennyire „globális kulturális gesztusok sora” a gyorséttermesplázás életmód, annak bizony igen kevés köze van a polgárosodáshoz. Sőt.

Ugyanakkor a fent említett megértő mosoly teszi lehetővé, hogy megdicsérjen egy butácska *celebet* (minden bizonnyal sznobizmusra visszavezethető) nyilatkozata miatt: ő bizony a trendi könyvek helyett valódi irodalmat olvas, s amikor megmondja, mit, igazat kell adnunk neki. Tudjuk, hogy ez még nem a valódi polgárosodás jele, de mindenesetre jelzi a hiányérzet megjelenését egy egészen másra szánt sorsban. (Meggyőződésem, hogy az új kulturális értékek felfedezésében, elfogadtatásában a sznoboknak eléggé nem méltányolt szerepe van, erről a könyvkereskedők, galériások sokat tudnának mesélni. No de most másról beszélünk.)

Nem akarom az írásokat sorba venni, pedig valamennyiben megszívlelendő tartalmak válnak közérthető rajzokká, észkarcokká, ahogy a programadó bevezetés mondja.

A lélegzetnyi, tömör munkákból az előző válogatás kima-zsolázott erényei még határozottabban mutatkoznak ki, még erősebb fénnel csillognak. Hiányoznak ugyan a részletező indoklások, a mégoly rövid társadalomelméleti okfejtések is, a lírai-életrajzi napló folyamatossága, de a tömörítés technikája, a nyelv ereje, mint a jó verseknél, pótolja ezeket. Persze, a befogadó gondolkodására fokozottabban szükség van, ezek az észkarcok csak akkor fejeződnek be, amikor az olvasó rádöbben, vagy rácsodálkozik hozadékukra.

Jegyzetelgetvén a könyvet, próbáltam valami frappáns összefoglalót kerekíteni ennek a rövid fejezetnek a végére. Nem sikerült.

Mindig ez a szókapcsolat került elő: valódi érték. Ez alkalmazható a könyvre is, természetesen a két öreg róka legjobb formáját hozza. De nem ebben az összefüggésben akarom kiemelni ezt a két szót.

Az értékvesztés, az érték-relativizmus már-már közhely-szerűen jellemzőek korunkra. Gyarmati Béla ezzel szemben az értékőrzést, az értékmentést állítja. Igaza van. De nincs a teljes igazság birtokában, s félek, még egy nemzedéknyi időnek kell eltelnie, amikor valaki/valakik elér/elérnek a tisztánlátásig. Az író tudja és tudatja, nincs megváltó recept. A művelődés, az önművelés mindenkinek segíthet saját értékőrző világának megteremtésében. Ennél jobb tanács ma nincs. A szerző azt is tudja, hogy az értékőrzés, az értékmentés a jövő záloga, de azt is érzi, hogy nem elegendő záloga. Kell mellé a ma még nem létező, vagy csak csíraformán létező *új értékek összessége*, és az a világteremtő hevület, amire a mi ezer illúzión és illúzió-vesztésen átesett nemzedékeink már nem képesek.

Amikor Gyarmati Béla (és természetesen Bekes Dezső) útjuk folytatására biztatja az eljövendő évek hírlapíróit – akik persze majd legtöbbször képernyőre írják vonal fölötti és

vonalt alatti műveiket, de ez a lényegét tekintve mindegy –, akkor erre az új értékteremtésre buzdítják őket.

Mert a tárcának, az *észkarcolatnak* élnie kell, nem azért, mert értékeket hordozott a múltban, hanem azért, mert ízlést, értékeket őriz, és elsősorban értékeket teremt a jövőnek, egyúttal ébren tartja az írástudók lelkiismeretét, legyenek akár alkotók, akár befogadók. Felemelt fejű szabad polgárok lesznek.

Ha lesznek.

Ünnepre őrizgetett óbor

Első találkozásom az íróval első regénye kapcsán jött létre. Nem volt ez még személyes találkozás, Varga Rudolf – Miskolcon is honos – író barátom hozta a felkérést, hogy a Klaviatura Kiadó lektort keres az általa nagyra tartott szerző könyvéhez, elolvassám-e a munkát. Vállaltam a feladatot, bár a szerzőről – a nevén, s néhány színházi anekdotán kívül – szinte semmit sem tudtam.

Nem bántam meg a gyorsan kimondott igent. Álljon itt a lektori jelentés a maga csupaszságában – minden utólagos változtatás nélkül. Minden szavát ma is hitelesnek érzem, és örömmel vettem, hogy a Kiadó a kötet hátlapjára – mintegy ajánlasként – jelentésem nagy részét rányomatta.

„Gyarmati Béla A szűzprimadonna című regényét elolvastam, és azt feltétlenül kiadásra javaslom.

Üdítő volt a mai próza útkereső, gyakran zavaros művei mellett ezt a kristálytiszt írást kézbe venni, ízlelgetni – mintha a még bugyborékoló murci helyére, a pince mélyéből asztalunkra került volna az ünnepre őrizgetett testes óbor.

Gyarmati Béla írása nem teremt új irányzatot, nem próbálkozik esztétizáló vagy nyelvi bűvészmutatványokkal. Megközelítési módja sem ismeretlen, ám méltó társa Sarkadi A gyáva c. kisregényének, anélkül, hogy az utánérzés szele egyáltalán megérintené. Új értékei az előadásmód eszköztelenségében, a természetesen áradó, pontos mondatokban és a szigorú szerkesztésben rejlenek.

Mint a nagy mesterek, mindent tud eszközéről, a magyar nyelvről. Mindent tud, de alázatosan tudja: nem uralkodik a

nyelven, hanem aláveti magát törvényeinek, ezáltal teremt olyan hiteles, mégis megemelt közeget, amelyben minden üzenete egyenes úton, sallangoktól mentesen juthat el az olvasóhoz.

Hőse, a sorsát igazából nem vállaló, mégis áldozattá érő színésznő legfeljebb együttérzésünkre, szánalmunkra számíthat. De az író szereti őt, így mi is megszeretjük. Nem hős, igaz, de nem is antihős – leginkább tanúnak mondanám. De a szürke tanú-hadból romlatlansága, termékeny naivitása kiemeli őt. Az így megteremtett *különös ember* alkalmas arra – haldoklásának tragikus napjaiban-óráiban –, hogy az események, történelmünk nagy fordulópontjai átpolitizálástól mentesen, kendőzetlenül, a maguk tragikus vagy komikus egyszerűségében mutatkozzanak meg. Mert a személyes sors, *a majdnem megőrzött szüzesség* története mögött a negyvenes, ötvenes évek eseménysora alkotja a hátteret. A mellékszereplők cselekedetei, jellemei, a felvillantott folyamatok személyessé tett nemzeti tragédiákat hordoznak. Ezek szenvtelen ábrázolása nem csökkenti, hanem sajátos módon megnöveli az iszonyatot.

Fontos momentum a helyszín, a környezet fölényes ismerete is – a színházi világ és a kisvárosi miliő minden rezzenését úgy ábrázolja a szerző, hogy nemhogy tendenciózus írói ferdítésre, de még apró tévedésre sem bukkanhatunk.

Zsuzsa, a szűz primadonna félresikerült életének példázata ezrek-tízezrek egyéni kiútkeresési küzdelmének kudarcát sűríti alkotássá, világossá teszi, hogy a kényszerű egyéni menekülési stratégiák ára az egyéniség széthullása, a valódi cselekvés esélyének az elvesztése.

Kitűnő írás Gyarmati Béla kisregénye, méltó a megjelenítésre, a minél szélesebb körű megismertetésre. Szerkesztési munkát nem igényel, egy alapos korrektúra, valamint a csilloggal elválasztott fejezetek sorszámozása ajánlott.”

Az alapos korrektúra megtörtént, a sorszámozás elmaradt – nem is volt olyan fontos. Máig büszke vagyok arra, hogy a kötet létrehozásánál, ha mégoly csekély mértékben is, de

segéd-bábáskodhattam, mert az a meggyőződése, hogy jelentős alkotásról van szó, az elmúlt években nem csökkent, hanem erősödött.

A lektori jelentés kiemeli a munka legfontosabb erőnyeit, s megpróbálja a kisregényt elhelyezni a kortárs irodalom erőterében. Most, hogy nem köt az akkori (célirányos) feladat formai-tartalmi követelményrendszere, néhány kérdésre bővebben is kitérhetek.

E kötet olvasói közül sokan ismerhetik ugyan a kisregényt, de többségük minden bizonnyal még nem találkozott vele, így kutyakötelességemnek érzem, hogy olvasókat toborozzak neki (s a remélhetően hamarosan megjelenő második kiadásnak).

A regény szövege a súlyos beteg főhős kórházi ágya, a halálra készülő egykori primadonna visszaemlékezései köré szerveződik. Az emlékekből, valódi- és rémálmokból, az éberrelát tudatos mikro-elemzéseiből épül össze a szöveg. Mindvégig őrzi ugyan a cselekmény egyenes vonalvezetését, mégis – a kórházi jelenetek intermezzói, és az emlék- és álomképek látszólagos villódzása miatt elkerüli az egyhangúság veszélyeit, s az asszociációk (csak látszólag véletlenszerű) belső kapcsolatai mintegy összevonják az időben távoli dolgokat, így mind a külső, mind a belső folyamatok világosak lesznek.

Érdekes először felidézni a főszereplő életútját. Az egyszerű, a kispolgári lét alsó szegélyén egyensúlyozó vasutas-családból a színház világába kerülő tehetséges kislány pályakezdete korántsem jellemző az elsőgenerációs értelmiségiekre. Ennek ellenére hiteles a történet. A színháznak is dolgozó aranykezü varrónő, az édesanya nélkül a karrier nem kezdődhetett volna el: a színészektől kapott ingyenjegyek tették egyáltalán lehetővé a színházba járást, a készülő kosztümök próbálgatása keltette fel a serdülő lányban a rivalda iránti vágyat, a megrendelőként jelentkező igazi primadonnával kötött ismeretség, a gyorsan kialakuló kölcsönös rokonszenv táplálta azt. A pályakezdésben – mint csaknem mindenkinél – egyszerre játszott szerepet a tehetség és a szerencse, s az, ami

másoknak szerencsétlenség volt, a zsidó származású színészek fokozatos eltávolítása a színházból.

A színházi ének- és tánckarok valaha (némiképp ma is) erős tartalékhadat jelentettek, de ebből a tartalékcsoportból csak igen keveseknek sikerült előrelépniük. (Zsuzsának ez nagyon hamar megadatott, s a háborús idők színházi konjunktúrájában pályája megtörhetetlennek látszott.) Az elhúzóódó várakozás, a megélhetési gondok, a kötelező jelmeztár állandó frissítése ezt a réteget közmondásosan (mindegy, hogy önkéntesként vagy kényszerítve) szabad prédává tette, a kisvárosi „intelligencia” félvilági bordélyává. Nem is számított újságíróknak – veti közbe valahol az író –, akinek nem volt színésznő szeretője. Akkor ne is beszéljünk a városi urakról, ügyvédtől a főszolgabíróig! Ők persze már nemcsak a korból válogattak. A helyzet jellemzésére (hőse szájába adva, vagy narrációként) jó néhány ilyen történettel ismertet meg a szerző.

Zsuzsa elkerülhette (a kezdetkor elkerülte) ezt a megalázó helyzetet, anyjára, valamint patrónusára, a *valódi* primadonnára, s néhány megértő művésztársra támaszkodva őrizheti szüzességét, s rátalál az igaz szerelem is, egy polgári család nagyra hivatott fia személyében. Bebocsátást nyer a „jó társaságba”, ahova rendszeren a színésznőknek ritka a bejárás.

Persze, dúl a háború, és az egyéni tragédiák nem kerülnek el Zsuzsa környezetét sem. Egyszerre érkezik meg a szerelme beteljesülését meggátló SAS behívó, és édesapja súlyos balesetének híre. A fiatalembernek a frontra kell indulnia, az apa (már főkalauz úr) a bombatalálatot kapott lángoló vonat utasainak mentése közben szenved életre szóló testi-lelki sebeket. A kettős tragédia elsöpri a családi idillt is, s hiába az első (nem beugróként játszott) főszerep, a pálya sem látszik már olyan egyenesnek. A tragédiáknak nem szakad vége, az édesapa öngyilkos lesz, az udvarló végleg elvész a háború zűrzavarában. A színház „egyszer itt, másszor ott” igazgatója búcsúzaskor – az oroszok elől menekül – megkéri tőle a kezdődő karrier árát: oda (vagy félig oda?) a szüzesség.

De rövidesen oda a pálya maga is, a három-négy jó év után a már-már sikeres színésznőt visszaűznék a karba, ahonnan vétetett. Ekkor lép be életébe a korábbam már ismert, kedvelt idősebb ügyvéd, aki kiragadja eddigi világából, anyagi gondoktól mentes körülményeket teremt számára. De az ügyvéd feleségeként aranykalitkába kerül, ahonnan még az új munka, a rádiós bemondói-műsorvezetői feladat se ragadhatja ki.

Közben dübörög a történelem: Rákosi, Nagy Imre, a forradalom, újra az oroszok... A valósi családi fogság mellett egyre inkább az alkohol önkéntes rabságába menekülő Zsuzsa mellett azonban átszáguldanak az események, képtelen bárminben is állást foglalni, még a valódi szerelem utolsó esélyét is elhárítja. Léte növényi létté szűkül, sodródása végzetes önpusztítássá válik.

Halála törvényszerű, szánjuk őt, de nem rendülünk meg. A képek, álmok, emlékezések világossá teszik, hogy az egész életében sodródó ember legalább annyira felelős sorsáért, mint a körülmények. Sorolhatnánk: ha nem engedi magát kivásárolni a karból, hanem újra kezdi előlről a színházi pályát, ha férje és házvezetőnője intézkedéseinek ellenszegülve vállalja gyermekét, ha a forradalom összeomlásának napjaiban a szellemi társat követve elhagyja az országot, minden másként alakulhatott volna. Ha, ha, ha... Egyéni stratégiája a túlélés, s ez kevés az emberi léthez. A valódi túlélők (*Pali*, a férj, vagy a kisebb formátumú, ám ugyanolyan jól megformált *Iván*, a színidirektor) cinizmusa, gátlástalansága, dörzsöltsége hiányzik belőle, szűz primadonna kíván maradni a bordélyházban, s ez szükségszerűen vezet egyénisége széthullásához. A belső világ öncélú, a külvilággal csak éreztetett szépsége, a tétlen jóérzés legfeljebb egy hűséges kutya társaságához elegendő.

A regény fő szála kétségkívül a haldokló főhős történetét, az egyéni menekülés stratégiájának kudarcát meséli el. Gyarmati Béla – talán hogy kizárja az önéletrajzi elemek beépítésének kísértését –, női főszereplőt választ, de tudjuk

(*Bovaryné én vagyok*), minden alakban, minden mondatban az a megélt tapasztalat munkál, amit hosszú pályája alatt megszerzett.

Ha részeredményeket akarok kiragadni, akkor három stíluselemet kell kiemelnem. Az egyik a *narráció és az akció* nagyon jól kiválasztott aránya. Azt hinnénk, hogy az ágyhoz kötött haldokló csak mesél, mesél – magának vagy nekünk. Ehelyett pergő jelenetek sora zajlik előttünk, amit a kórházi környezet rajza (Margit nővér pompás alakjával együtt) csak ellenpontosz. Színházi agy dolgozott alá a prózáirónak, a szöveg sodró lendülete felidézi bennem Hevesi Sándor Shakespeare dramaturgiájáról írott sorait.

A második stíluselem az intermezzók, a mellékszálak „szakszerű” alkalmazása. A színházi anekdoták, pletykák, az iskolai élmények, a kitelepítettek villanásszerű rajzai, vagy akár a káderlét lényegére utaló külsőségek ábrázolása úgy simul bele a textusba, hogy soha nem akadályozza a cselekmény kibontakozását, hanem színezi és hitelesíti azt. A kis színháztörténeti adalékok, a kisvárosi hatalmi játszmák, a múltépítés trükkjei (mint Pali utólagos Szamuely-rokonsága) mind-mind olyan elemek, amelyek hozzájárulnak a sodródás megértéséhez, de sohasem biztatnak annak elfogadására.

A harmadik dolog, amit ki kell emelnem, az a szereplők jellemzése. A jó prózáíró tudja, a jó színházi embernek pedig tudnia kell: a külsődleges, az író „becsületszáva” hagyatkozó még oly részletes jellemzés sem ér fel a cselekedeteket, az interperszonális kapcsolatokat, a tetté váló szavakat bemutató módszerrel. Ebben a kisregényben olyanok az alakok, mintha nem első, hanem sokadik szépprózai alkotásával jelentkezne az író. Néhány szó, néhány gesztus, és plasztikusan állnak előttünk a kisváros (és a színházi világ) tipikus figurái, egyedi vonásaik erősek ahhoz, hogy ne váljanak sablonokká, általánosságuk eléggé mély ahhoz, hogy valódi világunk alakjaira ismerhessünk bennük. Ma is

itt járhatna közöttünk vitéz Bánrévi Iván, ma is ugyanazokat a szólamokat zengené, mint 1944-ben, 1956-ban, s jól ismerjük a jég hátán is megélő ügyvéd urat, vagy a lánya minden lépéséhez asszisztáló anyát. De a mellékszereplők ábrázolása ugyanolyan szemléletes, mint a központi alakoké. Hozzájárult-e ehhez a terjedelmi kényszersztől sújtott újságíró portré-készítő gyakorlata? Nem tudom, de valószínűnek tartom. Innen eredeztetem a kisregény igen gazdaságos anyagkezelését is. Gyarmati sohasem téved túlzásokba, soha sem lesz szószátyár, az üzenet mindig az épp megfelelő terjedelmű szöveg segítségével jut el az olvasóhoz.

Nem stíluselem, s inkább az író jellemzi, nem alakjait: a kisregény sohasem ítélkezik a szereplők, a magatartások fölött. Bemutat, felfed vagy felvillant emberi helyzeteket, környezeti hatásokat, társadalmi összefüggéseket. Az ítélkezés a mi dolgunk, befogadóké. De az elbeszélő termékeny stílusa, korántsem szenvtelen szövegformálása, a sokszor tetten érhető finom gúny gondoskodik arról, hogy ne kételkedjünk: az első szépirodalmi munkáját letevő író nem lett hűtlen annyit emlegetett belső szentháromságához.

Pelyvarosta

Ha az első regény lektori jelentését teljes egészében idéztem, ide kívánczok a másodiké is. Az a ráeszmélés, hogy jelentékeny íróval hozott össze a sors, az új munka megismerése során lett bizonyossággá bennem.

„Gyarmati Béla *Pelyvarosta* című új regényét elolvastam, s azt változtatás, különösebb szerkesztői beavatkozás nélkül kiadásra alkalmasnak találtam, mielőbbi megjelentetését javaslom.

Irodalmunk jelentős alkotásai szólnak a magyar történelem egyik legneuralgikusabb időszakáról, az 1938 és 1956 közötti évekről, s az idegeinkben, életvitelünkben most is pusztító utóhatásukról.

Gyarmati Béla könyve nem pusztán egy a sokból: különleges látásmódja, az ábrázolás higgadt, de korántsem érzelemmentes módja, a menthetetlenül letűnt magyar úri középosztály sorsfordulójának több szempontú elemzése előkelő helyet biztosít neki e művek sorában.

Hajlamosak vagyunk megfeledezni arról, hogy milyen összetett volt ez a sajátos kultúra-hordozó réteg. Gyarmati párhuzamosan futó, találkozó és szétváló életút-ábrázolásai jól jellemzik, belülről mutatják meg a különböző alrétegeket, a valódi polgárt, az értelmiségit, a dzsentrit, a nagyparasztot (a *kulákká* tett paraszt-polgárt), a tisztviselőt, és így tovább. A középosztály tragédiája egyszerre része és hordozója közös történelmünk huszadik századi tragédiáinak, s ez csak hiteles sorsokon

át tükröztethető. Szeretettel, de szépítgetések nélkül, ahogy az író teszi.

Különlegesen izgalmas a regény nyelvezete. Minden közegben azt a nyelvet beszélik a szereplők, amelyik abban a világban otthonos: így természetes, hogy a fejezetek narrációja is ehhez idomul, észrevétlenül rengeteget tanulhatunk belőle, szavakat, szóhasználatot, néha úgy bizsergetik nyelvünket az átmentett nyelvi ínycségek, mint a legnemesebb óbor.

A regény párhuzamos cselekményszálai nem légüres térben bonyolódnak, körülöttük ott a valóságos magyar kisváros, friss vagy fülledt, de belélegezhető levegőjével, néha-néha persze az ország is (internálótábor, katonaság, a visszatért Kassa). Azaz: Gyarmati Béla *otthon van* a felidézett-megteremtett világban. Fájdalmai mellett képes a felvillanó méltóság-teljes vagy éppen boldog pillanatok felmutatására, megtartására is. Kitűnő dramaturgiai érzéssel sző a szövegbe hadparancsot, levelet, történelmi kronológiát – közelít, távolít, segít tájékozódásunkban. Nem politizál: mélyebb folyamatokra figyel. Mélyebb folyamatokra irányítja figyelmünket.

Meggyőződésem, hogy a könyv kiadása hozzájárul belső történelmünk, egyúttal magántörténelmünk jobb megismeréséhez, előítélet-mentes elfogadásához, s egy értékes regénnyel gazdagítja a magyar irodalmat.”

A kötet megjelent, gyönyörű nyomdai kivitelben, kemény borítóban, Némethi Lajos társszerzői igényű grafikáival. Rendjén lenne minden – vélhetnénk, de ott a szomorú tény a negyedik oldalon: csak száz számozott példányban került ez a fontos munka az olvasók kezébe. (Magam a második példány büszke tulajdonosa vagyok, de szívesebben lennék a kétezrekettediké.) A könyv bemutatójának lelkes és igen szép számú közönsége azzal biztatott, hogy hamarosan várható lesz a második, talán papírkötésű, de nagyobb példányszámú kiadás, de hát a lelkesedés nem töltheti be a kiadók büdzséjében tapasztalható ásitó űröket. (Ugyanakkor a szerzőt nagyon

nagyra tartó kiadó azon törekvését is megértem, hogy csekély anyagi erőit inkább az új Gyarmati-művek kiadására fordítja, mint a „régiek” újrakiadására, helyében valószínűleg én is így tennék.)

A második regény sok tekintetben meghaladja az elsónél kitűzött és megvalósított írói célokat.

Feladja a kisregény-formát, búcsút vesz a tulajdonképpeni egyszálú, kvázi-lineáris cselekményvezetéstől. Nehezebb feladatot vállal, az expozícióban felvillantott három kiemelt szereplő személyes sorsához kötve, külön-külön létező családi és egyéb kapcsolatokat bontja ki, majd lehetővé teszi, hogy a három fő szál találkozasson. Ez az írói módszer szükségszerűen tágítja a cselekmény terét, több helyszínt, egymással párhuzamosan több idősíkot követel, megnöveli a szereplők számát, s több kapcsolatot teremt a történelmi, politikai eseményszínttel is.

Az új formát elsősorban az új mondanivaló indokolja: Gyarmati Béla most a kisvárosi lét nem egy kis szeletét kívánja ábrázolni, hanem szélesebb és mélyebb bemutatást tervez. Bár *A szűzprimadonna* kitekintései is, a maguk intenzív módján jellemzik az egészet, az alaposabb megismeréshez az új regény extenzivitása célravezetőbb.

Mivel, mint mondtam, a kis példányszám miatt kevesen ismerhették meg a regényt, kénytelen vagyok a cselekmény felidézésével többet foglalkozni, mint szeretném, de az összefüggések felmutatásához ez esetben nem vezet más út.

„Ők hárman: egy lány, s két fiú. Magyarok természetesen. S mindegyikük 1935-ben született. Mindazonáltal tán soha nem találkoztak volna, ha nem fordul ki sarkaiból a világ. Életük első három esztendeje békeév.” – szól a regény felütése. Aztán azonnal megismerkedünk a három gyermekkel, azaz a születésük előtti és utáni néhány év három családi legendáriumának néhány lapjával.

Az első szál főszereplője a *Tomcsányi családból* jön, ők tisztes jómódban, de mindenképpen a hanyatló szakaszban

élő birtokosok, a gazda magatehetetlen, betegsége miatt a nők irányítanak mindent, a birtok egy már-már családtagnak számító zsidó bérlő jóvoltából tartja fenn a nyugalmas életet, sőt megteremti azt a kauciót is, ami Tomcsányi Ilona férjhezmenetelét lehetővé teszi báró Uray László tüzérkapitányhoz. Ebből a házasságból születik meg az egyik főhős, *Uray Katinka* – akivel majd Vadász Katalinként és Patikus Katiként is találkozunk.

A másik szál a kisvárosi polgár, a vállalkozó szellemű kereskedő Gazdag Antalhoz és családjához kapcsolódik. A főszereplő „Kaszab Anna fia”, a balkézről született, de korántsem kidaszított gyermek: Attila. Természetesen néhány mondat erejéig megismerkedünk mind Gazdag Antal, mind Kaszab Anna előéletével, azzal a dolgos és teljes élettel, ami a kisvárosi polgárság gyarapodásának egyetlen lételapja volt. (Anna gyermekkori emlékének felidézésekor az író megajándékoz bennünket a kenyérsütés érzékletes, gyönyörű leírásával – és ezek az intermezzók sohasem sallangok a művön.)

A regény harmadik szála a módos gazda (szívem szerint a parasztpolgár kifejezést tartom helyénvalóbbnak), idősebb Mislai Gábor családjához kötődik. Az iskolázatlan, de nyílt eszű, művelt és vállalkozó kedvű fiú, Mislai Sándor szokatlan módon házasodik, nem tizenhat holdat vesz feleségül, hanem egy *majdnem* úrilányt, a falu önerőből tekintélyt szerzett tanítónőjét, *Sárikát*. Gyermekük – nagyapja után *Gábor* ő is – a harmadik főszereplője a könyvnek. A háború kitöréséig eltelt időnek három párhuzamosan futó fejezetet szán az író. A tájékozott katonatiszt rossz érzéseit ugyanúgy megismerhetjük, mint a kislányához fűződő kapcsolatát, a birtok hétköznapijait alig befolyásoló nagytörténelem csak az apa folytonos távolléteiből, az egyre feszültebb búcsúzásokból köszön ki. A Gazdag család vállalkozó kedve és szorgalma töretlen, az új gazdasági tervek bejönnek, a visszatérő Felvidéken kötött üzleteknek azonban van egy nem várt hozadéka, Gazdag

rádöbben arra, hogy felmenői között egy ágon zsidók vannak, így nem meri törvényesíteni gyermekét, elvenni élettársát. A nagytörténelem itt is mintegy mellékesen szól bele a magántörténetbe. A harmadik főszereplőt, a kis Gábort édesanyja Kassára viszi – volt évfolyamtársához – látogatóba. Ez a fejezet (bár mögötte nagyon erős az otthoni, dinamikusan fejlődő gazdaság képe) engedi be leginkább a külvilágot a regénybe. A visszatért Kassa élete arról győzi meg Sárikát, hogy a cseh uralom alatt nem csak a nemzetiségi sérelmek jellemezték a Felvidéket, hanem egy demokratikusabb, polgárosodottabb szellem is. A visszatérő „méltóságosok” magatartásának ironikus-keserű ábrázolása virtuóz hozadéka a regénynek.

Azt, hogy a világ ki fog fordulni a sarkaiból, Weidmann úr (a zsidó bérlő) szavaiból sejthetjük először. E jóslatok beteljesedésének szokatlan fejezetet szentel az író. Az Anschluss-tól Magyarország hadba lépéséig rövid kronológiát közöl, kommentár nélkül. A kopogó, kemény mondatok széttörik az idillre váró befogadói attitűdöt, a leíró-anekdotikus cselekményvezetést beleforgatják a valóság tragédiáiba.

A háború első éve a főszereplők első tanéve egyben. Mindenki iskolázódik – írja a fejezet fölé az író, de – bár szentel tanulságos bekezdéseket az „igazi iskolának” – őt elsősorban az élet iskolája érdekli mindhárom hősénél. Különösen érzékletes a nagygazdaságban cseperedő Gábor fejlődési folyamatának leírása, a kreativitást támogató környezet hatásainak bemutatása.

A háború közvetlenül is beköszön a családok életébe. Miszlai Sándort behívják katonának, s csak nehezen (némi baksisért, s persze „nemzetgazdasági érdekből”) sikerül leszerelnie. Uray László báró a frontra kerül, hiszen ő tényleges katonatiszt, ez a dolgok logikája. Az őrnagy a szereplők közül az első áldozat: a 43-as januári áttörés során agyonlövik. Halála hírért megmenekült tisztiszolgája viszi meg a családnak. A doni katasztrófa részletezésére nem sok szót szán az író,

megelégszik gróf Stomm vezérőrnagy emlékezetes február elsejei hadparancsának szó szerinti idézésével. A cselekménybe ültetett dokumentum hatásosan illeszkedik a regény szövegébe.

A Tomcsányi házba (és a regénybe) a háború új fontos szereplőt sodor. Az emigrációba kényszerült bérlő ajánlja be unokaöccsét, dr. Vadász Pétert gazdatisztnak, aki – míg tehetette – Bécsben dolgozott gyógyszerészként. A zsidó fiatalember befogadása a bárói házba sokat árul el a középosztály rejtett szolidaritásáról.

A gazdatisztté lett Vadász Péter révén épülnek az első hidak a főszereplő családok között. A kölcsönös előnyökre épülő együttműködésben (Gazdag úrral) sejlik fel először a jövő, a háború utáni világ képzete. Mert Vadász a jövő embere lesz...

De még az összeomlás előtt vagyunk. A kötet egyik legjobban, leghatásosabban megírt fejezete tulajdonképpen mellékszál, közjáték: Mislai Sándor unokatestvérének lakodalmáról és temetéséről szól. A fiatal zászlós esküvő után tér vissza a frontra, amikor vonatát kibombázzák. A muzsikus cigányok még járandóságukat fogyasztják a lagzi maradékából, amikor már készülni kell a temetésre... „A vesztüket érzik” – mondják az öregasszonyok a lakodalmasokra, s valóban fergeteges haláltánc képei sejlenek át a pontos, aprólékos leíráson. A kicsavart nóták, plafonra tapadó torták, a durva heccек nem a falusi lakodalmakban helyénvaló évődések, vaskosságok, hanem egy világ végvonaglásának előlegezett képei. Ahogy (az egyházi zene felidézésével) a szerző a lakodalomból átvezet a temetéshez, hátborzongató. Egyszerű, hiteles – ezért könyörtelen.

S valóban, már itt is vannak az oroszok, nyomukban az új világgal. A megszállás-felszabadítás ábrázolásában Gyarmati elkerüli a sztereotípiákat, de a harcoló csapatok mögött járó hordákkal kíméletlen. Talán nem véletlen írói ötlet, hogy a

valóban felszabaduló Vadász Péterrel öleti meg az egyik erőszakoskodó katonát.

Az életnek azonban folytatódnia kell. Az átmenet rövid időszakában mindenki a maga módján próbál tehetségének érvényét szerezni, de az élettér mindenki előtt beszűkül. Vadász Péter és a megözvegyült báróné váratlan egymásra találása sem idill, inkább a józan szükségszerűség felismerése.

A gyermekek pedig iskolába járnak, mi más lenne a dolguk. Egységesített iskolába tereli össze őket a történelem.

Rákosiék országlása mindhárom családra másként, de egyaránt megnyomorítóként hat. Miszlaiék természetesen kuláknak, kizsákmányolóknak minősülnek, vagyonukat elkobozzák, az öreg Gábort az ávosok agyonverik, a fia nagy nehézségek árán szökik meg sorsa elől, ipari munkás (sajtmester) lesz. A sors fintora, hogy az ifjú Gábornak – mint munkásszármazásúnak – így nyílik meg az útja a középiskolába. A tanyai tanítónő helyzete is meginog, előbb szövetkezei irodának, aztán (mint Gyarmati édesapjánál a való életben) pálinkafőzőnek nézik ki az iskolát és a szolgálati lakást. Végül a kántori állás és szolgálati lakás ad menedéket a családnak.

A Gazdag famíliára is lesújt a „munkásosztály ökle”, a férfit internálják, az asszonyt (de szerencse, hogy nem hivatalos feleség...) csak kiebrudalják a falu széli kisboltba, ahol a hajdan Pollák úrnak örökkön tartozó közönség körében kell elfogadtatnia magát. A fia Gazdag Attilaként sohasem álmodhatna középiskoláról, de – újabb fintor – zabigyermekeként, Kaszab Attilaként ott a helye!

Vadászék – bár nem megtagadva, de titkolva a Tomcsányi és Uray családot – látszólag baj nélkül vészeli át a legnehezebb időszakot. Ilona és Péter időben összeházasodnak, a gyermeket az újdonsült férj Vadász Katalinként adoptálja. Seholy a gyanús ipszilon!

Péter álma a gyógyszerész, de sodródik az eseményekkel, rendőrtiszt lesz, egyre többször kell gázsulálnia a testület

valódi urainak. S amikor a kötelességét velük szemben is megpróbálja teljesíteni, azonnal elbocsátják a kötelékből.

A gyerekek középiskolába kerülnek, s hogy-hogy nem, mindhárman a legjobbak közé. Katinka a *von Haus aus* műveltségével, Attila páratlan intelligenciájával, Gábor kitartó, konok, paraszti akarásával kerül élre. (Persze, itt szólnom kéne Józsi bácsi és Erzsi néni szerepéről, akik szállásadóként nem csak kosztot, kvártélyt, hanem szilárd polgári értékrendet is adnak a fiatal Mislainak, de minden mellékszálát nem járhatunk végig.)

Fontos fejezete a könyvnek a tanulmányi versenyben egyformán teljesítő három gyerek kitüntetése körüli vita. Mivel csak egy diáknak jut a fityegőből, a kort annyira jellemző értékzavar dönt. S mivel bármelyik személy kiválasztása a valódi teljesítmények alapján igazságos lenne, különösen leleplezők az álérvek.

Az ifjúvá serdülő Attila – bizonyos fondorlatokkal – eléri, hogy látogatást tehessen Kistarcsán, internált édesapjánál. Szembesülése összetört apjával, a hatalom nyers valóságával, a kiszolgáltatottság poklával életében is, a regényben is fordulatot hoz. Ez az a termékeny pillanat, amikor a gyermekből férfi, a leíró regényformából drámai regényforma lesz. Stílárís jelzése ennek a kvázi-vendégszövegként beemelt napló, amelynek idézésére később is visszatér a szerző. Attila íróvá, költővé válásának fontos dokumentuma ez a később tragikus fordulatot hozó *napló*, az írónak alkalmat ad arra, hogy az eseményeket más szemszögből, szubjektívebb alapállásból szemlélje. Talán nem tévedek, ha úgy vélem, saját családi élményei is közrejátszottak e fejezetek megírásában.

Vadász Péter kapcsolatainak köszönhetően hozzájut álmai patikájához. Felesége is munkába áll mellette, de megjelenik egy új szereplő is, Vera, akinek sorsa szorosan hozzákapcsolódik a főszereplőkhöz.

Attila és Katinka között, Attila és Gábor között is egyre komolyabb a kapcsolat. A két fiú a nyári szünetben cséplés-

ellenőrként dolgozik (a túlszervezett világban ez jellemző elfoglaltsága az akkori középiskolásoknak). A betakarítást végzők kemény munkája, a nélkülözésekkel terhelt nyomorúság, a valódi Magyarország képe különösen az érzékenyebb Attilára hat meghatározóan. Találkozása a valódi mélysze­génységgel, az alkalmi munkás cigányok világával (kötetlen­ségükkel és szolidaritásukkal), a kenyérhiány abszurd valósá­gával, a testiség kísértéseivel együtt, a fogolytábor-ország víziója mind-mind rögzítésre kerül, s veszélyforrássá teszi a naplót.

Sáríka gyakorlatilag egyedül marad, férje a nagyváros sajt­üzemében, fia az iskola székhelyén tartózkodik egész héten. Csak hétvégi látogatók otthon, s akkor meg Sáríká­nak van folyamatosan dolga a templomban. Hét közben szenved a magánytól, s ki van téve a káplán tola­kodó közeledésének. Ekkor vizs­nozza a volt (azóta repatriált) kassai tanárnő, Olga a hajdani látogatást. Ez a közjáték módot ad az írónak, hogy ismét kitekintsen a határon túlra, ismét elmondathassa egy szimpatikus szereplővel a nemzetiségi kérdé­sről vallott hatá­rozott véleményét. A nyersebb humort sem nélkülöző részlet – a káplán elüldözésével – jól ellenpon­tozza az Attila-epizódok keserűségét.

Nagy Imre első miniszterelnökségének jelentőségét Gazdag úr hazatérésén keresztül értjük meg legjobban. Szó sem volt teljes rehabilitálásról, a kitaszítottság maradt, az egyetlen ember, akiben a szolidaritás óvatos szándéka felébred, a hajdani üldözött, a Gazdag Antaltól kapott segítségre emlékező Vadász Péter. Kettejük talál­ko­zása – a kölcsönös gesztusok ellenére – mégis inkább új feszültségeket előlegez, nem a megnyugvás idejét. Gazdag tábori beszámolóján keresztül az író sok, a korszakban elsuttogott, ám nyilvánosságra nem került gondolattal is megismerteti olvasóit.

Az a módszer, hogy az író valaki elbeszélésében, tehát egy közvetítő egyéniségének szűrőjén át jeleníti meg a kor gondol­kozóinak, a valódi értelmiségieknek a véleményét, az ideoló­

giai, filozófiai, társadalomtudományi következtetéseket, a regény más pontjain is hatékonyan bizonyul. A száraz eszmefuttatásokat a felidézett előbeszéd, a mesélő habitusa egyaránt oldja, s a hallgatók reakciói pedig színezik, élettelt telítik azokat.

Attila és Katinka pajtássága szerelemmé érik. Az érettségi közeledtével növekedik a legális együttlétek száma, a moziban lopott csókok után a közös tanulás ad módot az intimebb együttlétekre. Nem is lett volna baj, ha nem Gábor lett volna az örök harmadik. Akiben szintén érdeklődés támad Katinka iránt.

Gazdag Antal váratlan lehetőséget kap a sorstól a talpra állásra. A téesz agronómusa felfedezi a gyógynövények gyűjtésében rejlő lehetőségeket, s a forgalmazásban jártas, lelkiismeretes partnerként őt szemeli ki az üzletág megszervezésére, vezetésére. Mindenki örömeire be is indulna a dolog, de az ávosok ezt nem tűrhetik, a zaklatásuk folytán megzavarodott, egyébként is rosszul látó férfi halálos balesetet szenved.

A Miszlai család megszabadul a kántorlak fogságából, Sándor egy kis város-közi teüzem vezetője lesz, szolgálati lakással, ez egyenes utat jelent a nagyvárosi letelepedéshez, s egyesíti a kényszerű szétszórtságban élő családot.

Kaszab Anna és Attila Gazdag Antal halálával újra visszahull a reménytelenségbe. Vadász Péter jelentkezése, a megörzött örökség átadása váratlanul éri Attilát. Tisztességes temetést szervez, még az érettségiző öltönyre is jut a pénzből. Beteljesül szerelme Katinkával. Mintha helyre billennének a dolgok, amikor megjelenik az ávó. Tudomást szereznek a többször idézett naplóról, s miután Gábor megzsarolása útján megszerzik azt (egyszerűen ellopatják), így Attilát kicsapatják a gimnáziumból, csak az igazgató talpraesettsége menti meg attól, hogy ne az ország minden középiskolájából tiltsák ki. Leérettségizhet – magántanulóként – a bencéseknel, oda nem nyúl utána a hatóság, de a katonai behívót röviddel az érettségi után megkapja. A politikai okokból eltanácsolt egy-

kori diák nem gondolhat egyetemre, még a magánvizsga előtt, mihamarabb dolgoznia kell, mert 18 éves lévén a közveszélyes munkakerülés bélyege fenyegeti. Értelmiségi feladatra esélye sincs, a MÁV-nál vállalhat munkát. Újabb lecke ez – a vasúti pályaépítés emberpróbáló körülményei között – a valóságból.

A három főhős útja szétválik. Gábor annak rendje-módja szerint elkerül pótszülőként is működő szállasadóitól, kitűnő érettségi bizonyítványa egyenes utat biztosított az egyetemre, s már szülei új lakásáról járhatott be naponta az orvosi karra. Katinka egy távoli rokonhoz kerül Budapesten, s megkezdí gyógyszerési tanulmányait. (Mindenképpen menni akar otthonról, nem utolsósorban az apja és Vera között sejtett kapcsolat miatt.) Attila a lapátos katonák keserű napjait morzsolja. Katinka módot teremt arra, hogy néhány napot együtt töltsenek az építkezés közelében fekvő faluban.

1956-ot írunk már. Félelmek, aggodalmak, remények össze jön. Vadász Péter oltalmába fogadja menekülő ávós ismerősét. Katinkát őrzi a pesti Uray-rokon, de ő a tilalom ellenére kiszökik az utcára. Részesé, túlélője lesz a Kossuth téri borzalmaknak. Attila alakulata felbomlik, őt tisztí különítmény gyűjti be, nem fogságba, hanem rendes, fegyveres szolgálatra viszik. Megszabadulásának kalandos körülményei nem részletezem. Visszakerül a vasúthoz, ahol a véletlen élete megrontójával, a személyzetissé vedlett volt ávóssal hozza össze. Attila nem tér ki a hatalmát fitogtató pribék provokációja elől, a kezében lévő nyeles fogóval megüti. Nem az ütéstől, hanem a szerencsétlen zuhanástól a volt ávós meghal. Attila életfogytiglant kap. Szerencséje van, akkoriban sűrűn akasztanak.

A történet tulajdonképpen itt véget ér. A regény epilógusa jóval később, 1989-ben játszódik. Miszlai Gábor – már professzorként – frissen végzett orvos fiával utazik a Balatonra. Időűző beszélgetésükből sorsösszegezés lesz. Megtudjuk, hogy az ifjú Miszlai Balázs doktor anyja Katinka, aki Gábor felesége lett. Az aluljáróban zenés koldus hegedül. Sejtjük, Miszlai Gábor is rádöbbenhet: Attila az.

A regény – mint említettem – jelentős teljesítmény. A kicsit hosszúra nyúlt bemutatóból bizonyára kiderül, hogy az erényei mások, mint *A szűzprimadonnáé* voltak. A jelenetben gondolkodás, a kerettörténet összetartó abroncsa itt nem alkalmazható, bár a jelenetek – más céllal, más módon – most is jellemzőek a cselekményvezetésre.

Több a narráció, az író saját szövege, de az ábrázolás ettől nem válik külsődlegessé. Az elbeszélő sohasem tolakodik a cselekmény elé. A párhuzamos montázs, a cselekményszálak rímeltetése, a megfelelő ellenpontosítás mind-mind azt segíti elő, hogy minél mélyebben és minél sokoldalúbban ismerjük meg a szereplőket, és az őket körülvevő – az utódok szemében abszurd – világot. A bennünk élő nem is olyan távoli múltat.

Gyarmati erénye, a kitűnő portréképzés, az előző kisregényben – terjedelmi okokból – csak vázlatok készítésében mutatkozhatott meg, itt a vázlatok helyébe gazdag képek kerülnek.

Hús-vér emberek csöppet se idealizált, de nagy empátiával ábrázolt másai ezek. Olyan embereké, akikről egyenként elmondhatjuk Madáchcsal: „a jó sajátja, míg bűne a koré, mely szülte őt.”

Említettem már, hogy Gyarmati Béla realista író, s mint ilyen, bizonyos mértékben konzervatív. Ízlése, műveltsége megóvjá őt a kétes értékű stílus-kalandoktól, de jó érzékkel alkalmazza a kortárs irodalom kísérleteinek hozadékát. Utalhatunk itt a vendégszövegekre, a célszerűen alkalmazott kvázi-citátumokra, a naplóra vagy a levelekre, a szabadabb tér- és időkezelésre.

Emlélyült tárgyismerete, szigorú nyelvi hitelessége, kritikus empátiája alapozza meg azt a (röviden már jelzett) következtetést: tartozunk magunknak a letűnt középosztály erényeinek, a nagyon különböző rétegek más és más örökségének jobb megismerésével, birtokbavételével. Bűneiket, hibáikat, torzulásaikat jól ismerjük (az irodalomból is), kultúrateremtő és megtartó erejüket legfeljebb közhelyekkel ismerjük el. Manap-

ság rengetegen beszélnek az új középosztály fontosságáról. Ha a lassan kialakuló anyagi-gazdasági feltételek meglesznek is, ameddig nem alakul ki az a kulturális bázis, ami a letűnt rétegek mindegyikét jól-rosszul jellemezte, szó sem lehet új értékteremtő középosztályról, legfeljebb szerepzavarral küzdő újjgazdag szórványokról beszélhetünk.

A regény természetesen nem szájbarágósan, ideologizálva beszél erről, hanem tisztán irodalmi eszközökkel juttatja el hozzánk üzenetét, világosan, választékosan, életszerűen. És ami nem utolsó, olvasmányosan és izgalmasan.

Gyarmati Béla nem ítélkezik hősei, vagy az ábrázolt kor-szak felett. Nem jutalmazza a jókat, nem bünteti a gonoszokat. Ábrázol, s az ábrázolás módja a befogadót készíti fel a belső ítélkezésre. Nem jutalmazásra és büntetésre, hanem a példák mérlegelésére. Saját szilárd értékrendje nem csak az ábrázolás hitelességét szolgálja, hanem a közvetítés minőségét is. Nem mindegy, hogy a címben kiemelt *polyvarostán* mi akad fenn, nem mindegy, mi marad meg emlékezetünkben.

Olvasóim bizonyára észrevették, hogy – megfelelő áttételekkel – a szerző saját életének elemei is befurakodnak a szövegbe. De ezek mind megélt tapasztalatként hasznosulnak, nem válnak önéletrajzi szállá, nem különülnek el a fikciótól. Nem véletlenül mondom ezt, egy későbbi fejezetben visszatérünk az önélet-mondás kérdésére.

Két regényről, kétféle technikáról beszéltünk eddig. Folytassuk a mindkettőtől különböző, mégis mindkettőt folytató harmadikkal!

A HARMADIK REGÉNY

Régi órák

Három a magyar igazság, vegyük elő a harmadik regényről készült lektori jelentésemet is. (Ígérem, nem lesz több!)

„Gyarmati Béla új regényének kéziratát (Régi órák) elolvastam, és azt változtatás nélkül kiadásra javaslom.

Gyarmati Béla előző köteteiben megismert erényeire e műben is lépten-nyomon rácsodálkozhatunk, ugyanakkor az új mű új minőséget is hozott az életműbe, a kihagyásos, filmszerű technika több teret ad a befogadó fantáziájának, *az olvasó társszerzővé avatásának.*

Gyarmati Béla *realista* író, így ez a mű sem hagyja cserben hétköznapijainkat. Hősei köztünk járnak (vagy járhatnának), konfliktusaik az általunk megszenvedett, kivédett vagy megkerült helyzetekből nőnek ki, s korunk jól ismert, vagy ismerni vélt színjátékainak szabályai szerint oldódnak meg, vagy tokozódnak be.

A rendszerváltás utáni értelmiségi önvizsgálat műveként szemlélve a regény az idősödő értelmiségiek beilleszkedési kudarcának leképezéseként is felfogható, bár lényegesen több annál. A letűnő rend hibáinak, bűneinek kíméletlen, de sohasem indulatos bemutatása mellett fontos elem az elvesző értékek felcsillantása is, azoké, amelyekért az elköszönő nemzedék több évtizedes munkája során önzetlenül dolgozott.

A több szálon futó cselekmény a középosztály különféle rétegeinek életébe enged bepillantást, köztük a régi-új politikai elitébe is, az író a különböző szálak mesteri összekötésével (a

zárófejezetekben) cáfolhatatlanul mutat rá arra, hogy a gondok, bajok ezerfélesége ellenére értelmes jövőnk csak a nemzedékek feletti, a társadalmi csoportok közötti bölcs munkamegosztás során munkálható ki.

A tiszta, világos és hiteles nyelv most is segít a történet, és annak üzenetének megértésében, elfogadásában. A feszes szerkezet, a jól kialakított szöveg-egységek egy kalandregény izgalmasságával ragadják magukkal az olvasót. Nem csak a befogadói értelemre számít, egészséges férfiszeméremmel bár, de utat enged az érzelmeknek is, figuráival minden olvasó személyes kapcsolatba kerülhet, sőt azonosulhat. S éppen ez az érzelmi sík az, amely esztétikai szempontból is hitelesíti a regényt, a zaklatott ész és szív reakciói együtt mutatják meg a bajok mélységét éppúgy, mint – a szerző kiküzdött optimizmusából adódó – kibontakozás reményét.

Mind tartalmi, mind formai szempontból kiérlelt, hiteles alkotást tett elénk a szerző, munkája szinte kiált a folytatásért, a lezáratlan életutak bemutatásáért.

Ismétlem: a regényt fontos munkának tartom, mind a szerző életműve, mind a mai prózaírás egésze szempontjából. Változtatás nélküli kiadását feltétlenül javaslom.”

Az új regény, mint az ajánlás is mondja, folytatása és meghaladása az előző kettőnek. Ez mind formai, mind tartalmi szempontból igaz.

Kerettörténetet alkalmaz itt is az író, de míg *A szűz-primadonna* kerete a haldokló főhős passzív, kizárólag az emlékezésnek teret adó helyzete miatt *statikus*, a *Régi óráké* – a cselekvés útjait kereső, aktív főhős miatt – annál lényegileg dinamikusabb. Most is jellemző a jelenetekben történő komponálás, de a jelenetek inkább a filmes technikát idézik, mint a színpadit. Az átmenetek gyakran „úsztatott” technikával születnek meg, a valóság, az emlék, az álom három idősíkjá kerül egy jelenetbe, minden mesterkéltség nélkül, természetesen.

Megőrződik a *Pelyvarosta* többszálú ábrázolási módja is, de a szálak nehezebben különíthetők el egymástól, sokkal sűrűbben fonódnak össze, sőt, össze is gubancolódnak, csak a regény végén válnak textúrává, szöveg-szövevé, akkor ismerjük fel az írói szándék szerinti mintázatot.

A narráció és az esemény aránya most a narráció felé billen, a mesélő azonban nem külső, szenvtelen jegyzője a történeteknek, hanem – bár egyes szám harmadik személyben szól – minden olvasó számára hamar nyilvánvaló módon a főszereplő írói énjeként, ha kell, rezonőrjeként, ha kell, olvasószervezőjeként van jelen. *Külsővé tett önélet-mondásnak* nevezi néhány kolléga azt, amikor idős parasztasszonyok (ritkábban férfiak), a végső számadásra készülve, lejegyzik, vagy szalagra mondják élettörténetüket, s magukról ugyanígy szólnak (néha csúszkálnak is a nyelvtani személyek között: „Kapás Julis született 17 nyarában, apja Kapás Gergő, anyám Tóth Piroska....”).

Persze, Gyarmati Béla nem hagyja, hogy a mesélő ilyen naiv hibákat kövessen el, de mindvégig tudatosan úgy szerkeszti a művet, hogy a mesélő és a főhős személyének azonossága ne legyen kétséges.

Talán azért, mert a saját életét mondja? Nem. Szó sincs önéletrajzi regényről, aki megismerte az első fejezetekből a szerző életútját, láthatja, hogy a főhős nem vele azonos úton jár. Miért gondolhatunk, gondolhatnak akkor erre? Éppen Gyarmati Béla már említett, de eléggé nem hangsúlyozott (egyik) írói erénye miatt. Vérbeli realistaként a megélt élet minden eleme nyersanyaggá válik benne, s a szükséges helyzetekben ez a nyersanyag épül be a fikcióba. Vérátömlesztés ez, vagy éppen szervátültetés, a hús-vér egyéniség egy-egy darabja épül be a virtuális síkon éppoly eleven, vagy éppen akkor elevenné váló személyekbe, s nem csak a mesélőbe, a főszereplőbe, hanem a mellékalakokba, az éppen megjelenő epizodistákba is.

Engedtessek meg egy apró kitérő: már Gyarmati Béla harmadik regényénél vagyunk kénytelenek kiemelni a való-

ságelemek, az élmények, az önéletrajzi tényezők beépítésének kiemelt fontosságát. Ezért be kellett illesztenem ebbe a műbe egy fejezetrészt, ami – utolsó könyve kapcsán – e kérdéssel bővebben foglalkozik (ez lesz az *Ünnep és ígéret*).

Vissza a regényhez!

A korábban tárgyalt művek (és az ezután bemutatásra kerülő munka) cselekménye egyaránt a már-már régmúlttá váló években játszódik. Nem baj ez, mert új fényben látjuk a sorsfordító időköt, ezer közös és egyéni tragédia hordozójaként, remények bújtatójaként. A „Régi órák” azonban a mába érő tegnapokban mutatják az időt. S ez öröm. Mert e kor szigorú, hiteles és elfogulatlan felülvizsgálatra éppúgy szükség van, mint az előző időkére, sőt, a ma olvasója számára ez a fontosabb. A jelenkori elbeszélés (a mai keret) kitűnő lehetőséget nyújt a múlt bemutatására, elemzésére, s ugyanúgy a jelen kétségeinek felvillantására. Kitűnő lelemény a főszereplő kiválasztása, a már nyugdíjas, öregedő, de szellemi frissességét megtartó újságíró a maga tapasztalataival, kiküzdött életbölcsségével (érezzük, Gyarmati Béla tapasztalataival és életbölcsségével, s nem utolsó sorban etikai alapállásával) nem oktatja ki, nem szólja le, nem ítéli meg környezetét, felidézett és valóságos társait, örököseit. Nem kínál nekik életrecepteket sem. Míg önmagának tartja a tükröt, mindenki belelehet. Mikor a világról elmélkedik, bárki folytathatja – ezer módon – a gondolatmenetet. Ha nem kerül ellentétbe a többször emlegetett alapvető etikai normákkal, rálel a saját érvényes következtetéseire.

Az önéletrajzi elemek fel-felbukkanásánál sokkal fontosabb a megélt élet során megtapasztalt *kisvilágok* szemléletes jelenléte. Gyarmati Béla mindent (mindent?) tud a hagyományos szerkesztőségek életéről, külsőségeiről (még arra is emlékszik, mi a *durchschuss*: másfél pontos sorközt biztosító lemez, a régi szedőszekrénybe való, az ólombetűk közé) és bennük zajló emberi játszmaokról (még arra is emlékszik, hogyan biztosítottak színekúrát a redakciók a káderfeleségeknél). Ugyan-

így otthon van a színház világában, eligazodik a hátsó sor robotosainak, a kórus tagjainak sorsában. Beléphet a nagyformátumú politikus házába, az *átlagfunkci* irodájába, a neves vagy névtelen étterembe, mindenhol azonnal ismeri a közlekedést. Ismeri az önérvényesítés nehézségeit, bemutatja a karrierizmus legjellemzőbb (korántsem csak vidéki) formáit, ismeri a nagyon is differenciálódó nyelvet, nem fokoz le és nem emel fel senkit, semmit érdemtelenül. Csak ábrázol. Ez az ábrázolás lehet ironikus, sose több, de maguk a szituációk ráönthetik a szereplőkre akár a vitriolt is.

A többszálú cselekményvezetés, s a szálakat összebogozó asszociációk másként működnek, mint az előző regényekben. A szálak fontossága más és más, nem annyira kiegyensúlyozott, mint a Pelyvarostában, de még a legjelentéktelenebb oldalhajítás is fontossá válik az összképben. Egy aránylag későn belépő szereplő emblematisz figurává válik, már-már központi alakká (*Spiák úr*), míg a végig jelen lévő fontos szereplő lépésről lépésre válik jelentéktelenné a szemünkben (*Piroska*).

Az alakok megformálása méltó az előző művekhez. A szerkesztőségi munkatársak, különösen *Gumidisznó* és *Don Quijote* portréi, az eszköztelen ábrázolás magasiskolájában is megállják a helyüket. De legyen szó a tanárról, vezérigazgatóról, órasmesterről vagy funkcionáriusról – mindenki él, s *a maga életét* éli a műben.

Vissza kell térnem még egyszer a mű szerkezetének egy sajátosságára. A legjobb iskolában, a színházban tanulta meg az író, hogy a feszültséget nem szabad folyamatosan azonos (magas) szinten tartani, szükség van az oldott jelenetek beiktatására, a szellemi magasfeszültség kisütésére. Él is ezzel az eszközzel. Az oldó jelenetek, fejezetek nem sallangként lógnak a cselekményen, hanem illeszkednek ahhoz, s nem egyszer előre is viszik azt. Most az órasmester feleségének bőrleszkje jut eszembe, de rálapozhatnék más jelenetekre is. Oldás,

feltöltődés, kisülés, új feszültség – ezek adnak egy másodlagos, ám nem elhanyagolható *belső ritmust* a műnek.

A szerelem, a férfi-nő kapcsolatok a korábbi művekben is jelen voltak, de soha sem olyan hangsúlyosan, mint ebben a regényben. A főhős, nevezzük végre nevén, Fábián László életében több nő játszik igen fontos szerepet. Finoman megrajzolt alakjuk, alapvető különbségeik ellenére, meggyőző arról, hogy Gyarmati Béla a női magatartásformákat is remekül ismeri, s a főhőshöz fűződő igencsak más minőségű kapcsolatok ábrázolásával nem csak a női sorsokba kapunk betekintést, hanem alaposabban megismerjük magát a főszereplőt. A három szerelem – három különböző világ. Ha *Piroskáról* beszélünk, a törvényes feleségről, kinyílik a szöveg az uralkodó rétegek világa felé. Nem csak a vezető káder édesapának a bemutatása történik meg (nem szimpla pártkatona, felelősségteljes politikus ő, aki azért ismeri a pitiáner játékszabályokat), hanem az új osztály értékrendjéé is. Piroska sajátos karrierépítése már jól jellemzi a megváltozott időket, nyelvtanulás, iskola – tudatos műveltségszerző tevékenység párosul a gátlástalansággal, s a helyzeti előnyök kihasználásával, Az önzés és a valódi szerelem kettős követelményrendszere hosszú távon nem vállalható, kapcsolatuk kimúlása törvényszerű.

A majdnem feleség *Réka* a bohém életvitelű szakmabeliek világába vezet, az ő ragaszkodása, szenvedélye a majdnem-szabadság illúzióin alapul, valójában a szűzprimadonnához hasonló módon sodródó személyiség ő, nem igazi társa, csak szeszélyes játszópajtása a főhősnek. Szerepe azonban nagyon fontos a regényben: az ő (halálos ágyán befejezett) naplójának részletei töltik be az úrt a főhős visszaemlékezései között, sajátos módon éppen idegenségükkel, hol pasztell, hol rikító színeikkel teszik teljessé a szöveg szövetét. A félig-vállalt élet, az egyéniség külső és belső elemeinek diszharmóniája jól ellenpontozza Piroska figuráját, de sem külön-külön, se ketten együtt nem jelenthetnek valódi háterszínűt Lászlónak.

Felsejlik a harmadik alak is, *Eszter*, a csendes, rajongó pedagóguslány, aki talán valódi társa lehetne a főszereplőnek. A feleség és a szerető vonzását aligha tudná felülmúlni, nem vállal harcokat, így tudatosan marad meg mellékszereplőnek. Lászlónak ő a soha igazán komolyan nem vett idillt jelenti, azt a romantikát, amely olyannyira hiányzik a másik két kapcsolatból. Kamaszos bujkálásuk, levelezésük (amiről persze a másik két asszony tud, vagy tudhat) szép színeket kever a szálak közé, de nem lesz egy percre sem belőlük uralkodó motívum – sem az életükben, sem a regényben. Egy fontos vonatkozása mégis van ennek a cselekményszálnak: a lány eltitkolt terhessége, illetve abortusza és Fábíán László rejtett vágya *a gyermek*, az örökös után ebben a viszonyban is ütközik, s talán ez jelzi leginkább a szép kapcsolat kilátástalanságát.

Mivel ezt a regényt – hál'Isten – nagyobb példányszámban adták ki, mint az előzőt, így nem kell a cselekmény felmondásával terhelnem az olvasót, a kötet mind a könyvtárakban, mind a könyvesboltokban hozzáférhető. Így a szerkesztőségi szálakat, a kollégák, barátok történeteit nem ismertetem, annyit jegyzek csak meg, hogy a társak sorsa nem csupán adalék az alaptörténethez, hanem szerves része a műnek.

Többször kitértem már a rendszerváltásnak nevezett évek sajátos ábrázolására. Fábíán László emlékeiből, álmaiból ugyanaz az illúziókkal és csalódásokkal terhes időszak képe bontakozik ki, mint amiről a tárcák kapcsán részletesen szóltam. Az barátok, társak itt nem részletezendő életútjának ábrázolása azonban új eszközt ad Gyarmati Béla kezébe: egyszerre és párhuzamosan több szemszögből mutathatja be általuk a folyamatokat.

Egy barátságot, illetve későn, de nem elkésve jelentkező új kapcsolatot mégis kénytelen vagyok kiemelten kezelni, a regény ugyanis szintén ezt teszi. Az idősök otthonában megismert társ, a már egy félmondatban említett Spiák úr, a hagyományos középosztály sajátos képviselője egyre fontosabb

szerepet teremt magának a történetben. Maga a kései barátság kialakulása sem érdektelen, hiszen a hátsó szándékok nélküli, a valódi értékeken alapuló kapcsolat módot ad az írónak arra, hogy a középosztály két igencsak eltérő rétegéhez tartozó ember (az órás-kisiparos és az újságíró) interakcióiból mutassa ki a közösnek mondható etikai-filozófiai alapállást. Így ajánlhatja fel mindegyikünknek azt az erkölcsi tőkét, amit a főszereplők más-más módon felhalmoztak, s természetesen nem akarnak megtartani maguknak.

Spiák úr humoros vagy édesbús történetei oldják a főhős sorsát követő fejezetek feszültségét, egyúttal betekintést nyújtanak a már ismert (színházi) és még ismeretlen (műhelyi) világba. A testi adottságai miatt színi pályán mindig háttérben maradó fiatalember önként mond le a csillogó világról, józanul mérlegeli esélyeit. Szép szakmát választ: órásnak tanul. A Kerékgyártó Kálmánnak született ifjú órasmester benősül az üzletbe, felveszi apósa (így felesége) vezetéknevét, hogy ezáltal is biztosítsa az „ipar” folytonosságát. Rossz házasságának terhét eleinte az após következetes szigora, sokkal később pedig a fiatal, tehetséges tanulólány, *Mia* jelenléte enyhíti. Öregségére ő is az otthonban talál menedékre, de – akár Fábíán László – elutasítja a tétlenséget, mindketten tartalmas utolsó éveket kívánnak teremteni maguknak. S ez baráti társaságban sokkal könnyebben sikerülhet, mint egyedül.

A barátság újra meg újra felhossa a főhősben az értékátadás igényét. Rádöbben, hogy akkor válhat csak tartalmasabbá az őszidő, ha gondoskodik az élete során összegyűjtött szellemi kincsnek, tapasztalat-halmaznak, emberi tartaléknak az átörökítéséről.

Ahogy Spiák úr mindenáron fel akarja keresni bohém évei színházát, s a hajdani életteli tanulólányt, úgy támad fel Fábíán Lászlóban is az igény az új nemzedékkel tartandó kapcsolatra. Hajdani újságíró barátja lányát, *Vikit* ő tartotta valaha keresztvíz alá, a formális köteléket szeretné felújítani. Össze is jön a két öreglegény és a két fiatal nő közös talál-

kozása, s a jól sikerült beszélgetés tartalmas barátságot ígér mindenkinek. De ennél is fontosabb – a főhős szempontjából – egy új szereplő, egy igényes fiatal újságíró, Karcsi jelentkezése.

A mai újságírás felületességétől megcsömörlött, valódi tudásra, igazi műveltségre, tartalmas szakmai ismeretekre vágyó fiatalember Lászlóban felébreszti a hajdani utód iránti vágyat, s kimondva, kimondatlanul gyermekeként fogadja az ifjú társat. Kettejük találkozása módot ad az írónak arra, hogy – mások szájával – elmondja a maga véleményét szakmáról és világról, múltról, jelenről és jövőről.

A regény befejező oldalai már-már optimisták, bár ez az optimizmus korántsem idilli. Annyira azonban elég, hogy amikor elhangzik a regény utolsó mondata (*Milyen nap lesz holnap gyerekek?*), nyugodtan válaszolhassunk: dolgos, kemény, s talán sikeres nap lesz.

Gyarmati Béla egész életművére jellemző ez az óvatos optimizmus. Hite a szilárd értékekben nem teszi számára lehetővé, hogy végletesen borúlátó legyen, talán azt is tudja, hogy az ördög sem bírja a végtelenségig húzni a talpalávalót a haláltáncához. Nem hiteget királyi utakkal, nem ígér senkinek könnyű sikereket. De üzenetéből világosan kitűnik: biztos abban, hogy az erőfeszítések végső soron sikerrel járnak. Mert ha nem, akkor mi végre a világ?

A gyermekkor térképe

Az író 73. születésnapján barátai egy könyvészeti remekművel lepték meg: A gyermekkor térképe című novellájának gyönyörű minikönyv-kiadásával. (Az elbeszélés egyébként az Ezredvég című folyóiratban is megjelent.)

Az ünnepi gesztus mindenképpen megérne néhány sort, de ez a könyvecske nem csak tiszteletadásnak, hanem – úgy vélem – baráti sürgetésnek is tekintendő, a repülő időre figyelmezteti a szerzőt, s a még el nem végzett munkákra. A kötelezettségre, igen. Aki olyan köteteket tett le olvasói asztalára, mint mondjuk a *Pelyvarosta*, vagy akár a *Szósólóban*, aki finom írói eszközökkel, mégis szinte katonai pontossággal tudta felvázolni a gyermekkor térképét, bizony, tartozik nekünk. Tartozik az összefoglaló nagyregénnyel, az ő huszadik századának napjainkba átérő realista ábrázolásával.

A gyönyörű kis könyv (említsük meg, *Némethi Lajos* tervezte, s az ő kiváló grafikái díszítik) egyetlen hosszú, ön-életrajzi ihletésű novellát (?) tartalmaz. Vagy egy lehetséges nagyregény, családregény első fejezetét. A fiatal hős világra nyíló, friss szemével tekinthetjük át a második világháború poklából kikecmergő Magyarország néhány – most már tudjuk, tipikus – helyszínét és eseményét, a megszállás-felszabadítás kettősségét, a készülődő, de hamar hamvába fúló demokrácia tétova gondjait-örömeit.

Amit korábban – a monográfus tárgyilagosságra törekvő hangján – elmondtam ezekről az esztendőkről, a novellában kibomlik, testet ölt, színekkel, ízekkel, szagokkal gazdagodik,

az elvont társadalmi hatások emberbőrbe bújnak, nagyszerű – és kevésbé nagyszerű – egyéniségek hiteles gyorsfényképeibe költöznek.

Az újságírói portrék során kimunkált, a korábbi regényekben tökéletesített jellemábrázoló erő, a termékeny tömörség viszi igazán sikerre ezt a történetet, s az írói önélet-mondás és az erre támaszkodó társadalomrajz összhangja támasztja alá a fent jelzett igényt: jó lenne, ha novella tovább épülne, valamilyen önéletrajzi- vagy családregeannyé, a mögöttünk hagyott korszakok nagy-realista felülvizsgálatává.

Miről szól ez az elbeszélés?

Mondhatja valaki, miért értékelem túl a jelentőségét, hiszen ha a könyvékszer helyett egy normál formátumú kötetbe tennénk át, alig lenne 8-10 oldal. Sok mindenre elég ez a terjedelem, de messzemenő következtetések levonására, vagy holdjáró igények bejelentésére nem. Sokáig viaskodtam azzal a készítéssel, hogy teljes egészében idemácsoljam a történetet, éppen a várható kétségek cáfolatául. Nem teszem, de mindenkit biztatok arra, vegye kezébe arra a szükséges fél órára a könyvecskét, adja át magát a szövegnek, a szövegből kibontakozó csodának.

Öreg esztéta barátommal, aki egyébként a műfajelmélet nemzetközi hírű szakértőjének számít, a folyóirat-kiadás alapján megvitattam, mi is ez az írás. Megnyugtató, hogy nyugodtan használhatom az elbeszélés/novella megjelölést, hiszen sehol sem tagadják meg az önélet-mondás ilyen jellegű minősítését, ha az megformáltságában irodalmi igényűnek mondható.

Így valószínűleg joggal használom ezeket a szavakat, annál is inkább, mert a megformáltsággal semmi baj nincs: szerkezete, nyelve pallérozott, kompozíciója, textúrája, faktúrája rendben. Mégsem hagy nyugodni a gondolat, hogy ez a munka csak halogatása valami többnek, valami nagyobbaknak.

Nézzük végig a 83 oldalas könyvecskét – amiből tulajdonképpen 55 oldalnyi a szöveg, a többi könyvészeti szükség, illetve az illusztrációk által igényelt 11 (kétoldalas) lap.

Ki mást idézne az elején, mint Márait! „... minden lélek őriz mélyén és titokban, egy másik térképet, mely nem politikai és etnográfiai, nem víz- és földrajzi. Ez a gyermekkor térképe, az örök, az igazi haza térképe.” – mondja a mester.

Ez a Gyarmati Béla által megrajzolt térkép valóban az örök, igaz hazát kívánja felidézni, ezt Magyarországon talán hegy- és vízrajz nélkül meg lehet tenni, de a politika nélkül nem. Hiába kezdődik a cselekmény a tízéves fiúcska kalandjaival, azonnal ott az oroszok bejövetele (megszállás?; felszabadítás?). Hiába idillikusak a nagyanyával töltött idő képei, belefurakodnak az annyira várt *foglyok*, a hadifogságból visszavárt nagybácsik képei. Hiába az első gimnáziumi évek gyermekközpontú felidézése, mert a „tablókról tanult történelem” még az iskolafolyosó templomi csendjéből is visszacibálja a külvilági nyüzsgésbe az ámuló szemű növendéket.

Persze, nem vagyunk híján a valódi, meghatározó, belsővé váló élményeknek sem. Kitűnően felvázolt portrék, tanároké, iskolatársaké, másoké illusztrálják az emberré válás folyamatát, a különbségtétel képességének megszerzését. Az életbe küldő család, az úton jól, rosszul kalauzoló tanári kar hiteles képe alapján megtudjuk, kik voltak azok a meghatározó személyiségek (az apa mellett), akik hozzájárultak a kezdet kezdeténél a személyiség máig élő alapvető jegyeinek kialakulásához. Az olvasni igencsak nem akaró (máshonnan tudjuk, első olvasókönyvét miszlikbe aprító) gyermek tudatos olvasóvá érésének folyamata különösen érdekes.

Nagy hatással van a gyermekekre, ha emberszámba veszik, partnerként kezelik, az erre képes tanárok példája mindmáig meghatározza az író emberi kapcsolatait. Meglett emberként, tanárként, vezetőként ő is ezt követeli: kölcsönös tiszteletet és figyelmet minden kapcsolatban.

Ezekben az években alakult ki még egy igen fontos tulajdonsága: a földközeli, természetes ész tisztelete. A megfelelő, vagy éppen kitűnő pedagógusi munka segítségével létrejövő valódi műveltséget, a félművelt diplomásokat is megszégyenítő „hatelemisek” tudását idézi, de emellett nagy tisztelője annak az ismeret- és készségthalmaznak, amit a vidéki gyermekek erdőn, mezőn, gazdasági udvarok sokszínű rejtekeiben, játék vagy munka közben szívott magába.

A hittel, az isten-fogalommal is e termékeny években találkozik komolyabb a formában az ember. Jellemző, ahogy hittantanárára emlékezik az író. A rossz pedagógust nem érdekelte a gyermekek kibontakozó valódi hite, ám a katekizmust betűről betűre tudni kellett nála. Gyarmati innen eredeztetni minden viszolygását a dogmatikától, a szemellenzős gondolkodástól, a szolgai mintakövetéstől. Őt már akkor is az emberré lett Jézus érdekelte, nem a hittanok tételei. Jézus, aki emberi mértéket szabott, emberi példát mutatott, s emberi módon vállalta a mártíriumot. Az író Goethe-vel együtt vallja: *ha van Isten, az csak Jézus lehet.*

A gyermekkor térképén ott a színház is, először a békéscsabai, aztán a szegedi. A műkedvelő csoportok alkalmi előadásai után hamar megejti a valódi színház varázslata, öröknek bizonyuló szerelmét nem a tragédiák komor világa, hanem a könnyebb műfajok kavalkádja váltja ki, de hamar megismeri a drámákban rejlő mélységeket is.

Ismerkedik a szellemi világgal, de ott zakatol mellette a történelem. A több nemzetiségi vidéken (a szlovák a legnagyobb kisebbség) észre kell vennie a lakosságcserek fondorlatos valóságát, és rá kell döbennie, hogy a kölcsönös tiszteletben élő népcsoportok ellentéteit kívülről gerjesztik, a józan többség sohasem mozdul az uszítók szavára, természetes eszével és kultúráltságával nem hajlandó a testvérharcra. De a valódi sérelmek évtizedekre beleégnek.

A család példája sokszor visszatér a könyvben. Az apa – nem minden testvérével együtt! – Hírájáról magyárosítja nevét

Gyarmatira. Azt hiszem, ennek önkéntességét vitatnom kell: a tanítóképzőkben megkövetelték ezeket a változtatásokat. (Az én apám ugyanígy esett át a félegyházi képzőben a névcserén, Darvas Józseffel és idősebb Temesi Ferencsel, az író édesapjával együtt, „magyar néptanító magyar nevet viseljen”). Érdekes, ahogy felidézi találkozását a régi családi névvel nagybátyjai érettségi tablóin.

Mert a régi dohánykertész família gazdálkodóvá lett sarja, a nagyapa, ad arra, hogy büszke parasztpolgárként törődjön utódai sorsával. Hét gyermekéből – a világválság szigorú éveiben – négyet taníttat. Így lesz első generációs értelmiségi Gyarmati Béla édesapja, s innen ered az író igénye *a felemelt fejű életre*, a korábbi fejezetekben részletezett valódi *kulturált-ságra*.

A néptanítói attitűd erejéről szoltam már, ebben a műben Gyarmati Béla maga is kitér erre, szerényebb szavakkal, de ugyanolyan határozottan, mint én.

Tudatában van öröksége értékével, büszke is rá, de nem kérkedik vele.

A gyermekkor térképe a belső időben is létezik, nem csak a virtuális térben. Az író 1948-cal lezárja emlékidéző útját, csak néhány mondattal utal itt-ott a későbbi évekre, a családra leselkedő tragédiákra. Egy elbeszélés zárulhat így, egy önéletrajzi- vagy családregegy nem.

Az írás befejező szakasza (hogya, hogy nem: a 13.) így zárul: „... Lépést váltani Brózik János tanár úr tanított meg a tornaórákon. Tudom, hogy az Isten sokáig éltette. Időnként gondoltam rá, mert hányszor, de hányszor kellett lépést váltanom az elmúlt hat év-tizedben... Azért csak ment, ment az ember – s tán haladt is...”

Igen. Az ő nemzedéke (s bizony a miénk is, az utánuk következő) sokszor kényszerült lépésváltásra, hol külső készítésre, hol belső parancsra. Tudjuk, Gyarmati Béla sem volt kivétel, lám, mondja ő is. De a lépésváltások nem jelentenek irányváltást, különösen nem hátraarcot. Úgy vélem, Gyarmati Béla egyenes úton jár, mióta a gyermekkor térképén megjelentek a lehetséges utak. Hogyne haladt volna!

Sohasem fordított hátat a néptanítói örökségnek, soha sem feledkezett meg az írástudók felelősségéről. Útja megértéséhez érdemes volt megismerkedni a kezdetekkel, és ezért lenne jó, ha újabb lapok kerülnének az író atlaszába: az ifjúkor, a férfikor hasonlóan részletes és színes térképeivel.

Epilógus, felkiáltójelekkel

Ha A gyermekkor térképe rejtett ígéret volt, akkor itt az ideje az ígéret teljesítésének! De mennyire itt van az ideje! Ha egy valódi pályakezdővel volna dolgom, egy huszonéves fiatalemberrel, biztosan más szavakat használnék, de Gyarmati Béla éppen a 75. születésnapjára készül! Isten éltesse őt, legyen ereje, egészsége, jókedve, szorgalma s nem utolsó sorban ideje az életműve megkoronázásához, értékei szétosztásához, példás emberségének áthagyományozásához!

Az első fejezet élére egy kérdőszó és egy kérdőjel került. Miért választottam éppen őt? Remélem, a könyvecske fejezetei világosan indokolták az ott megadott, legalábbis megelőlegezett választomat. Mindenki számára világos tehát, miért biztatom továbbra is alkotásra, kemény munkára a pihenésre igazán rászolgált mestert. Mert szükségem van világfeltáró műveire, s nem csak nekem van szükségem rájuk, hanem a táborokra osztott, lövészárkokban gunnyasztó jobb sorsra érdemes magyar irodalomnak is, és ami a legfontosabb, szüksége van rájuk az igényes Olvasónak.

Most, hogy utolsó sorait írom ennek az esszének, egyre több a hiányérzetem. Mennyi mindent nem mondtam még el Gyarmati Béláról! Mennyi nyilvánvaló és rejtett értéke maradt kimondatlanul. De – vigasztalom magam – ez nem baj. Mindenki felfedezheti magának – saját olvasatában – ezeket, mert bár kis utánjárással, de a nagy könyvtárakban, s itt-ott a kisebbekben is fellelhetők régi és újabb könyvei, s minden bizonnyal fellelhetők lesznek a most születők is. Sárguló és még nyomdászágúan friss újságok, folyóiratok, rendszeres és alkalmi kiadványok sorában (elsősorban a hőn szeretett

Miskolcon, de másutt is) ott szerepelnek írásai, csak rájuk kell lapozni. S aki rájuk lapoz, nem fog elszakadni tőlük.

Egyetlen dolgot kell még hangsúlyoznom: az eddigi életmű példátlan *egységességét*. A vezérlő elvek, a belső szentháromság állandóságáról szoltam ugyan, de arról nem, hogy a különböző műfajú munkák hogyan épülnek egygyé. Pedig a figyelmes olvasó bizonyára észrevette, hogy egy-egy téma, kép, sőt arcél újra és újra feltűnik a munkákban, a szétszórta megtalálható részek, bármilyen szilárd is a helyi értékük, a teljes műben válnak igazán egésszé.

Miközben ezt a szerény munkát végleges formába öntöttem, azt a jó hírt kaptam, hogy elkészült Gyarmati Béla új műve, illetve annak mintegy száz oldalas kézírata, tehát az író nem szorul rá a biztatásomra, maga is tisztában van a kötelességeivel.

Kíváncsian várom, arra látja-e önnön fejlődésének útját, amerre én, vagy teljesen más irányba indult. Abban biztos vagyok, hogy belső alkotmányától, a jó, a szép és az igaz szentháromságától nem fog elbúcsúzni.

Kis könyvem fölé ezt a címet illesztettem: *Az elegáns bozótharcos*. A címetek nem illik kommentálni, mégis néhány mondattal indokolnám a talán nem magától értetődő választást. Nem hiszem, hogy az elegánssal valakinek baja lenne, egész munkám nem más, mint annak a szellemi eleganciának nyomon követése, amellyel az író megörvendezteti útítársait. Az értelmiségi lét diszkrét eleganciája határozza meg téma-választását, nyelvét, kompozíciós technikáját, ami – remélem, tudjuk – nem azonos sem a kisúri cicomával, sem a divatkövető ürességgel. Azt hiszem, inkább a bozótharcos kifejezésen akadhatnak meg sokan. Harcos? Bozótharcos? Ez a békés, jámbor ember, ez a finomtollú író, ez a hajdani kitűnő konfliktus-kezelő főnök hogyan is keveredne valamiféle vad őserdőbe, kíméletlen gerillák közé? Képtelenség.

Dehogy képtelenség! Az ezredforduló világa, a rendszer-változásnak hívott folyamatok újmódi bozótosokat teremtettek, nem diadalmas őserdőket, vagy szelíd gyümölcsösöket, csak bozótosokat, hiszen az előbb-utóbb majd szálfává magasodó törzsek is még ott senyvednek a jövő aljnövényzetében. Aki utat kíván taposni az újmódi rengetegben, akaratlanul is harcos lesz. Ki ellen kell hadra lépnie? Inkább *mi* ellen. Maradjunk a hasonlatnál: az aljnövényzetet eluraló gaz, dudva, gyom, a nyomuló *szellemi susnyás* ellen. Az értékvesztés, az érték-relativizmus ellen. Belső alkotmánya szerint a szellem napvilágáért, az emberség kiteljesedéséért, azaz a többször hangsúlyozott *jó, szép és igaz* szárba szökkenéséért.

Alcímnek azt írtam a könyvre: *esszé* – az esszé pedig (Montaigne műfaji leleménye) azt jelenti, megközelítés, próba, kísérlet. Azt hiszem, hitelesen közelítettem meg kísérletem tárgyát, nem tévedtem besorolásában, értékelésében. Bozótharcos ő, de nem vérben gázoló szuperhős. Elegáns bozótharcos.

Az író eszköze a nyelv, fegyverzete a kimondott és leírt szó, harcostársai az általa teremtett alakok. Gyarmati Béla tanári módon bírja a nyelvet, kiváló stilisztá és *rétor*, emberábrázoló tehetsége (és persze evilági kapcsolatépítő készsége) folytán harcostársaknak sincs híján.

Amikor elbúcsúzunk tőle, remélem, nem hosszú időre tesszük, hiszen rövidesen megismerhetjük új műveit. Biztos vagyok benne, ismét szélesebbre tárja közösnek tudott világunk kapuját.

Önző kívánságom az, hogy bontsa ki újra a gyermekkor térképét, építse tovább a történetet, tegye egészsé, mint életrajzi regényt. Persze, ugyanúgy örülnék, ha a *Régi órák* fiatal hőseinek idejéről szólna az új könyv, Mia, Viki, Karcsi történetei sorakoznának egy bölcs öregember elbeszélésével keretezve.

De érdekelné a mai Piroskák, vagy éppen Rékák sorsa, hiszen Gyarmati portréi között talán több szeretettel vannak megrajzolva a női arcok, mint a férfiaké...

És sorolhatnám, mi érdekelne még. Voltaképpen minden és mindenki, ami vagy aki Gyarmati Béla érdeklődését felkelti. Kíváncsian várom, merre folytatja útját ez az elegáns bozótharcos. Hiszen – tudjuk, sajnós – bozótos van elég, az elegancia – mint látjuk – adott, s fegyvertára sem szorul cserére. Győztes csaták várják, vagy a bujdosás keserű évei? Az előbbit remélem.

Budapesten, 2010. február 11-én

Tartalom

MIÉRT? 5

VÁNDOR A HUSZADIK SZÁZAD ÚTVESZTŐIBEN / 10

UTAK, TÉVUTAK, REJTEKUTAK / 17

A TANÁR ÚR ELSŐ KÖNYVE / 24

FOLYTASSUK A LECKÉT! / 33

KIRÁNDULÁS HEVESI SÁNDOR VILÁGÁBA / 43

A TERMÉKENY TÖMÖRSÉG / 53

KÖZÖS KENYÉREN BEKES DEZSŐVEL / 64

ÜNNEPRE ŐRIZGETETT ÓBOR / 70

NEM PUSZTÁN EGY A SOKBÓL / 77

A HARMADIK REGÉNY / 90

ÜNNEP ÉS ÍGÉRET / 99

EPILÓGUS, FELKIÁLTÓJELEKKEL / 105

Gyimesi László korábban megjelent könyvei:

IDEGENVEZETÉS (versek) Neapolis 1993.

A LÁTHATATLAN KERT (versek) Littera Nova 1995.

AQUINCUMI ŐSZ (versek) Littera Nova 1998.

VISSZATÉRÉS NA'CONXIPÁNBA (versciklus) Littera Nova 1998.

VARGA RUDOLF – A PIMASZ P/R/OLIHISZTOR (kismonográfia)
Bíbor 2000.

VÁNDOROK NEM RAKNAK VÁRAT (válogatott versek)
Littera Nova 2000.

KÉRDEZD MEG BULENDÁT! – SÖRKEKSZ A VAKEGÉRBŐL
(tárcák) KKDSZ 2002.

FALFIRKÁK A KÖZFÜRDŐBŐL (versek) Z-könyvek 2004.

MÉG EGY KÖRT, BULENDA! – SÖRKEKSZ A VAKEGÉRBŐL II.
(tárcák) KKDSZ 2004.

BEKÜLDJEM ÉRTETEK A MEDVÉT? (regény) Littera Nova 2004.

A VARÁZSLÓ VENDÉGEI (mese-füzér) Alterra 2006.

ÓBUDA ITT, BELÜL (válogatott versek) Littera Nova 2006.

AZ ELDÖNTÖTT IDŐ (versek) Littera Nova 2007.

A PÓTTARTALÉKOS POKOLJÁRÁSA (esszé) Orpheusz 2008.

BENÉZ A SZÖRNY IS (versek) Littera Nova 2008.

AKKOR MOST REPÜLTEM, VAGY NEM REPÜLTEM? (regény)
Littera Nova 2008.

Ha alkotó ember ír alkotó ember könyveiről, munkásságáról, a sorok közt óhatatlanul átsejlenek saját szerzői szándékai is. Baj ez? Szerintem nem. Így még egy plusz dimenzióval bővül az esszében tárgyalt író írásművészetének képe. Simor András versét idézve: „Én azt őrzöm, minem volt, de lehet...”

Gyimesi László megőrizte az érzékeny egyensúlyt Gyarmati Béla munkásságáról írt tanulmányában. Állítom: én magam nem lettem volna képes ezen az – objektivitás és a szubjektivitás közt nyíló – aranyösvényen járni. Ahhoz ugyanis túlzottan elfogult vagyok Gyarmati Bélával, aki közel harminc esztendeje az írás felfoghatatlanul nehéz, irgalmatlanul kemény mesterségére próbált tanítani az egykori redakcióban. Úgyhogy, most, vénülő fejjel csak annyit dadoghatok: önzetlenségéért, türelméért áldja meg az Isten!

Kérem, fogadják szívükbe, szellemükbe Az elegáns bozótharcost.

Varga Rudolf